

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ ve SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**GİYASÜDDİN HANDMİR'İN
HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Farishtamo KHOMUSHOVA

BURSA - 2020

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ ve SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

GİYASÜDDİN HANDMİR'İN
HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Farishtamo KHOMUSHOVA
ORCID: 0000-0002-5970-7161

Danışman:
Prof. Dr. Âdem APAK

BURSA - 2020

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih:
22/07/2020

Tez Başlığı / Konusu: GİYASÜDDİN HANDMİR'İN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan 104 sayfalık kısmına ilişkin, 22/07/2020

tarihinde şahsım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

22/07/2020

Adı Soyadı: Farishtamo KHOMUSHOVA
Öğrenci No: 701722014
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: İslam Tarihi
Statüsü: Y. Lisans

Danışman
Prof. Dr. Âdem APAK
22/07/2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum GİYASÜDDİN HANDMÎR'İN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

24/07/2020

Adı Soyadı:	Farishtamo KHOMUSHOVA
Öğrenci No:	701722014
Anabilim Dalı:	İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı:	İslâm Tarihi
Statüsü:	Y.Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Farishtamo KHOMUSHOVA
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslâm Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xi + 104
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Âdem APAK

GİYASÜDDİN HANDMİR'İN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ

Gıyaseddin Handmîr on beşinci ve on altıncı yüzyılın en önde gelen tarihçilerinden birisidir. Kendisi islâmî ilimlere derin bir bakış açısıyla yaklaşarak pek çok alanda eserler vermiştir. Dünya Tarihi alanında değerli eserleri kaleme alan Handmir, metodu ve çalışmalarıyla dikkat çekmektedir.

Dünya Tarihi çalışmalarında Kur'an ve daha önce yazılmış olan tarihi eserlere temelli bir yaklaşıma sahip olduğundan dolayı kaynaklarının çeşitliliği ve bunları değerlendirmesi ile titiz bir araştırmacılık örneği teşhir etmektedir. Tarihî olayları inceleyerek yaşadığı dönem için şahsî gözlemlerini de çalışmalarında kaynak olarak kullanması ve gerçekleri tüm yönleriyle ortaya koyulmasına gayret etmesi onun orijinal yönlerindedir. Dünya Tarihine önemli katkılarda bulunarak şahsiyeti ve çalışmalarıyla pek çok tarihçileri etkilemiştir.

Anahtar Sözcükler:

Handmir, Hâbîbü's-siyer, Timurlular, Hüseyin Baykara, Herat, Mirhand.

ABSTRACT

Name and Surname : Farishtamo KHOMUSHOVA
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : History of Islam and Islamic Arts
Branch : History of Islam
Degree Awarded : Thesis of Master
Page Number : xi +104
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Âdem APAK

GİYASUDDIN HANDMIR'S LIFE, WORKS AND HISTORIOGRAPHY

Giyasuddin Handmir is one of the leading historians of the fifteenth and sixteenth century. He approached Islamic sciences from a perspective and worked in many fields. Handmir, who has written valuable works in the field of World History, draws attention with his method and studies.

Since the Qur'an and its historical works, which have been written before, have a based approach in World History studies, they present example of a meticulous research with the diversity of sources and their assessment. It is his original aspects that he uses his personal observations as a resource for his studies and strives to reveal the facts in all aspects for the period he lived by examining historical events. He made important contributions to the World History and influenced many historians with his personality and works.

Keywords:

Khwândamîr, Ḥabîb al-siyar, Timurids, Huseyin Bayqara, Herat, Mîr-Khvând.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Gıyasüddin Handmir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği ayrıntılı bir şekilde tetkik etmiştir. Timurluların son devrinde Sultan Hüseyin Baykara'nın hâkimiyet zamanında yaşamış olan Handmir, o dönemde hüküm süren Timur ve oğulları devletlerinin siyasi, sosyal ve kültürel yönlerinin açıklamaya çalışmaktadır. Handmir, aynı zamanda hem devlet adamı hem de dünya tarihi yazan biri olarak Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman Mirza'nın yardımcısı olarak bir süre faaliyetler yapmıştır.

Handmir sadrların başkanı olan Gıyâsü'd-dîn Muhammed'in isteği dair Durmuş Han'ın vezîri Hâce Habîbullah-ı Sâvecî'nin ismine tamamlamış umumî dünya tarihi Habîbü's -Siyer fi ahbâri efrâdi'l-beşer eserini yazmıştır. Bu eser, İran ve Orta Asya tarihi için Avrupalı araştırmacıların kullandığı önemli kaynaklardan biridir. Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ eserinden sonra en meşhur ve en çok kullanılan kaynakları arasında yer alıp birçok kaynakta güvenilir bir tarihçi olarak tavsif edilmiştir. Aynı zamanda ortaya koyduğu eserleri ona İslâm tarihçileri arasında özel bir yer kazandırmıştır.

Tarihte olduğu gibi günümüzde de İpek Yolu'nun kilit noktasını oluşturan Orta Asya'nın bugün karşımıza çıkan sorunları, bölgenin tarihsel olarak zenginliğini bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Handmir günümüzdeki siyasi, ekonomik ve kültürel pek çok durumun analiz edilebilmesi için zengin tarihi bilgiler ortaya koymuştur. Yazarın Habîbü's -Siyer eseri incelendiğinde genelde daha çok eski Farsça kelimelerden yararlandığı görülmektedir. Tarihçinin eserlerinin bazılarında ulaşmak kolay olsa da doğup büyüdüğü şehir, çocukluğu, öğrenciliği, gençliği, hocaları, kişiliği ile alakalı bilgiler belirsizliğini korumaktadır. Handmir'in hayatıyla ilgili Türkçe ve Farsça eserlerde, İslam ansiklopedilerinde vb. membalarda maalesef çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Araştırmalar neticesinde neredeyse bütün kaynakların aynı malumatı içerdiğini anlamıştır. Handmir'in hayatıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşabilmek için bu araştırma adına büyük önem arz etmektedir.

Müellifin yaşamı ile ilgili Türkiye, İran ve Tacikistan kütüphaneleri araştırdığımızda, yeterli bilgi eksikliği düşündürücü olmuştur. Bu tarihçinin üzerinde çalışmamızın

önemli tarafı ise, Handmir'in ele aldığı eserleri Farsça olmasıdır. Türkiye'de İslam tarihinin ilk dönemlerine dair Arapça kaynaklar üzerinde yapılan çalışmalar ile Osmanlı dönemine dair Türkçe eserler üzerinde yapılan çalışmalar yeterli bir seviyededir. Ancak Orta Asya tarihine dair Farsça eserler üzerinden yapılan çalışmalar çok az ve yetersizdir. Bunun en önemli nedeni Orta Asya tarihinin önemli kaynaklarının Farsça olması ve Türkiye'de bu dil üzerine uzman olanların sayısının az olmasıdır. Bu alanda yapılacak araştırmaların Türkiye'deki akademik çalışmalara önemli bir katkısı olacağını düşünülmektedir.

Biz bu müellifin hayatını, eserlerini ve tarihçiliğini ortaya çıkarmak için araştırmamızın birinci bölümünde; Handmir'in yetiştiği çevre, siyasi ve kültürel ortam, yönetim, eğitim ve öğretim, dini hayat, ilim ve edebiyat, sanat ve kültür, resim ve süsleme, mimari faaliyetleri gibi konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde hayatı, adı ve nesebi, doğumu, ailesi, tahsili, ilmi kişiliği, siyasi ve idari hayatı, vefatı, siyasi ve ilim çevresi gibi konularından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise yazarın eserleri ve tarihçiliği ele alınıp incelenmiştir. Üstelik Türk literatüründe bu konuyla ilgili bir çalışmaya rastlanılmamış olup tüm bunlar böyle bir çalışmanın zorunlu olduğu inancının oluşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde başından sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen ve tezimi yönlendiren değerli hocam sayın Prof. Dr. Âdem APAK'a, katkılarını esirgemeyen hocalarıma ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamın kaynaklarının tespit edilmesinde ve diğer safhalarda emeği geçen, değerli fikirleriyle yardımcı olan diğer hocalarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Farishtamo KHOMUSHOVA

BURSA / 2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM HANDMİR'İN YETİŞTİĞİ ÇEVRE

I. GENEL HATIRLARIYLA HERAT.....	7
II. SİYASİ VE KÜLTÜREL ORTAM.....	11
III. YÖNETİM.....	18
IV. EĞİTİM VE ÖĞRETİM.....	19
V. DİNÎ HAYAT.....	21
VI. İLİM VE EDEBİYAT.....	25
VII. SANAT VE KÜLTÜR.....	28
VIII. RESİM VE SÜSLEME.....	31
IX. İMAR FAALİYETLERİ.....	34

İKİNCİ BÖLÜM GİYASÜDDİN HANDMİR'İN HAYATI

I. ADI VE NESEBİ.....	38
II. DOĞUMU.....	38
III. AİLESİ:.....	39
IV. TAHSİLİ.....	40
V. İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	41
VI. SİYASİ VE İDARİ HAYATI.....	42
VII. VEFATI.....	47
VIII. HANDMİR'İN SİYASİ VE İLMÎ ÇEVRESİ.....	47
A. SİYASİ ÇEVRESİ.....	47
1. Sultan Hüseyin Baykara.....	48
2. Mîrzâ Bedüzzamân.....	49
3. Muhammed Zamani Mirza.....	50
4. Emir Giyaseddin Mahmud bin Emir Yusufi Hüseyini.....	50

5. Kiramiddin Habibullahi Savci	51
6. Bâbür.....	52
7. Hümâyün.....	52
B. İLMİ ÇEVRESİ.....	53
1. Mîrhând b. Burhânüddîn Hâvendşâh (Dedesi):	53
2. Ali Şir Nevai	56
3. Abdurrahmani Câmi:	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ

I. ESERLERİ	60
A. ME‘ÂSİRÜ’L-MÜLÛK	61
B. HULÂSATÜ’L-AHBÂR FÎ BEYÂNİ AHVÂLİ’L-AHYÂR	62
C. DÛSTÛRÜ’L-VÛZERÂ	63
D. MEKÂRİMÜ’L-AHLÂK	66
E. MÜNTEHAB-I TÂRİH-İ VASSÂF	68
F. NÂME-İ NÂMÎ	68
G. RAVZATÜ’S-SAFÂ’NIN YEDİNCİ CÛZÛ	69
H. KÂNÛN-İ HÛMÂYÛNÎ (HÛMÂYÛNNÂME)	69
İ. ASÂRÜ’L-MÜLÛK VE’L-ENBİYÂ	70
J. HABÎBÛ’S -SİYER FÎ AHBÂRİ EFRÂDİ’L-BEŞER	70
II. TARİHÇİLİĞİ	76
A. DİL VE ÜSLUBU	78
B. KAYNAKLARI VEYA KAYNAK KULLANIMI	80
1. Câmi‘ü’t-Tevârih	82
2. Ravzatü’s-Safâ fi Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ:	84
3. Cevâmi‘u’l-Hikâyât ve Levâmi‘u’r-Rivâyât:	84
4. Târîh-i Güzîde.....	86
5. Vassâf Tarihi.....	87
6. Târîh-i Cihângüşâ	89
C. TARİHÇİLİĞİNİN ORJİNAL YÖNÜ:	90
1. Kaynak Seçmesi:	91
2. Bilgileri Özetlemesi:	92
3. Netliği ve Cesareti:	92
4. Tarafsızlığı	93
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	97
EKLER	103
ÖZGEÇMİŞ	104

KISALTMALAR

a.g.m.	adı geçen madde
b.	bin-ibn
C.	Cilt
çev.	çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
h.	hicri
h.ş.	hicri şemsi
H.z.	Hazreti
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
nşr.	neşreden
m.ö	milattan önce
Ö.	Ölüm
S.	Sayfa
s.a.v	sallallahu aleyhi ve sellem
ts.	tarih yok
vb.	ve benzeri
y.y.	yayın yeri yok
TOD.	Tarih Okulu Dergisi
TTK.	Türk Tarih Kurum Yayınlar

GİRİŞ

Son Timurlular döneminin yetiştirdiği önemli tarihçilerden biri olan Gıyasüddin Handmir, dedesi büyük tarihçi Mirhand ve Ali Şir Nevai'nin himayesinde terbiye görmüştür. Bu devrin genç edip ve âlimlerinden biri olmuştur. Yazar birkaç yıl Hüseyin Baykara'nın oğlu Mirza Bediüzzaman'ın maiyetinde bulunmuştur. Özbek Hanı Şibani, Hüseyin Baykara'nın oğullarının babalarına isyan etmesinden istifade ederek Maverainnehir bölgesinden başlayarak gerçekleştirdiği işgal faaliyetleri ilerleyen süreçte Timurlu Devleti'nin sonunu getirmiştir. Böylece Handmir, Timurlu devletinin son bulması üzerine 1527-1528 tarihleri arasında Hindistan'a gidip Babür'ün himayesine girmiştir. Zahirüddin Babür'ün ölümünden sonra ise oğlu Hümayun'un maiyetinde bulunmuştur. Hümayun'la beraber seferlere çıkıyordu, bir gün gittiği bir seferden dönerken 1535 tarihinde hastalanıp vefat etmiştir. Handmir'in mezarı Hindistan'ın Delhi şehrinde Nizamüddin Evliya'nın kabrinin yanındadır.¹

Handmir'in eserleri arasında iki meşhur kitabı bizlere miras kalmıştır: Biri Habibü's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer diğeri ise Düstürü'l Vuzara eserleridir ki tezin ana kaynaklarını bu iki eser oluşturmaktadır. Habibü's-Siyer eseri mukaddime ve sonuç dışında üç ciltten oluşan umumi bir dünya tarihidir. Bu eserin üçüncü cildi yani Timurluların son dönemine ve Safevilerin tarihine ait olan kısım tamamen orijinaldir. Yani yazar kendisi olayları görüp şahitlik ederek yazmıştır. Bu eseri daha çok kıymetli yapan başka bir özellik de Timurlu hükümdarlarının ve Şah İsmail'in vefat tarihlerinin sonuna kadar gelen hadiseleri barındırması ve bu hükümdarlar döneminde yaşayan âlim, edip, şeyh, vezir ve sanatkârlara ait hâl tercümelerini içermesidir.

I. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE KAPSAMI

Bu konunun seçilme nedeni Orta Asya'da yaşamış ve geniş bir dünya tarihi bilgisine sahip olan ancak çok tanınmayan yazarın büyük bir tarihçi olmasıdır. Aynı zamanda bugüne kadar Türkiye'de onun hakkında ayrıntılı bir şekilde yapılmış bir araştırma da yoktur. Elbette ki Handmir'in hayatı ve yaşadığı dönemle alakalı yapılan bazı çalışmalar

¹ Gıyaseddin Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, Naşri Çopi Hiyam. Cild 1-4, Naşri Dıctali: Markazi Tahkikati Rayanai Kaimi İsfahan, S. 73.

mevcuttur ancak bunlar müstakil bir çalışma olmayıp o devrin tarihini anlatan kitaplarda ismi geçmiştir.

Yazarın eserleri Türk-İslam tarihinin önemli bir dönemi olan Timurlular, Safeviler, Babürler ve Özbek Şeybanileri gibi dört önemli Türk devletini kapsamaktadır. Bu yönüyle çalışma Türk-İslam tarihinin önemli bir safhasına ışık tutacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti ile çağdaş olan bu dönem Osmanlı Devleti'nin doğu bölgeleriyle ilişkilerine dair bilgiler sunacağı gibi eş zamanlı olarak diğer bölgelerdeki durumun bilinmesi ile Osmanlı tarihi araştırmalarına da katkı sağlayacaktır. Handmir yazdığı eserlerle tarih ve edebiyat ile ilgilenen âlimler arasında büyük bir hayranlık uyandıran bir şahsiyettir. Hz. Âdem'in yaratılışından Safevi Devleti'nin kuruluşuna kadar gelişen tarihi ayrıntılı bir şekilde anlattığı ansiklopedisi dünya çapında bir yer elde etmiştir.

Bu çalışmada Handmir ve eserleri hakkında bilgi veren kitaplarda üzerinde durulmamış olan bazı konular hakkında teferruatlı bilgi verilmeye gayret edilmiştir. Handmir'in hayatı, eserleri ve tarihçiliğinin ortaya çıkabilmesi, harç ettiği emeğini başkalarına anlatarak onun zengin kitaplarından faydalanılması için tez konusu olarak seçilmiştir. Ayrıca yazarın yaşadığı dönem, Orta Asya olmak üzere tüm dünya için önemli bir tarihtir. İki büyük imparatorun zamanında yaşayan bir tarih yazarı olup aynı zamanda bir devlet çalışanı olarak eserlerini yazmıştır.

Özellikle yazarın Habibü's-Siyer ve Düstürü'l Vuzara eserleri şu ana kadar yapılmış çalışmalarda ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Timurlu dönemindeki faaliyetler ve aynı zamanda Timurlu Devleti'nin yıkılış süreci olayları bu süreçte olup biten hadiseler üzerinde kısa bir şekilde durmaya gayret edilmiştir.

Handmir'in yaşadığı dönem olan Timurlu devleti zamanı -özellikle Hüseyin Baykara devri- devletin siyasi tarihi açısından önemli bir safha olmakla beraber onun döneminde Herat ve civarındaki kültürel faaliyetler asırlardır bilinen bir gerçek olmasından dolayı ayrı bir bölümde ele alınmıştır. O dönemde başta edebiyat ve şiir alanında olmak üzere hemen her alanda önemli sanatkârlar, ilim adamları, tarihçiler yetişmiş ve bu büyük insanların bir kısmı bu güne kadar erişen eserler ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada bu dönemin kültürel faaliyetleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümü hazırlarken görülmüştür ki Handmir'in yaşadığı çağ özellikle Hüseyin Baykara döneminde yapılmış

olan faaliyetler ayrı bir araştırma konusu olabilecek niteliktedir. Dolayısıyla bu çalışmamızın; ileride ‘Handmir’in yaptığı faaliyetler, yazdığı eserler’ mevzularında çalışacak araştırmacılara rehberlik edebileceğini umuyoruz.

Bu çalışma Handmir’in hayatıyla ilgili önemli bir eksikliği giderecek olup Orta Asya’da yaşayan bu yazarın miras bıraktığı eserleri ile İslam medeniyetinin dünya medeniyetine yaptığı katkı daha net anlaşılacaktır.

Elinizdeki çalışma giriş-sonuç ve üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü Herat şehri olmak üzere Timurlular dönemine ayrılmıştır. Bu bölümde Handmir’in yaşadığı dönem daha iyi anlaşılması açısından Timur Küregen’in devleti kurmasından itibaren Hüseyin Baykara’nın oğullarının hâkimiyet dönemi olmak üzere devlete son verilene kadar devletin başına geçen hükümdarların faaliyetlerine kısaca değinilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde Handmir’in doğumundan vefatına kadar yaşadığı olaylar, başından geçen hadiseler anlatılmıştır. Bilhassa ana kaynaklardan yararlanılarak yazarın soyu, siyasi çevresi konularında bilgi verilmiştir. Akabinde Handmir ile aynı dönemde yaşayan bazı ilim adamları ve bu dönemde yaşanan bazı olaylar üzerinde durulmuştur. Daha sonra bu süreçte kendisini yetiştirmesi, ilim meclislerinde bulunması ve idareci mizacıyla kendisini ispatlayan tarihçi ele alınmıştır.

Tezin üçüncü yani son bölümü ise Handmir’in eserleri ve tarihçiliği hakkında malumat verilen bölümdür. Bu kısımda yazarın yazdığı eserler ve onun gerçek bir tarihçi olduğu gözler önüne serilmiştir. Bir yazarı daha yakından tanımak için bilhassa onun yazdığı eserleri incelemek gerekli olduğundan Handmir’i yazdığı eserlere yer verilerek onun gerçek bir tarihçi olduğu daha çok vurgulanmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu güne kadar Türkiye’de araştırmacılar Timurlu tarihi özellikle son hükümdarı Hüseyin Baykara dönemi siyasi faaliyetleri hakkında bilgi veren kaynaklarda Handmir’den kısa bir şekilde bahsetmiştir. Ancak Handmir’in biyografisi üzerinde müstakil, kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Bu boşluğu bir nebze de olsa dolduracağı düşünülen “Giyasüddin Handmir’in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği” adlı bu tezde yazarın kişiliği, hayatı ve tarihçi kimliği noktasında tafsilatlı durulmasının sebebi de budur.

Neredeyse tüm eserlerini olaylara şahit olarak yazan ve daha iyi anlaşılma gayesiyle kaleme alan bu müellifin, hayatı ve eserleriyle tarih alanında çalışanlar için baş kaynaklardan olduğunu düşünüyoruz. Bu kadar önemli eserlerin müellifi olmasına rağmen fazla tanınmayan Handmir'in etraflıca tanıtılması gerektiği kanısını hep taşıdık. Türkiye'de ansiklopedi maddeleri dışında Handmir hakkında herhangi bir ilmi araştırma ile karşılaşmadık. Dolayısıyla Gıyasüddin Handmir'in hayatı ve eserleri hakkında araştırma yapılmasının gereği ortadadır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızın temel kaynakları Gıyasüddin Handmir'in bazı eserleri ve özellikle 'Habibü's-Siyer' eseri olmuştur. Yardımcı kaynaklar olarak mezkur yazarın farklı dillere çevrilmiş eserleri ve Abdul-Hossein Navaî'nin 'Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer' adlı eseri kullanılmıştır.

Müellifin hayatıyla ilgili bilgileri farklı kitaplardan ziyade müellifin kendi eserlerinden edinilmiştir. Bunun yanı sıra 'Rical-i Kitab-ı Habibü's-Siyer' eserinden faydalanılmıştır. Handmir'in yaşadığı dönem olan Timurlular devri ile ilgili bilgileri ise en çok tarihçi İsmail Aka'nın Timurlu Devleti için yazdığı eserlerden ve ilgili ansiklopedi maddelerinden faydalanılarak kaleme alınmıştır.

Kaynaklar arasında başta Harbi Âmin Suleyman'ın 'Al-muarıh Al-İrani Al-Kebiru Gıyaseddin Havandmir Kama Yabdau fi Kitabi Düstûri'l-Vüzerâ', İsmâil Aka'nın eserleri, Abdul-Hossein Navaî'nin 'Rical-i Kitab-i Habibü's-Siyer' ve ansiklopedi maddeleri önemli yer tutar. Velhasıl zikredilen eserler; söz konusu müellifin hayatı, eserleri ve tarihçiliği ile ilgili birinci el kaynaklar olarak görülmektedir. Bunlardan başka Recep Uslu'un 'Herat' eseri, Mustafa Şahin'in 'Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurluların yıkılışına kadar)', Harunnisa Alan'ın 'Bozkır'dan Cennet Bahçesine Timurlular (1360 -1506)', Musa Şamil Yüksel'in 'Timurlarda Din-Devlet İlişkisi, Cihan Oruç'un Hüseyin Baykara ve Zamanı', Şehnaz Biçer Özcan'ın 'Timur Devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi)', Gıyasüddin Handmir'in 'Ze Makârim Al-Akhlak A Treatise on Alishir Navâ'i', Ramazan Şeşen'in 'Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı', Muzaffer Develi, 'Tarihi Ravzatu's-Safa'ya göre Hüseyin Baykara

Dönemi' başta gelen diğer kaynaklardır. Ayrıca Gıyasüddin Handmir'in eserlerini neşreden ilim adamlarının eserinin girişinde verdikleri malumatlar da faydalı bilgiler içermektedir.

Müellif hakkında bilgi içeren kaynakları tespitinde bazı çalışmalar yol gösterici olmuştur. Bunlardan en çok İsmâil Aka'nın Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde yer alan "Hândmîr" maddesi ve diğer eserler rehberlik etmiştir. Handmir'in kendi yazdığı eserlerin çoğuna ise malesef ulaşılammıştır. Yazarın telif ettiği eserlerden en çok 'Habîbü's-Siyer' ve 'Düstürü'l Vuzara'dan faydalanılmış olmakla birlikte 'Ze Makârim Al-Akhlak A Treatise on Alishir Navâ'i' eserlerinden de istifade edilmiştir. Bunlarla ilgili çalışmanın ilgili bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde müellifin kendi eserlerinde faydalandığı alimler hakkındaki geniş malumatlara Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri vasıtasıyla ve diğer kaynaklar aracılığıyla ulaştır.

Handmir'in yaşadığı dönemle ilgili olarak İsmâil Aka'nın 'Timurlular Devleti', Abdul-Hossein Navaî'nin 'Rical-i kitab-i Habîbü's-Siyer', Harunnisa Alan'ın 'Bozkır'dan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)', Beatrice Fordes Manz'ın 'Timurlu İran'ın İktidar, Siyaset ve Din', Musa Şamil Yüksel'in 'Timurlarda Din-Devlet ilişkisi', Musa Şamil Yüksel'in 'Timurlarda Din-Devlet İlişkisi', Recep Uslu'nun 'Herat' vb. kaynaklar istifade edilen diğer eser ve tezlerdendir.

Handmir'in hayatıyla ilgili bölümde en çok Gıyâsüddîn Handmir'in 'Tarih-i Habîbü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer', Abdul-Hossein Navaî'nin 'Rical-i kitab-ı Habîbü's-Siyer', İsmâil Aka'nın 'Hândmîr' (DİA), Muhammed Handmir'in 'Rical-i kitab-ı Habîbü's-Siyer ez Hamele-i Mogul ta Margi Şah İsmail-i Evvel', Muzaffer Develi'nin 'Tarih-i Ravzatu's-Safa'ya göre Hüseyin Baykara Dönemi isimli eser yararlandığımız kaynaklar arasında bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
HANDMÎR'İN YETİŞTİĞİ ÇEVRE

I. GENEL HATIRLARIYLA HERAT

Haravia, Herat'ın ilk adı olarak çivi yazılarında ve eski Farsça'da bilinmektedir. Aria veya Areia olarak ise Avesta, Grekçe metinlerinde geçmektedir.² Afganistan'ın en büyük, kalabalık ve en önemli şehirlerinden biri olan Herat, ülkenin başkenti Kabil'den sonra ikinci büyük yüz ölçümüne sahip şehridir. Coğrafi bakımdan Afganistan'ın batısında yer alır. Herat, Afganistan ile İran arasında sınır oluşturmakta olup ayrıca burada bir gümrük kapısı mevcuttur. Ayrıca şehrin Türkmenistan ile de gümrük kapısı vardır. Badğis, Gur ve Faryab vilayetleri Herat'ın doğu sınırındaki komşularıdır. Hilmend, Ferah, Kandahar vilayetleri ise güneydeki komşularıdır. Nüfus bakımından Afganistan'daki en kalabalık vilayetlerden biridir. Nüfusu açısından bu ülkede daha çok Afganlar, Türkler ve Tacikler yaşamaktadır.³

Herat eski bir tarihe sahip olup Afganistan'ın önemli şehirlerinden biri sayılmaktadır. Burada tarih boyunca İskitler, Ak Hunlar gibi devletler hakimiyet sağlamış, farklı Türk-İslam devletleri de burada hüküm sürmüşlerdir.⁴ Herat, ayrıca tarihi İpek Yolu üzerindeki önemli ticaret merkezlerinden biridir. Herat bölgesi'nde en eski kültür m.ö. 800 tarihine kadar giden Mazdek inanışdır. m.ö. 10. ve 9. yy.'da Massagetler, 8. ve 6. yy'da Medler, m.ö. 500 tarihinde bu şehirde Persler yaşamış ve m.ö. 330 yılından sonra bölgeye Makedonyalı İskender gelmiştir. Hakimiyeti kısa sürdü fakat kültürel izleri yüzyıllarca devam etmiştir. Hindistan'daki Morya İmparatorluğu'nun sınırları m.ö. 321-297 seneleri arasında Herât'a kadar uzanmıştır. Ancak bu devirde Herât ile müteallik fazla bilgi bulunmamaktadır.⁵

Herat, coğrafi konumu itibariyle doğu ve batı medeniyetleri arasında Horasan'ın tarihi ve kültürel anlamda köprü vazifesi görmüş bir vilayettir. Öyle ki bu şehir Timur-

² Recep Uslu, 'Herat', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C.17, S. 215-218.

³ Mehmat Saray, 'Afganistan' *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C.1, S. 401-408.

⁴ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, (Doktora Tezi), Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2013, S. 1-2.

⁵ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, S. 1.

ların ve ondan sonra gelen devletlerin yıllarca başkentliğini yapmıştır. Burası ayrıca Horasa'nın en ünlü merkezlerinden biri sayılıp gösterişli aynı zamanda da sakin, huzurlu, güzel bir şehirdir. Şehir aynı zamanda bir tarım merkezi olup alimler, hayır yapan zengin insanlar ile doludur. Bununla birlikte Miladi 618 yılında Tatarlar Herat şehrini harap etmişlerdir.⁶

Bu şehir İslâmiyet'ten önce kültür ve sanat açısından Budistlerin merkezi olmuştu. Şehirde fazlasıyla heykel bulunduğundan dolayı Puti Bâmyan adı verilmiştir. Burada bulunan Buda mabedini, Saffârî padişahı Ya'kûb b. Leys 256 (870) senesinde yıktırıştır.⁷ Timurlular döneminde şehirde az da olsa Yahudî'nin yaşadığı zikredilir. Bu devirde gerek devlette gerekse toplum yaşamada oldukça etki verilmiştir.⁸

Herat, Hz. Osman zamanında Basra ilbayı Abdullah b. Amr tarafından 652 tarihinde barış vasıtasıyla fethedilip ikinci kez ise 661 yılında Emevi kumandanlarından biri olan Rebi b. Ziyâd tarafından tekrar İslam ülkelerine katılmıştır.⁹ Abbâsîler döneminde Herat şehrinde bazı iç karışıklıklar meydana geldiği için 819 tarihinde Samani soyuna bağlı olan Ebû Fazl İlyas b. Esat ve oğullarına vermişti. Samaniler bu şehirde Gazneli Sebük Tegin'i veli seçtikten sonra Türklerin egemenliği başlamıştır.¹⁰

Heratta İskender'in isteğiyle bir hisar yapılmıştır. Ancak kendisi Çin seferinden döndüğünde onu beğenmediği için parasını ödememiştir.¹¹ 558-559 senesinde Göktürk ordusu Baktriya ve Tohâristân'ı işgal ederek Herât'a kadar ulaşmıştır. Bu bölgede fazla sayıda Tacik nüfus bulunmaktaydı. Hatta çok eski zamanlardan beri yaşadıkları bilinmektedir. Herât'ın Şubûrgân, Andhoy gibi çöl yerlerinde Selçuklular neşv ü nema bulana kadar Türkler görülmemekteydi. Bu devirde Taciklerin yerleştiği şehirlere biri ise Bâdgîs civarındır.¹²

⁶ Yâkût Al-Rûmi, 'Mu'djam Al-Buldân', Tome V, Dar Sader, Beyrouth-1957. S. 396.

⁷ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, S. 250.

⁸ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, S. 250.

⁹ Recep Uslu, 'Herat', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, S. 215-218.

¹⁰ Recep Uslu, 'Herat', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, S. 215-218.

¹¹ Yâkût Al-Rûmi, 'Mu'djam Al-Buldân', S. 396.

¹² Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, S. 48.

Herat'a, Guriler 571 (1175) yılında, 605 (1208) yılında ise Harzemşahlar hâkim olmuşlar. Cengiz Han'ın oğlu Tuluy 618 (1221) şehri ele geçirip katliam yapmıştır. Belli bir zaman geçtikten sonra bu şehirde Al-i Kert hanedanı hâkimiyeti başladı.¹³

Timur'un tahta çıktığı zaman İran parçalanmış bir haldeydi. Cengiz'in hükümdarlığı döneminde bölgede tek güç olarak Harzem Devleti kalmıştı, fakat Timur döneminde ise Herat'ta Al-i Kert kabilesi, Sebzevar'da Serbedariler, Fars ve Kirman'da Muzafferiler, Bağdat ve Tebriz bölgesinde Celayirliler ve Cürcan merkezli Toga Timurlular'ı vardı. Bu bölgeler sürekli çatışma halinde olduğu için Timur'un buralara girişini kolaylaştırmıştır. Timurluların kronolojisinde Horasan'ın ahvalini ıslah ve İran'ın parçalanmış durumunu düzeltmek için buraya yöneldiği belirtilmiştir. 781 (1380) senesinde Timur kurultay toplama kararı alarak Herat hâkimi Melik Gıyaseddin Pir Ali'yi çağırdı. Ancak tâbi olmayı kabul etmeyen Pir Ali bu kurultaya katılmadı¹⁴. Melik Gıyaseddin de bu kurultaya katılmadı. Zaten bölgeye hareket etmek isteyen Emir Timur bu durumu bahane ederek oğlu Miranşah bölgeye gönderdi. Ardından kendisinin gelmesi ile Herat'ı zapt etti.¹⁵ Hâkimiyet işareti olarak şehir surları yıkıldı ve Gıyaseddin Pir Ali bağışlandı. Birkaç yıl sonra Kert Hanedanlığı isyana kalkışmasından dolayı Miranşah tarafından 1383'te kısmen bastırılarak, 1389'da hanedan üyelerinin öldürülmesi ile tamamen ortadan kaldırıldı.¹⁶

Timur'un ölümünden sonra Şahrüh tarafından başkent Semerkand'dan Herat'a taşındı. Eşi ile beraber bu şehri yeniden kurdu.¹⁷ Çünkü Herat ve Horasan bölgesi Maveraünnehir bölgesinden sonra devletin merkezî toprakları olarak algılanmıştı. Timur vefat ettikten sonra ise devlet merkezi Herat olup Hanedanlık'ın tarih sahnesinden silinmesine kadar da devlet merkezi olarak kaldı.¹⁸ 15. yy.da şehir her alanda en parlak dönemini yaşıyordu ve dünyanın en gözde şehirlerinden biri olmuştu.

Herat'ta Timurlu devlet adamları arasında, ilk olarak Şahrüh Mîrza (1405- 1447), ikinci olarak ise Hüseyin Baykara'nın (1470- 1507) uzun süren saltanatları sırasında şehir, tarihindeki en yüksek kültür seviyesine ulaşmış ve en parlak dönemini yaşamıştır. Bu

¹³ Recep Uslu, 'Herat', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, S. 215-218.

¹⁴ Recep Uslu, *Herat Tarihi*, İstanbul: yy. 1997, S. 40.

¹⁵ Muzaffer Develi, 'Tarihi Ravzatu's-safa'ya göre Hüseyin Baykara Dönemi'. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, 2018. S. 4.

¹⁶ Recep Uslu, *Herat Tarihi*, S.40.

¹⁷ Recep Uslu, 'Herat', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, S. 215-218.

¹⁸ Harunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360 – 1506)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2007, S. 91-100.

çağda Herat ve çevresinin nüfusu birkaç milyonu bulup üretim ve ticaret gelirleri çok arttığı gibi barış ortamının ve yüksek bakır işlemeciliğinin sınırsız teşvik ve destekleri sonucunda her alanda büyük gelişmeler sağlandı. ¹⁹

Hüseyin Baykara döneminde şehir mimari eserleriyle, ticari hayat canlanlanmasıyla her yönden gelişerek devletin zirvesini oluşturmuştur. Mirza Hüseyin Baykara hâkimiyetinin ilk yıllarında adaletli bir hükümdar, iyi bir yönetici olarak görünüp tahta çıktığı zaman iki yıl bazı vergilerin alınmamasını emretmiş ve bu davranış ile halkın gönlünü kazanmıştır. ²⁰

Herat, Timur imparatorluğundan sonra bir yandan Özbek Şeybani Han'ın diğer yandan da İran Safevi devletinin işgallerine uğramıştır. Herat'ı 913 (1507) yılında Özbekler, 916 (1510) yılında Şah İsmail ele geçirmiş ardından Şamlı Türkmenler şehre hâkim olmuşlardı. Şah İsmail'in vefatının akabinde Özbekler ve Safeviler arasında sürekli el değiştirmiştir. Ayrıca bölge Babürlüler'in hâkimiyetinde de 932 (1526) kalmıştır. Tüm bunlar yaşanırken Şah Abbas bu şehirde dünyaya gelerek kendisi padişah oluncaya kadar burada yaşamıştır. Safeviler yıkılınca Şah Ahmet Abdali ele geçirmiş, kısa süre sonra da İran hükümdarı Nadir Şah yönetimi almıştır. Herat, Nadir Şah'ın vefatından bu güne kadar Ahmet Şah yönetime dâhil olarak Afganistan'ın bir nahiyesi olarak gelmektedir. ²¹

Giyassüddin Handmir Herat'ta 9. yüzyıl sonları ile 10. yüzyıl başı arasında Büyük Timur İmparatorluğu döneminde Hüseyin Baykara'nın zamanında yaşamıştır. Handmir dönemin ünlü tarihçilerinden biridir. Yazdığı önemli kitaplarla sadece Fars ülkelerinde değil bütün dünyadaki en meşhur âlimlerden biri olarak kabul edilmiştir.

¹⁹ Şehnaz Biçer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, (Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geneleksen Türk el Sanatları Anasanaat Dalı Tezhip-Süsleme Sanat Dalı, 2007, S. 18.

²⁰ Agah Sırrı Levend, *Ali Şir Nevai Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1 cild, 1965, S. 226.

²¹ Recep Uslu 'Herat', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 215-218.

II. SİYASİ VE KÜLTÜREL ORTAM

Giyaseddin Handmir, Timur sultanlarından Sultan Hüseyin Baykara ve onun veziri Ali Şir Nevaî döneminde yaşamıştır. Timurlar döneminde Herat’a siyasi tarih açısından baktığımızda Şahruh’un vali olarak tayin edildiğini görmekteyiz. Timur ölünce Sultan Şahruh Herat’ı Semerkant yerine başkent olarak tercih etmiştir.²²

Emir Timur’un 1370’de kurduğu “Timur İmparatorluğu” Türk-Moğol devlet esasları ve askeri teşkilat unsurları ile bir terkiğini göstererek çeşitli ülkelere Asya’da bir karsıya gibi esmiş, kısa sürede Moskova, Delhi, İzmir, Filistin ve Çin’i içine alan geniş topraklara sahip olmuştur. Timur, halkı yerleşik düzene geçirerek kültürün asırlardır ayakta olan sanat ve sanatkârını, ilim ve ulemasını desteklemiştir. Şehirlerde mimâri ve estetik eserlerle geniş bir kültür, sanat ve ilim bırakmıştır. Timur’un güçlü hükümdarlığı ve zekâsının yanı sıra; ilme, kültüre ve sanata gösterdiği saygı insanlık tarihi için büyük bir örnektir. Kendisi de mimar olduğundan kendi döneminde muhteşem binalar yaptırmış, ayrıca sulama kanalları açtırmış, yeni yerleşim yerleri kurarak Orta Asya İslam mimarisinin en parlak devrine sahip olmuştur. Uzmanlar Timurlu idare sistemine ilişkin 15. yy sonlarından kalma malzemeye dayanan birçok kısa tanım yapmışlardır ki, onlardan biri vergiler ve haberleşmeyle ilgili, genellikle İranlı bürokratların görev yaptığı, diğeri ise tahminen Türklerin yer aldığı ve askeri işleri yürüten iki ayrı divan olduğu konusunda genel bir anlaşma bulunuyordu.²³

Dünyanın ilim, siyaset ve kültür tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Timur, 25 Şaban 736 (9 Nisan 1336) Salı gecesi, Semerkant’a 100 km. mesafedeki Keş şehrinde doğdu. Adının asıl söylenişi “Temür” veya “Temir”dir. Türkler arasında daha çok “Timur”, “Aksak Timur” olarak bilinir. Timur’a İranlılar “Timurlenk”, Avrupalılar “Tamerlan” veya “Tamerlane” diyorlar. Ayrıca bazı kaynaklarda “Sahib-kıran” lakabı ile de anılır. Babası Emir Turagay, Barlas Oymağı beylerinden; annesi ise Çağatay emirlerinden Cenkçi Noyan’ın kızı Tekina Hatun’dur. Annesi tarafından soyunun Moğol imparatorluğuna dayandığı hakkında rivayetler vardır. Dördü kız olmak üzere dokuz kardeş olduğu

²² Harunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360 – 1506)*, S. 91-100.

²³ Beatrice Fordes Manz, *Timurlu İran’ında İktidar, Siyaset ve Din*, Çeviren: Dilek Şendil, İstanbul: Kültür Yayınları; 2013, S. 100.

söylenmiştir.²⁴ 200 yıldan beri çeşitli adlarla anılan bugünkü Türkistan'ın 'Keşke Derya' bölgesi Hoca İlgar Köyü'nde doğup çocukluğundan itibaren kendini cihangir olmaya hazırlamıştır. Timur'un çocukluğunda edindiği namaz terbiyesi hayatının sonuna kadar devam etmiştir.²⁵

Timur, 1350 yılı başlarında Semerkant emiri olan Kazgan Han'ın hizmetine girip 1356'da emîrin güvenini kazandıktan sonra ordusunda subaylığa kadar yükseldi ve 1358'de de emîrin torunu Olcay Terken'le evlendi.²⁶ 1363-1369 yılları arasında kabileler arasındaki çarpışmalara katılarak bir süre sonra Semerkant'ı ele geçirip bağımsızlığını ilân etti. Bu sırada Belh şehrinde hükümdar ve Semerkant'ta toplanan kurultay tarafından "Emir" seçildi.

Timur 1372'de Semerkant'a girip 1375/1376'da Harezmi'nin Kat şehrinde ele geçirdi. 1379 yılında Celayirliler'i dağıttı. Ardından Harezmi'yi alıp 1383 yılında Azerbaycan fethini tamamladı. 1386-1389 tarihleri arasında Celayirliler'in kuzeydeki topraklarını ele geçirdikten sonra Karakoyunlular'ın elindeki Ahlat ve Van gibi merkezlere sahip oldu. Daha sonra İran içlerine doğru ilerleyerek Meraga, Rey ve İsfahan'ı aldı. 1398'de çıktığı Hindistan seferinden büyük ganimetlerle döndükten sonra batıya yönelmiş, Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyerek Doğu Anadolu'nun birçok şehrinde yakıp Suriye'ye kadar gitti. Daha sonra da geri dönerek Anadolu'ya tekrar girdi.²⁷ Timurlu devletinin Osmanlılarla ilişki açısından en kötü dönemi hiç şüphesiz Timur dönemi ve Şahruh zamanıydı. Bu iki padişahın amacı Suriye ve boğazları ele geçirmektir.²⁸ Timur'un en çok ses getiren seferi Ankara Savaşı'nı da netice veren 1402'de Anadolu'ya düzenlediği seferidir. Timur ve Osmanlı arasında yaşanan savaş Timur'un galip olup Sultan Bayezid'in esir düşmesiyle neticelenmiştir. Savaş akabinde Timur, Anadolu'yu topraklarına dâhil etmek yerine Osmanlı'nın oluşturmuş olduğu merkezi sistem yerine farklı küçük beyliklere bırakmıştır.²⁹ Şahruh üç defa batı seferine çıkıp her seferinde Osmanlı Devleti'yle savaşmadan geri döndü. Şahruh'un döneminde Osmanlı padişahlarından Çelebi Mehmet ve II.

²⁴ İsmail Aka, *Timurlular Devleti*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul: Çağ Yayınları, 1988, C.9, S. 186.

²⁵ Ali Bademçi, *Cengiz ve Yasası, Timur ve Tüzükatı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2012, S. 129-132.

²⁶ İsmail Aka, *Timurlular Devleti*, S.188.

²⁷ Şehnaz Biçer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S. 6.

²⁸ Cihan Oruç, *Hüseyin Baykara ve Zamanı*, (Yüksek Lisans Tezi) Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013, S. 102.

²⁹ Elif Kök, *Timurlu Çağı Sanatı ve Osmanlı Mimarisi ile bir Karşılaştırma Denemesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, S. 10.

Murat devletin başındaydılar. Bu iki büyük imparatorluk arasında Hüseyin Baykara döneminde söyleyebiliriz. Bu devirde Osmanlı-Timurlu münasebetleri siyasi, siyasal, kültürel, sanat ve edebiyat açısında tarihin en parlak dönemini yaşayan İstanbul ve Herat, bütün Türk ve İslam âleminin en ihtişamlı şehirleriydi.³⁰

Timur 1404 yılında hasta olmasına rağmen Çin'deki Ming hanedanına karşı sefer hazırlıklarına başladı ve bütün kuvvetlerini toplayarak sefere çıktı. Ancak sefer esnasında hastalanıp takvimler 18 Şubat 1405'i gösterdiğinde 69 yaşındayken bu dünyadan ayrılmıştır. Timur 36 oğul ve 18 kız olmak üzere toplam 54 çocuk sahibi olduğu bilinir.³¹

Emir olduğundan vefat edene kadar (18 Şubat 1405), savaşa çıkan Timur hemen hemen 35 yıllık saltanatı süresince Maverâünnehir, Harezmi, Azerbaycan ve İran hatta Hindistan ve Doğu Türkistan gibi yerlere düzenlediği seferlerle Cengiz Kağan'ın haleflerinin kurdukları devletlerin bakiyelerini himayesi altına almıştı. "Bu dünyaya iki hükümdar çok gelir, Allah birdir o halde Allah'ın yeryüzündeki vekili de bir tane olmalıdır" diyen Timur, bu sözüyle aslında bir dünya hâkimiyeti tasarlamaktadır. Zira Timur, kendisini Cengiz Kağan neslinden büyük bir hükümdarın kalmadığı ve Tervâif-i Mülûk'ün zuhur ettiği bir dönemde İslam âlemini müfsitlerden arındıran biri olarak görüyordu. Timur; Çağatay, İlhanlı ve Altınordu devletine ait ülkelerin hepsini hâkimiyetinde toplamakla cihangirlik mefkûresini gerçekleştirmiş oluyordu.³²

Timur'un kurduğu "Timur İmparatorluğu" devletinin politikası gelenek olarak Moğol, din olarak İslam ve dil olarak Türkçe idi. Kendisi vefat ettiğinde arkasında büyük bir ordu, torunlarına yıllarca yetecek kadar büyük bir servet bırakmıştı. Emir Timur'un vefatından sonra meydana gelen isyan ve ayaklanmalar sebebiyle saltanatı parçalanmış sonra da dağılmıştı. Lakin Şahruh ise imparatorluğun 49 sene gibi uzun bir müddet içinde Anadolu ve Suriye dışında kalan kısmını toplayıp gerekli sebeplerle bir kaç küçük çaplı savaş yaparak döneminde sulh ve sükûneti korumuştur. Yönetimde bulunduğu süre imparatorluğun altın devri olmuştur: Ahali refah, güvenlik ve huzur içinde yaşamıştır.³³

³⁰ Cihan Oruç, *Hüseyin Baykara ve Zamanı*, S.106.

³¹ Şehnaz Biçer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S. 6.

³² Cihan Oruç, "Hüseyin Baykara ve Zamanı", 2013. S. 20.

³³ Halis Bıyıktay, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1991, S. 7.

Emir Timur öldüğü zaman hayatta sadece iki oğlu kalmıştı biri Miranşah ki attan düşüp aklını kaybetmişti, diğeri ise Şahruh olup Timur'un kurduğu devletin başına geçti.³⁴ Timur, Cihangir'den olan torunu Pir Muhammed Kandahar'ın devletin başına geçmesini vasiyet etmişti. Ancak 1409 senesinde küçük oğul Şahruh (1405-1447) Semerkant bölgesini alarak Mâvereünnehir bölgesini yeni hâkimi olmuştur. Semerkant'ta bulunan başkentini Herat'a taşımıştır. Şahruh, oğullarından Uluğ Bey'i (1409-1449) Semerkant valisi tayin etmiş ve diğeri oğul Baysungur Mirza'yı ise Herat'a yanına alıp devlet işleriyle vazifelendirmişti. 1414 senesinde diğeri taraftan İsfahan, Hemedan ve Luristan bölgelerine kardeşi Ömer Şeyh'in oğullarından olan Mîrza Rüstem ve Baykara'yı tayin etmiştir. 1416 senesine gelince oğul İbrahim Sultan'a Fars topraklarını bırakarak kendisi başkent Herat'tan ülkeyi yönetmiştir.³⁵

Şahruh Semerkant şehrinde 14 Rebûlâhir 779 tarihinde doğmuştur. Sultan Timur'un eşi Tugay Terken Aga'dan dördüncü oğludur. Timur sefere çıkarken Semerkant'ın idaresini Şahruh'a bırakırdı. Timur hayattayken düzenlediği seferlerde başkente vekil tayin ederdi. 799 tarihinde Mîrân Şah'tan sonra Horasan, Sistan ve Mâzenderan bölgelerine vali olarak atanmıştır. 801 tarihinde Timur'un en uzun seferi Memlükler'e karşı olmuştur. Bu yolculukta Osmanlı Sultanı I. Bayezid ile aynı yere gelmiş ve Ankara Savaşı yaşanmıştır.³⁶

Bu dönemde Timurluların baş şehri olan Herat'ı emirler medeniyet merkezi haline getirmişlerdir.³⁷ Şahruh babası Timur gibi dinle ilgili ilimlere karşı sevgi olmasından her gece dini kitaplar okuyarak çeşitli konulardan istifade ederdi. Ayrıca zaman zaman âlimler ile bir araya gelip onlarla sohbet ederdi. Dindar, merhametli bir hükümdar idi ve onun bu yumuşak yapısı devleti toparlamasına engel olmadı.³⁸

Tarihçiler Şahruh'u dine düşkün, ihtirastan uzak, savaştan korkmayan, sulh sever, Timur'un açtığı savaş yaralarını sarmakla uğraşan, iyi kalpli bir hükümdar olarak methetmektedirler. Kendisi Merv'i yeniden inşa ederek Herat'ı tahkim edip güzelleştirmiştir. Aşırı dindarlığı sebebiyle keramet sahibi olmak şöhretine erişti. Şahruh edipleri, âlimleri,

³⁴ Harunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360 – 1506)*, S. 91- 100.

³⁵ İsmail Aka, *Timurlular Devleti*, S. 233-236.

³⁶ İsmail Aka, 'Şâhruh', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C.38, S. 293-295.

³⁷ Recep Uslu 'Herat', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 215-218.

³⁸ Harunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360 – 1506)*, S. 91- 100; Musa Şamil Yüksel, *Timurlarda din devlet ilişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009. S. 31.

sanatkârları, himaye ederek bunları, Herat'ta tesis ettiği muhteşem bir kütüphaneye çekmiştir. Ticarete savaştıkça yerine daha çok önem verip Uluğ Bey'i, Çağatayların isteklerini durdurmak ve topraklarına geçişi engelleyen yolları açmak için Moğolistan'a göndermiştir.³⁹

Sultan Şahruh böylece Timur imparatorluğunu 40 yıl boyunca güçlü bir devlet olarak yönetmiştir. İran'da isyanı bastırdıktan sonra, 1447 yılında torunu Muhammed'in üstüne gittiği sırada 12 Mart Rey şehrinin yakınlarında vefat etmiştir. Sultan Şahruh'un oğulları Giyaseddin Baysungur (d.1397- ö.1433), babasının sağlığında 17 yaşındayken Tus, Nişabur ve Esterabad genel valisi olmuştu. Onun büyük oğlu Uluğ Bey (1409-1449), ise Maverâünnehir, Afganistan ve İran'da hükmetmişti.⁴⁰

Baysungur sanatsever kişiliği ile hayatı boyunca Herat'taki kültür ve sanat hayatından ayrılmamış, kurduğu kütüphanesinde kültür hayatını yaşamıştır. O, Türkçe'nin yanında mükemmel olarak Farsça ve Arapça dillerini bilirdi. Kendisi üç dilde de şiirler yazmıştır. Aynı zamanda hattat olup İran sahasında te'sirini sürdüren Yâkutü'l-Musta'simî ekolünün en mahir temsilcisiydi. Firdevsî'nin Şehnâmesi'nin kopyasına Baysungur'un giriş yazısını ilave etmiştir. Giyaseddin Baysungur, 36 yaşındayken aşırı içki sonucu 20 Aralık 1433 tarihinde Herat'taki "Bağ-ı Sefid Sarayı"nda ölmüştür.⁴¹

Timurlar devleti'nin 4. hükümdarı Mirza Uluğ Bey (asıl adı "Muhammed Tarağay") dır. Semerkant'ın hâkimi olarak yaklaşık 40 sene devleti yönetmiştir. Şahruh'tan sonra Uluğ Bey Semerkand'ı başkent seçmişti.⁴²

Uluğ Bey Azerbaycan'ın Sultâniye bölgesinde 796 (1394) tarihinde dünyaya geldi. Mieza Şâhruh'un ve Gevher Şad'nın oğludur. Onun sanı Türkçe'de Timurlular'daki "emîr-i kebîr" dir. Mirza Uluğ Bey 1394-1405 seneleri arasında o devrin ilimlerini öğrenip mantık, astronomi, matematik ve diğer bilimleri tahsil etmiştir. Babasının isteğiyle Öge Begüm ile evlenmiştir. Babası Mirza Uluğ Bey'e henüz 16 yaşında iken devleti yönetme sorumluluğunu yükleyerek 1409 yılında Semerkant merkezli Mâverâünnehir bölgesinin yönetimini vermiş, kuzeybatıda Ceyhun Irmağı'ndan Soğanak'a kadar 38 sene geniş topraklara sahip olarak idare etmiştir. O çoğu zaman ilim faaliyetlerini,

³⁹ Cihan Oruç, *Hüseyin Baykara ve Zamanı*, S. 25-26.

⁴⁰ İsmail Aka, 'Şâhruh', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 293-295.

⁴¹ Şehnâz Biçer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S. 9-10.

⁴² İsmail Aka, *Timurlular*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, S. 109 – 110.

devlet işlerini babasının yardımıyla yürütüyor ve diğer yöneticiler gibi hutbelerde ve sikkelerde babasının ismini yazdırıyordu. Mirza Uluğ Bey devrinde devletin başkenti aynı zamanda ilim merkezi olmuştur. Ayrıca sanat ve edebiyat açısından en parlak devrinde hâkimiyet sürdürmüştür. Bu dönemde Nakşibendî tarikatı hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır.⁴³

Mirza Uluğ Bey Semerkant'a emir olarak bağımsız bir hükümdarlık yapıp bu şehri doğunun önemli bir medeniyet merkezi haline getirdi. Semerkant'ta yaptırmış olduğu medreseye, tayin ettiği müderrislerin hemen hepsi astronomi ve matematik ilimlerinde devrinin en ünlü âlimleri idiler. O da astronomi ve mantık ilimleriyle ilgilenip astronomi alanında yazdığı “Zic-i Cedîd-i Sultanî” ya da “Zic-i Uluğ Bey” adlarıyla bilinen eseri günümüze kadar gelmiştir.⁴⁴

Uluğ Bey, babasının ölümüyle Timur Devleti'nin hükümdarı olmuştur ama bu hükümdarlığı bir yıl sürmüştür. Şahruh'un ölümü üzerine 1448 yılı başlarında Uluğ Bey ve oğlu Herat şehrine yürüyüp ele geçirmişlerdir. Mirza bundan sonra Meşhed'i ele geçirerek İsferyin'e kadar gitmiş, daha sonra Herat'a geri dönmüştür.⁴⁵ Uluğ Bey tahtı 1449 senesinde oğluna bırakmak durumunda kalmış ve kendisinde Mekke'ye giderek ömrünün kalan kısmını ibadet ederek tamamlamak istemiş ama oğlu Abdüllatif göstermelik bir mahkemede babasını yargılatıp suçlu buldurmuştur. Mirza Uluğ Bey Semerkand'dan ayrılınca Abbas isimli bir kişi yolda onu yakalanıp öldürmüştür.⁴⁶

Abdüllatif babasının vefatından sonra Semerkant ve Maverâünnehir hâkimi olup tahtta sadece altı ay kalabilmişti. Düzenlenen bir saldırıda 9 Mayıs 1450 yılında hayatını kaybedince yerine Abdullah b. İbrahim Sultan b. Şahruh geçmişti. Abdullah 22 Haziran 1451 tarihinde Ebû Said karşısında yenilgiye uğramıştı. Onun saltanatı da uzun sürmemiş, ölmüştür. Bu olaydan sonra Timur tahtına Semerkant'ta Sultan Ebu Said Mirza, Miranşah'ın torunu oturmuştu. 1454 yılında ise Herat'ta Ömer Şeyhin oğlu Babur idareye başlayıp aynı yılda Hüseyin Baykara Babur ile Semerkant'ın üzerine yaptığı ikinci sefere katılıp Horasan'a dönmek yerine Ebû Saîd'in yanında kalmak istedi. Daha sonra Ebû Saîd

⁴³ Yavuz Unat, ‘Uluğ Bey’, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)*, 2012, C. 42, 127-129.

⁴⁴ Şehnaz Biçer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S. 28.

⁴⁵ İsmail Aka, *Timurlular*, S. 254.

⁴⁶ Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, S. 33.

tarafından Semerkant kalesine hapsedilmiş ancak Hüseyin Baykara'nın annesi Firûze Begüm'ün ricasıyla affedildi.

Mirza Ebu Said 1424 yılında doğdu. Muhammed b. Mîrân Şah onun babasıdır. Çocukluk ve gençlik dönemi babasının son zamanlarında kendisini himayesine bıraktığı Semerkant'ta Uluğ Bey'in yanında geçmiştir. Kısa zamanda ilim, yönetim ve askeri alanlarda kendini yetiştirerek Uluğ Bey'in takdirini kazanmıştır.⁴⁷ O 1451 senesinde Abdullah'ın öldürülmesinin akabinde Semerkant'ta tahta çıkıp 19 sene devlet başında yönetici olarak kaldı.⁴⁸ 1468 yılında Ebû Said batı İran seferine çıktı. Ancak kendisi bu seferde öldürülmüştü⁴⁹. Ebû Saîd Uzun Hasan ile savaşı sırasında Babiyan denilen yerde öldürülmüştür. Ölüm haberini duyan Baykara bu yılın mart ayında Herat'a girip ölümüne kadar (ö.1506) Herat şehrinde kalmıştır. Hüseyin Baykara hayattan ayrıldıktan bir yıl sonra Sultan Şeybani Şah'ın Herat'ı almasıyla Timur imparatorluğuna son verilmiştir.⁵⁰

Timur İmparatorluğu fazla uzun ömürlü olmamıştır. Hüseyin Baykara'nın vefatı ve onun oğulları Muzaffer Hüseyin ile Bediüzzaman'ın aynı anda hükümdar ilan edilmeleriyle birlikte, bozkırlardan gelen diğer Türkler yani Özbekler'in Horasan bölgesini ele geçirmesinden kısa bir süre sonra tarih sahnesinden silinmiştir.⁵¹

Handmir, Sultan Hüseyin Baykara ve oğlu Bediüzzaman Mirza'nın döneminde yaşamıştır. Bu süreç mevzumuzla ilgili olduğu için önemlidir. Hüseyin Baykara, Ebû Saîd'den sonra tahta çıkarak adına hutbe okuttu.⁵² Baykara'nın hâkimiyet dönemi büyük 'Timur İmparatorluğu'nun son ve en uzun dönemi olarak bilinmektedir. Hüseyin Baykara, kuzeyden Özbeklerin hâkimi olarak bilinen Şeybani Han tehlikesine karşı yola çıktı. Ancak 5 Mayıs 1506 yılında Baba İlahi denilen yerde vefat etti.⁵³ Timur soyundan gelen

⁴⁷ Abdülkadir Yuvalı, 'Ebû Said Mirza Han' *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C.10, S. 224-225.

⁴⁸ Musa Yüksel Şamil, *Timurluların Din-Devlet İlişkisi*, S. 35.

⁴⁹ İsmail Aka, *Timurlular Devleti*, S. 262-269.

⁵⁰ Hüseyin Mir Caferi, *Tarih Tahavulat Siyasi, İctimai, İktisadi ve Ferhangi İran Dar Davreyi Timuriyan ve Türkmanan*, S.94-97.

⁵¹ Zeynep Yıldız Abbasoğlu, *15.yüzyıl Herat Musiki Ekolu ve Benai'din Risale-i Musiki'si*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 18.

⁵² Hamid Algar-Ali Alparslan, "Hüseyin Baykara", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C.18, S. 530-532.

⁵³ Algar-Alparslan, "Hüseyin Baykara", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 530-532.

Babür bütün gayretlerine rağmen Maverâünnehir ve Harezmi Özbekler'in elinden kurtaramamış, ancak Hindistan'da kurduğu devlet sayesinde varlığını koruyabilmiştir.⁵⁴

III. YÖNETİM

Handmir Herat'ta yaşamış ve Herat tarihini konu almış olması sebebiyle Timur-ların Herat şehrindeki devlet yönetimi, eğitim-öğretim, dini hayat, ilim ve edebiyat, kül-tür-sanat, resim ve süsleme, tarihçilik konularına kısaca değinmek gerekir. Semerkant ve Herat'a Timurular döneminde farklı ülkelerden pek çok bilim adamı, mimar, âlim, sanatkâr ve usta getirilerek onlardan din, ilim, kültür-sanat ve edebiyat alanlarında faydalanılmış-tır. Bu dönemde ülkede bilim ve sanata verilen önem neticesi olarak büyük gelişmeler yaşandı örneğin mimaride muhteşem yapılar, köşkler, medreseler, saraylar inşa edilip yeni yerleşim yerleri kurulmuştur.⁵⁵

Timurlu devrinde, bir yönetim birimi olan divan, askeri-idari ve mâli olarak iki bölüm idi. Birincisine, 'Tavacı Divanı' *denilirdi*. Divan-ı Buzurg-i Emâret'inin beyleri diğer görevlilerin önüne gelip Türk ve Türkleşmiş Moğollar'la ilgilendiği için bu divana 'Türk Divanı' adı da verilmiştir. Kâtipleri 'Bahsı veya Nüvisendegân-ı Türk' *şeklinde adlandırılmıştır*. Bu divanın yönetiminde 'Divan Beyi' bulunur ve çok sayıda tavacı emiri bulunurdu. Bu emirler geniş yetkilere sahip olup askeri toplar, ordunun düzen ve intizamı ile uğraşır, ganimetleri paylaşır ve hükümdarın huzurunda resmî geçiş töreni yaptırır. İkincisi ise 'Divan-ı Mal' (Sart Divanı) diye adlandırılıp Türkler ve Moğollar haricindeki halkın işleriyle ve ekonomi konularıyla ilgilenirdi. Bu divanın yönetiminde de bir 'Divan Beyi' bulunur, kâtiplerine 'Vezir ya da Nüvisendegân-i Tâcık' denilir onların başlıca görevi vergileri takip etmek, tarım ile ilgilenmek, şehirlerin imarına çalışmak ve ekonomik gelirin artırılmasını sağlamaktır.⁵⁶

Bunun dışında bu dönemdeki şairler ve din âlimleri, Semerkand ve Herat gibi mü-him şehirlerde toplanarak güzel eserler meydana getirmişlerdir. Tarihçilik alanında Ni-zamü'd-din Şami, Şerifü'd-din Ali Yezidi, Mirhand ve sonra Handmir, İsfizari vb. tarih-çiler; şairlerden ise Emir Devlet Şah Semerkandi, Şehabüddin Abdullah Mürvarid gibi

⁵⁴ Zeynep Yıldız Abbasoğlu, *15.yüzyıl Herat Musiki Ekolu ve Benai'din Risale-i Musiki'si*, S. 18.

⁵⁵ İsmail Aka, *Timurlular Devleti*, S. 262-269.

⁵⁶ İsmail Aka, *'Timurlular' Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C.41, S. 177-180.

bilim adamlarına ortam hazırlamışlar böylece kıymetli eserlerin ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

Bu zamanda devlet başkanı Hakan ve Sultan idi; yasalar ise beyler tarafından seçilmiş olup onlarla birlikte sonradan kendisinin yerine geçecek kalga (mirza) yani veliahtı da seçebilirdi. Vezirler aralarında görev bölümü yapardı.

Timurların döneminde Türk-İslam âleminin doğuda ilimde merkezi, Semerkand; sanat- edebiyat, şiir ve tarih alanında Herat'tı. Bu dönem hakikaten bahsedilen ilimlerin en parlak olduğu dönemdi. Bu devirde dünyanın pek çok yerinden âlim, mutasavvıf ve yazar kendi istekleri ile Semerkant ve Herat'a gelmeye başlamıştır. Mutasavvıfların ilgi duymasının sebeplerinden biri şair ve mutasavvıf Abdurrahman Cami'nin güzel ve faydalı sohbetlerine katılıp tarikatından istifade etmektir. Buna örnek olarak Handmir'i söyleyebiliriz. O, dedesi (Mirhand) sayesinde bu ilim sohbetlerine katılıyordu.⁵⁷ Timur'un torunu olan Pîr Muhammed Şiraz, şair Mevlânâ Abdurrahman Câmî Herat'ta, Hüseyin Baykara'nın oğlu olan Bediüzzaman'da Esterâbâd'da kitaplarla dolu değerli kütüphanelere sahip olmuşlardır.⁵⁸

Timurların ilim ve sanatta gelişmesinin nedeni memleketlerinde refah seviyesinin zirvede olması böylece âlim, sanatkâr ve yazarın çok olmasından kaynaklanmıştır. Semerkant, Herat, Belh ve Buhara İslam'ın baş şehirleri olarak kabul edildiği için dünyanın her yerinden öğrenciler, sufiler bu şehirlere geliyorlardı. Herat'ta eğitim alan öğrencilerden biri Handmir'dir ki her ilim meclisine iştirak ediyordu. O genç yaşlarda ilmi ile temayüz edip Ali Şir Nevai'nin himayesine nâil olmuştu.⁵⁹

IV. EĞİTİM VE ÖĞRETİM

İslâm tarihinde müstakil bir eğitim-öğretim kurumu olan ilk medreseler X. yüzyılda Horasan'da kurulduğu varsayılan medresedir. XI. yüzyılda Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Nizamiye Medreselerini kurmuştur. Nizamiye Medrese'lerinde öğrenci ve öğretmenlerin bir arada kalmasına imkân veren ortamlar oluşturulmuş bu da eğitimi kolaylaştırmıştır.⁶⁰

⁵⁷ Gıyaseddin Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 73.

⁵⁸ Şehnaz Biçer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S. 25.

⁵⁹ Gıyaseddin Handmir, *'Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer'*, S. 74.

⁶⁰ Musa Yüksel Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, S. 176.

Timur devletinde de başka Türk-İslâm devletlerinde olduğu üzere eğitim ve öğretime çok ehemmiyet verilmiştir. Devletin Yönetiminde bulunan hükümdarların ilme olan ilgi ve destekleri bu alanlarda çalışma ve ilerlemeyi kolaylaştırmıştır. Devletin kurucusu olan Timur ile başlayıp en son hükümdar Hüseyin Baykara'ya kadar yönetici olan tüm Timur Sultanı ve pek çok mirza, ilme çok düşkün idi. Bu devletin hükümdar ve hanedan mensupları her zaman ilim ehlini koruyup onları himaye etmişlerdir.⁶¹ Timurlu devlet üyeleri ve devlet adamları tarafından birçok medrese inşa edilmiş olup döneme ait tarih kitapları ve diğer eserlerden de önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu medreseler dönemin önemli eğitim merkezleri haline getirilip zengin vakıflarla desteklenerek dönemin ünlü âlimleri de ders vermekle görevlendirildi.⁶²

Bu döneme eğitim ve öğretimle bizzat kendilerinin ilgilendiği bilgin ve müderris hükümdarlarıyla, sanat ve bilim yönünden entellektüel etkinliklerin başladığı bir devir diyebiliriz. Timurlar, yerleşim kültürü açısından kurdukları şehirlerde kısa süre içinde saray, rasathane, medrese, cami, hastane gibi şehir için gerekli yapıların haricinde şehri güzelleştiren bahçe ve köşklele de zengin bir kültür hazinesi bıraktılar. Mesela eğitim ve öğretimi önemseyerek Timur tarafından ders vermesi için Keş'e, İbnul Cezeri gönderilmiştir. Timur'un vefatından sonra izin ile Semerkant'tan ayrılıp Buhara'da bir müddet ders vermiştir.⁶³

Sultan Şahruh, döneminde Herat'ta halk ile iç içe olmak için büyük ilim halkaları ve oturumlar tertip ediyor ve çoğu zaman bu meclislerde hadis, tefsir, fıkıh, tarih ilimlerinden okunup ilmi tartışmalar, müzakereler yapılmış hatta bir müddet Sahih Buhari ve Begavi'nin Mesâbîhi's-sünne adlı eserini okutmuştur. Bu dönemde eğitim, öğretim, din, sanat, edebiyat ve tarihe verilen değer tarih sahnesinden kolay silinmez. Mesela İbrahim b. Şahruh'un güzel el yazısı ve hattatlığı ile meşhur olduğunu söylemişler.⁶⁴

⁶¹ Musa Yüksel Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, S. 211.

⁶² Musa Yüksel Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, S. 177.

⁶³ Şehnaz Biçer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S. 14.

⁶⁴ İsmail Aka, 'Şâhruh', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 293-295.

Timur Sultanları, şehzadeler, emirler ve devlet erkânının hepsi ilim, kültür-sanat ve güzel yazı yazma işleriyle meşgul oldular. Mesela Sultan Şahrüh birkaç şiir ile Bay-sungur güzel el yazısı ile Uluğ Bey rasathanesi ile Sultan Hüseyin Baykara ise hem şiir hem de güzel yazısı ile meşhur ve alakadar oldular.⁶⁵

Timurların devrinde Sultan Hüseyin Baykara'nın döneminde Herat ve Horsa-san'da, Hüseyin Baykara'nın ardından devletin en nüfuzlu, zengin ve ilim dostu olan Ali Şir Nevai 370 hayır müessesesi yaptırarak, bunların idaresi için de bir vakıf kurdurup bu işe 500 tümenlik önemli bir servet vakfetmiştir.⁶⁶

V. DİNÎ HAYAT

Bildiğimiz kadarıyla islami bir çevre içinde yetişmiş olan Timur, İslami ve eski Türk-Moğol an'anelerini de hayatında sürdürmüştür. Konumuz Handmîr olduğundan dolayı onun yazdığı *Habibü's-Siyer* adlı eserinden ki bu dönemde yaşayan ve görev alan sadr, bilici ve seyyid gibi ilimle meşgul olan bilim insanlarıyla alakalı bir bölüm açılarak her hâkimin hayatı ile ilgili olan ilişkileri hakkında malumat verilmektedir. Handmîr'in diğer muhteşem eseri *Matla'-ı Sadeyn*'dir. Bu eser de Baykara'nın hâkimiyeti zamanına-kadar geçen tüm olayları: neredeyse tüm hükümdarlar döneminde yaşayan ve görevde olan vezirler, seyyidler, sadırlar ve sanatkârlar hakkında malumatlar vermiştir.

Timur'un dindar, inançlı bir kişi olması; gerek günlük hayatta gerekse bir devlet başkanı olarak takip ettiği dinî siyaset, kendisini sünni İslam inancı ile özdeşleştirmektedir. Dine saygı gösterip ilim meclislerine de bazen katılıyormuş. Timur tarihte Müslüman bir hükümdar olarak zikredilmektedir. Devletin bütün sorumluluğu alması, ideal bir padişah olması, İslâmî gelenekleri canlandırıp koruması ve halkıyla anlaşması vurgulanmıştır.⁶⁷ Bu zamanda Timurlular din alanını gözetim altında tutan iki yeni kurumu şeyhülislam ve sadr destek vererek hanedanın din personeli üzerindeki denetimini artırdılar ve bunlar sarayla yakından bağlantılıydılar.⁶⁸

Bu dönemde herkes âlimlere, ariflere saygı duyardı. Timur'un kendisi de okuma yazma bilmemesine rağmen Farsça, Türkçe özellikle de Moğolca'yı çok iyi konuşur

⁶⁵ Bobocon Gafurov, *Tocikon*, Tarihi Kadim ve Kurun ve Savti, Duşanbe, Naşri İrfon, C. 1, 1997, S. 756.

⁶⁶ İsmail Aka, *Timurlular*, S. 172.

⁶⁷ Musa Şamil Yüksel, *Timurlarda din devlet ilişkisi*, S. 60.

⁶⁸ Beatrice Fordes Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, S. 254.

alimleri, fazilet ve şerefli kimseleri sever ve onlara çok hürmet ederdi. Böylece Timur fethettiği ülke ve şehirdeki ulemaları, alimleri ve sanatkârları toplayarak Semerkand'a götürürdü.⁶⁹

Timurlar zamanında halkın ekseriyeti Sünni ve Hanefi mezhebine mensuptu. Batı İran'da çoğunlukla Şafiilikiken, doğuda Hanefilik yaygın bir mezhepti, ancak karışık nüfusa sahip olan birçok yerleşim bölgelerinde; Rey, Varamin, Kum, Kaşan, Mazenderan, Huzistan ve Horasan'daki Sebzar gibi bazı şehirler ve bölgeler Şiiliğin ya da bir başka tabirle İsnâ Aşeriye'nin merkezi sayılmıştır.⁷⁰ Bu dönemdeki diğer önemli bir hadise de Tasavvuf'un yaygınlaşmasıdır ki Timurlu Sultanlar tasavvufa büyük saygı gösterirdi. Şahrüh, Sultan Hüseyin ve Sultan Abu Said, Nakşibendi tarikatını desteklemişlerdir.⁷¹ Timurlu devrinde sedaret ve şeyhülislamlık gibi saraydan kaynaklanan, cami veya medrese gibi şehir ulemasıyla bağlantılı veya türbe ve tarikat gibi sufi çevresinden kaynaklanan birçok otorite makamı vardı ve bunların hepsi hem hükümet hem toplum açısından önemliydi.⁷²

Timur'un ölümünden sonra Timurlu hükümdarları arasında en dine düşkün Müslümanlara yardım eden Sünni, Hanefi mezhepte olan ve onun döneminde Herat'ı "İslâmın Kubbesi" kişi, Timur'un en küçük oğlu olan ve en uzun saltanata sahip olan Şahrüh dur. Onun döneminde Herat İslâm'ın başşehir olarak ilim, kültür merkezi olmuştu ve saltanat sırasında en güçlü hâkimlerden biriydi.⁷³

Şahrüh'u Sünnîliği canlandırma gayretinde olan ve kendi yaşamında dinin tüm emirlerine riayet etmeye çalışan, devlette dine göre amel eden kişi olarak bilinir ve o dönem kaynaklarında "İslâmın muhafızı", "Şeriat yumurtasının koruyucusu humâ kuşu", "küfrü, bidatı ve zındıklığı ortadan kaldıran ve sünneti canlandıran kişi" gibi vasıflarla anlatılır.⁷⁴ Onun devri ülkede oldukça huzurlu bir dönemdi. Şahrüh savaşmaktan hoşlan-

⁶⁹ Musa Şamil Yüksel, *El-Makrizi (Kitabul es-Sulûk) ve İbn Hacer (İnba el-Gumr)'de Timur ile ilgili Kayıtlar ve Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri*, İzmir; 2001, S. 98.

⁷⁰ Kishimjan Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulum El- Evail (Matemetik, Astronomi ve Tip)*, yy. İstanbul- 2001. S 14.

⁷¹ ۹۱۷-۹۱۳ ص ۴، زبده التواريخ، حافظ ابرو، عبدالله بن لطف الله، <http://wikifeqh.ir/بيلسله تيموريان/>.

⁷² Beatrice Fordes Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, Çeviren: Dilek Şendil. S. 292

⁷³ <http://www.stankobiznes.ru/mongol/shahrüh.htm>

⁷⁴ Musa Şamil Yüksel, *Timurlarda din devlet ilişkisi*, S. 142.

mayıp yönettiği imparatorluğun büyük ya da küçük olması onu çok az ilgilendirip Herat'ta yaşamaktan memnundu. Ayrıca iyi bir komutan güçlü bir asker olup daha çok halkın mutluluğu ve kültürüyle ilgilenmeyi yeğlemişti.⁷⁵

Timurlu rejimine hizmet eden ve daha çok dinî-siyasî propagandacılar olarak vazirlerin tanınmışlarından, Şemseddin Muhammed el-Cezerî'den de hadis ilmi okuyan ve yıllarca Şahrüh'un muhtesipliğinde bulunan Hanefî vaizi ve hadisçi Mevlânâ Celaleddin Muhammed el-Kayinî idi. Kendisi görevinde oldukça başarılı olmuş bütün bölgeyi 11 ay gibi kısa bir zamanda Sünnîliğe çevirdiği aktarılmıştır.⁷⁶ Timurlu devrinde şehirde çok az sayıda Şii vardı. Herat ve onun çevresinde yaşayan, büyük kısmı dili Türkçe olan Türkmenler ve Türkçe-Farsça karışık konuşan Çeharlar ile dili Peştuca olan Peştunlar Sünnî'dirler.⁷⁷

Abdürrezzak es-Semerkandî, Şâhrüh dönemi Herat'ın dinî durumunu şu sözlerle anlatmıştır:

Herât, İslâm'ın kıymetli şehirlerinden olmuştur. Herât, Hakan Saîd hazretlerine mekân olması hususiyetiyle sultanların sütunları biraraya gelmiş, âlem padişâhlarının hürşîdinin doğduğu yer hem de fâzıllar ve evliyâlar merkezi, kıymetli âlimler beldesi, sûfiler kutupları, din erbabının mekânı, derviş ve dindarların rağbet ettiği bir yere döndü.⁷⁸

Şahrüh'dan sonra tahta onun oğlu Uluğ Bey geçip Semerkand'ı başkent ilan etti. Uluğ Bey Şahrüh'un oğulları arasında en iyi eğitim alan, eşsiz bir matematik ve astronomi alimi' idi. Babası gibi dine çok düşkün değildi, ama namazlarını kılıyor, dini bayramlarda farz, sünnet ve vacipleri yerine getiriyordu. Kur'an-ı Kerîm'i kıraat seb'a üzere okuyabiliyor ve müfessirlerin ayetler hakkındaki açıklamalarını ezbere bilecek kadar kuvvetli bir hafızaya sahipti.⁷⁹ Timur gibi serbest düşüncesi olarak İslam'a uygun olmayan oyunları ve bazı eğlencelere izin verip insanlara serbest bırakıp hatta kendisi de böyle yerlere gidiyordu. Döneminde her alanda başarılı olmuş Uluğ Bey din adamı, sanat, edebiyat

⁷⁵ Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çevren: Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi; 2001. S. 350.

⁷⁶ Musa Şamil Yüksel, *Timurlarda din devlet ilişkisi*, S.117.

⁷⁷ Recep Uslu 'Herat', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, s. 215-218.

⁷⁸ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, S. 259.

⁷⁹ Musa Şamil Yüksel, *Timurlarda din devlet ilişkisi*, S. 33.

ve ilim erbabını davet ederek bol ikramlarda bulunmuş ve kendisi de o alimlerden çok istifade etmiştir.⁸⁰

Şahrüh'un ölümünden sonra, onun torunu Mirza Ebû'l-Kasım Babür hâkimiyet mücadelelerine katılmış, 1457'de ölünceye kadar Herat'ta hüküm sürmüş ve diğerleri gibi namazlarını kılmıştır. Orucunu tutan ve dinî bayramların gereklerini yerine getiren, güzel ahlak sahibi ve güzel tabiatlı birisi olup, alîm, şeyh ve salih kimselerle vakit geçirmekten hoşlanan Hanefî mezhebine mensup bir Timurlu mirzasıydı.⁸¹

Ebû Said'in dönemine derviş ve sûfi devri denirdi. Semerkand'da en kudretli kişi olan Ebû Sa'id'in şeri'atı yeniden geçerli kalmak için açıktan açığa Sünnilik gayesini tahakkuk ettirmeye çalışan Ubeydullah Ahrar'ın kurduğu Nakşibendilik etkili olup ülkenin idari ve siyasi işlerinde büyük nüfusa sahip olmuştu.⁸² Bu zamanda tüm siyasi işlerinde Mirza Ebû Said, Ubeydullah Ahrar ile danışıp onu tavsiyelerine göre hareket ediyordu.

Herât'a, Timurluların son büyük hükümdar, muhteşem günlerini yaşatan Hüseyin Baykara idi. O Herât'ta altın çağını yaşamıştır. Daha hükümdarlığının başında Şîî temayüller göstermiş, fakat politik mülahazalar ve arkadaşı Molla Cami ve Ali Şîr Nevai'nin tavsiyesi ile bundan vazgeçip tekrar Sünni olmuştur. Timurlu Devleti'nin Hüseyin Baykara, zamanında Herât Bölgesi'nde bulunan Kerûh kasabası Nakşibendî Tarikatının önemli bir merkezi olmuştu. Hüseyin Baykara geniş fikirli bir yönetici olup ne salt din tesirinde kalmış, ne de töre etkisinde kalarak yanetmiştir.⁸³ O kendisi Pazartesi ve Perşembe günleri kadıları ve ulemayı toplayıp sohbetler yaparak dervişlere ve şeyhlere hediyeler vermiş.

O dönem İslâm dünyasında yöneticiler dinî hayatta etkili olabilmek için iki seçenekleri vardı. İlki, dinî işlerle vazifeli şahısları kontrol altına alarak onlara hâmilik etmektir. İkincisi de öğretiyi ve gelenekleri etkileyen dinî programları desteklemektir. İkincisi yalnızca Şahrüh yönetiminde uygulanabilmiştir.⁸⁴ Dini makamlar olarak bu dönemde en

⁸⁰ Yavuz Unat, 'Uluğ Bey', *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 127-129.

⁸¹ Bobocon Gafurov, *Tocikon*, S. 755.

⁸² Kishimjan, Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulum El- Evail (Matematik, Astronomi ve Tıp)*, S. 16.

⁸³ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, S. 94.

⁸⁴ Musa Şamil Yüksel, *Timurlarda din devlet ilişkisi*, S. 144

başta Sadaret ve Şeyhülislamlık gelir daha sonra da İhtibas, Kadılık, Müderrislik görevleri sıralanırdı. Timurlu Sultanları din açısından kaynaklara bakınca görüyoruz ki Ebû Said ve Şahrüh gibi dindar, Hüseyin Baykara ve Uluğ Bey gibi serbest düşünceye sahip idarecileri vardı.

VI. İLİM VE EDEBİYAT

Timurlu dönemde Herat edebiyat açısından, kendine has üslup ve şekil özellikleriyle yeni bir tarz olmuştur. Bu edebi tarz doğuyu ve batıyı etkilemiştir. Burada Fars ve Türk edebiyatı alanında çok sayıda edip, ulema, şairler yetişmiştir. Fars dil ve edebiyatında başta Abdurrahman Câmi gelir. Fars şiir büyüklerinin sonuncusu sayılan, üstün şiir kabiliyeti yanı sıra din, edebiyat, akli ilimler ve tasavvufta derin vukufiyetinden bütün şiir ve mesnevilerinde özellikle tasavvufî mesnevilerinde büyük ölçüde faydalanmış, ele aldığı konuları çok rahat ve sade üslup ile anlatma kabiliyetini göstermiştir.⁸⁵ Daha sonra yeğeni Hatif'i, Muinuddin Muhammed İsfizari, Ahli Şirazi, Estarabadlı Halil, Ta'cil Şair Vasıfı, Devletşah Semerkant'ı, Mirhand, Handmir -ki büyük bir tarihçi olmak üzere- bir şair de diyebiliriz, büyük kişileri örnek verilebilir.

Timurlu edebiyatına ve bu dönem gelişmelerine büyük katkıda bulunan, ilim adamı Ali Şir Nevâî'dir. İran edebiyatına büyük katkıları olan Nevaî 'Nefehatü'l Üns' kitabında erkek ve kadın mutasavvıflardan bahsetmiştir. Ali Şir Nevâî Timurlu devrinde yetişen pek çok tarihçiyi de kendi himayesine almıştır ki Handmir ile Mîrhand bu tarihçilerden olup çok önemli eserler ortaya koymuşlardır.⁸⁶

Timur zamanında edebiyat ve bilim alanında da önemli eserler yazılmıştır. Bu devirde Timur'un oğlu aynı zamanda Azerbaycan valisi Mîrân Şah'ın hâkimiyeti zamanında Kemal Hucendî çağdaşları Hâfız-ı Şîrâzî, Sirâceddîn-i Bisâtî-i Semerkandî Molla Muhammed Mağribî eğitim-öğretim, edebiyat ve bilim açısından padişahların ve insanların

⁸⁵ Ömer Ükümüş, 'Abdurrahmani Cami' Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, S. 94-99.

⁸⁶ Mustafa Demir, *İslam Ortaçağ'nda İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı*, Erzurum; A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 34, 2007. S. 270.

teveccühünü kazananlardan ve ihsanına nâil olanlardan bazı kimselerdendir.⁸⁷ 14. yy tamamı, Fars edebiyatının en zengin çağlarından birisini, 15. yy da minyatür sanatının en yüksek dönemini temsil eder.⁸⁸

Bu dönemde Türk-İslam dünyasında, Türk edebiyatı ile ilgilenen şair ve yazarlar en kıymetli kişiler olup paha biçilmez kıymetli eserler bıraktılar arkalarında. Türk dil ve edebiyatının önemli şair ve edebiyatçılarından biri Ali Şir Nevai'dir ki Orta Asya'da Türk dil ve edebiyatının gelişmesinde büyük tesiri olmuştur. Bunun için Çağatayca için "Nevai dili"de denmiştir. Ali Şer Nevai'nin eserlerini Türkistan'dan başka, Azeri ve Anadolu sahasında okuyanlar Osmanlı şairleri üstat tanımışlar.⁸⁹ Diğer şair ve edebiyatçılar ise Zahirüddin Babür, Lütfi, Yusuf Emiri, Said Ahmet'tir. Bu devirde sarayda sanatçılar, şairler ve bilim adamları yaşayıp Herat, Asya'nın Floransa'sı olacak ve Timur rönesansı denen dönem doruğa varacaktır.⁹⁰

Handmir ile aynı dönemde yaşayan Vezir Ali Şir Nevai, Türk edebiyatının mimarı olarak hem Türkçe hem de Fars dilinde şiir ve eserler yazmıştır. Handmir onun sohbetlerine katılıp ders almış aynı zamanda, dedesinin zengin kütüphanesinden yararlanarak, Ali Şîr Nevâî'nin himayesine mazhar olmuştur.⁹¹

Bu zamanda edebiyatçılar en parlak dönemini yaşayıp bu fırsattan istifade ederek, çok sayıda şair çeşitli konularda Farsça ve Türkçe şiir, kaside, gazel tarzında eserler vermişlerdir. Handmir'i bir tarihçi olarak tanıyoruz, ama eserlerinde olayları yazarken hem kendi şiirlerinden hem de diğer şairlerin şiirlerinden eserlerini süslemiştir.

Timurlu döneminde edebiyatta ve konuşma dilinde, Çağatay Türkçesi ile Farsça bir araya gelerek hem Müslümanların hicrî takvimi hem de Çin'lilerin oniki hayvanlı

⁸⁷ Bobocon Gafurov, *Tocikon*, S. 787.

⁸⁸ Şehnaz Biçer, *Eski Yıldız Kütüphanesi'ndeki Timur, Osmanlı ve İran (Safevi) Minyarürlü Yazmaların Tezhiblerinin Mukayesesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, S. 11.

⁸⁹ Günay Kut, *'Ali Şir Nevâî' Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C. 2, S. 449-453.

⁹⁰ Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, S. 353.

⁹¹ İsmâil Aka, *'Hândmîr'*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1997, S. 550-552.

Türk takvimi kullanılmıştır. Ayrıca, toplum hayatında ve hükümdarların işlerinde, İslâmiyet kadar Şamanizm etkileri de görülmektedir.⁹²

Timurî sultan ve şehzadeleri diğer Türk devletlerinde görüldüğü gibi Farsça dil ve edebiyatına önem vermişler. Çünkü onların Farsça şiirleri ve hat olarak Farsça nestalik yazı çalışmaları olmuş. Dönemdeki sultanlar bu çalışmaları kendilerine hobi edinmişlerdir, yalnızca Fars edebiyatında değil Çağatay Türkçesi ve lehçelerine de yönelip şiirler ile Türkçe eserler meydana getirmişler.⁹³

Timurlular, son zamanlarda Ali Şir Nevâî ve Baykara için klasik edebiyatlarında ‘Nevai-Baykara Devri’ diye anılan bir devir açmışlardır. Hüseyin Baykara mahlaslı Çağatayca ve Farisî şiirler yazmıştır. Sultan hat ve musiki ile daha çok meşgul olup İran’da hattatlar arasında derece almıştır⁹⁴. Bu dönemde sarayda çokça sanatçı, edebiyatçı, alîm, bulundurmış aynı zamanda bu kişiler farklı ilimler ile de meşgul oluyormuş. Bu önemli çağda en ünlü olanlardan biri zikrettiğimiz gibi şairlerden Nevai, Behzadi, Cami ondan sonar tarihçilerden ise Handmir, Mirhand vb. olup yaşamışlar.

Bu dönemde neredeyse sultanlar kadar önemli bir simaya sahip olan Ali Şir Nevâî, kültür hayatının baş hamisi olmuştur. Bu şair sayesinde edebiyat zengin ve göze çarpacak kadar başarılı bir dönem yaşamıştır. Ali Şir Nevai, bu hususta belki başlı başına ilginç bir simadır. Çağatay edebiyatında klasik devreyi teşekkül ettiren şahsiyet için, onun eserleri üzerinde çalışan Prof. Dr. Kemal Eraslan (1996) şöyle demektedir : “ *Dîvân, mesnevi, tezkire, tarih gibi türlerde otuza yakın eser veren Nevayi, devrinin olduğu kadar Türk Edebiyatının da en mühim şahsiyetlerinden biridir. Farsçanın resmi dil olarak hüküm sürdüğü, münevverlerin Farsça öğrenip bu dil ile yazmayı meziyet saydıkları bir devirde, Nevâî’nin Türkçenin Farsçadan aşağı kalacak bir dil olmadığını müdafaa etmesi Türkçeyle de yüksek bir edebiyat vücuda getirmenin mümkün olacağını bizzat eserleriyle ispat etmesi ve yeni nesillerin Türkçe yazmaları hususunda teşvikte bulunması göz önüne alınırsa, bu hizmetinin derecesi ve önemi daha iyi anlaşılır*”. Hükümdar, Baykara kendisi divân sahibidir. Lakin dönemin kültür yaşamanın damgasını vuran Nevâî olmuştur. Bu

⁹² Elif Kök, *Timurlu Çağı Sanatı ve Osmanlı Mimarisi ile bir Karşılaştırma Denemesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. S. 16.

⁹³ Şayista Fer Mahnaz, *Taamüli Mumari ve Şiir Farsi Der Bandhayi Asri Timuri Ve Safevi*, Du Fasil Namemeyi İlmi Pujivuşihi Mutaliat Huner İslami, 11. Sayı, yıl 1388 h.ş. S.82.

⁹⁴ Hamid Algar- Ali Alparslan, “Hüseyin Baykara”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 530-532.

hüner sahibi müzikten sanata, tarihten hatta kadar hemen herkesi himayesine almakla birlikte desteklemiştir. Baykara ve Ali Şir devri literatüründe biyografiler daha yoğun iken, Timur, Şahruh ve Ebu Said zamanlarında seferler, zaferler, imar faaliyetleri açısından birinci sıradadır.⁹⁵

Timurlu sultanları arasında sadece şair ve sanatkarların korucusu olarak değil, şair olarak da başta gelenlerden biri olan Hüseyin Baykara, Hüseyini mahlası ile yazdığı Türkçe gazellerini bir Divan halinde toplamıştır.⁹⁶ Onun oğularından Bediüzzaman'ın türkçe şiirler yazdığı bilinmektedir. Bu devirde yaşayan mirzalar neredeyse hepsi ilimi meşgul olan şahzadeler olarak alimleri, edebiyatı seven saygı gösteren ve onlara yardım eden, ilim meclislerinde katılan sayyidlerdir. Timurlu dönemindeki edebi eserlerde tesirleri görülen isimlerin başında Fars dünyasının en büyük destanı olan Şehname'nin yazarı Firdevsi gelir. Sadi Şirazi (ö.1292), Nizami (ö.1209), Feridüddin Attar (ö.1230), Mevlana Celaleddin Rumi (ö.1279) ve yine Türk asıllı Emir Hüsrev Dehlevi (ö.1325) Timurlu devrin edebiyatın etkileyen en önemli şahsiyetlerdir.⁹⁷

VII. SANAT VE KÜLTÜR

Herat Timurlular döneminde kültür-sanat alanında önemli eserler vermiştir. İslâm sanatı her yönüyle ele alınırsa, bu sanatın her zaman kendine has bir mührü olduğu kolayca anlaşılabilir. İlk başta mimarî yapılar, hat, cilt ve nakkaşlık ile başlayan İslâm sanatları, sonra hızla çeşitlenip geç Orta Çağlara doğru kendi resimlerini yaptıran, saraya insan ve hayvan figürleri resmettirmeye başlayan hükümdarlar ortaya çıkmaya başlamıştır. İslâm sanatı yalnız tek bir milletin mirası olmayıp, bu dini kabul eden bütün milletlerin ve yaşanan coğrafyaların ortak ürünüdür.⁹⁸ Sanatın birçok dalında temel eserlerin meydana getirildiği Herat, tarihin eski dönemlerinden başlayarak siyasî, kültürel ve ekonomik anlamda çok önemli bir şehir olup Sâsânîlerden İskender İmparatorluğu'na, İskitlerden Akhunlara ve Selçuklulardan Timurlulara kadar sayısız medeniyet ve milletin izlerini taşıyan bu şehir ve aynı adla anılan bölge, İslâmî dönemde hızla ilerleme kaydetmiştir. Bölge, tarihin en eski dönemlerinden itibaren pek çok kavimin uğrak noktası olduğu için

⁹⁵ Hayrunnisa Akbıyık, *Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, 2004, sayı 30; S. 151-171.

⁹⁶ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, S. 139.

⁹⁷ Zeynep Yıldız Abbasoğlu, *15.yüzyıl Herat Musiki Ekolu ve Benai'din Risale-i Musiki'si*, S. 21

⁹⁸ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurluların yıkılışına kadar)*, S. 339.

sinesinde çeşitlilik hazinesini barındırıyordu ve bu etnik yapıdaki farklılık, sanattaki kalite ve çok yönlülüğü de arttırmıştır.⁹⁹

Timurların döneminde Şâhruh Herat'ı merkez seçtikten sonra devletin yıkılışına kadar önemli bir sanat, ticaret, kültür ve siyasî merkezlerden biri olmuştur. Bu zamanda kültür tarihinin en parlak yıllarını, birinci Sultan Şahruh çağında ve Baysungur Mîrza'nın sanat çevresiyle, ikincisi Sultan Hüseyin Baykara çağında ve Ali Şîr Nevâî'nin sanat hareketleriyle yaşamıştır. Özellikle 40 yıl kadar süren ikinci devrede, Herat, XV. yüzyılda çağdaşları arasında eşsiz bir sanat ve kültür merkezi olarak sanat tarihindeki ikinci önemli devresi mağlubiyetlerin ardından Sultan Hüseyin Baykara'nın şehri geri almasıyla başlamış ve bu dönem "Sultan Hüseyin Baykara Dönemi" olarak tarihe geçmiştir.¹⁰⁰

Timurlar devrinde erkekler kadar kadınlar da sanatta, kültürde ve devlet idaresinde hizmetler yapıp mühim rolleri olduğu görülür. Timur'un eşlerinden Saray Mülk ve Tuman Aga, Şahruh'un eşi Herat'ın sanat ve mimarisinde emeği bulunan Gevherşad Begüm Baykara'nın annesi Firuze Begüm eşi ise Hatice gibi hanımları kültür, sanat hususunda yaptırdığı hizmetlerle Türk-İslam dünyasında güzel eserler ile tarihte önemli rol oynamışlar.¹⁰¹ Bu dönemde hanımların da eğitimine önem verilmiş ve mirzalara olduğu gibi onlara da 'atake' ('atabek' manaya taşınarak eski Türk devletlerinde, özellikle Salçuklularda şehzadelerin eğitimi ve yetiştirilmesi bir eyaletin yönetimi ile görevli vezire denilmişler) tayin edilmiştir.¹⁰²

Bu dönem başlangıçtan sonuna kadar toprakların içinde toplanan sanatkarlar, şairler, bilim adamlar, yazarlar vb. çalışmalarının semeresini Baykara döneminde vermeye başlayıp muhteşem sonuçlar çıkmıştır.¹⁰³ Hüseyin Baykara dönemdeki gelişmeler, farklı alanlarda yapılan araştırmalar ilim ve edebiyat, sanat ve kültür konularında tarihte görülmemiş ilerlemeler sahip olup tarihe kaydolmuştur. Sanat ve sanatçıların koruyucusu olup kimisi de şair ya da bilim adamı olarak yine büyük bir şans eseri Şahruh, Uluğ Bey, Hüseyin Baykara va Babür gibi en yetkili kişiler en yetenekliler olmuştur.¹⁰⁴

⁹⁹ Mustafa Şahin, i. g. m. S. 339.

¹⁰⁰ Şehnaz Biçer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S.18.

¹⁰¹ İsmail Aka, *Timur ve devleti*, S. 108.

¹⁰² Kishimjan Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulum El- Evail (Matematik, Astronomi ve Tıp)*, S. 10.

¹⁰³ Yusuf Çetindağ, *Ali Şir Nevai, Biyografi Edebi Şahsiyetler*, İzmir, Yayın Kaynak, Ocak; 2011, S. 34-35.

¹⁰⁴ Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, S. 358.

Timurlular sanat bakımında en parlak dönemine sahip olmuşlar. Ayrıca sadece o dönemde kalmayıp Afganistan, İran, Orta Asya ve hatta Babürlüler devrine kadar gelip Hint İslam sanatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu dönem içinde tam bir merkezden bahsetmek mümkün olmasa bile İslami sanat bakımından en mühim eserler meydana getirmesi söz konusu olabilir.¹⁰⁵

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Timur'un ölümünden sonra Herat, Şahrüh tarafından başkent seçilmiş ve önemli bir merkez olan Şiraz'da minyatür sanatı gelişme göstermiştir. 'Herat kültür tarihinin en parlak yıllarını, birincisi Şahrüh çağında ve Baysungur Mirza'nın sanat çevresiyle, ikincisi ise Hüseyin Baykara çağında ve Ali Şir Nevâi'nin sanat hareketleri ile bu yüzyılda yaşanmıştır'.¹⁰⁶

Meşhur bir hattat olan ve İslâm dünyasında tek bilgin hükümdar olarak kabul edilen Giyâseddin Baysungur Herat'ta bulunan konağının kütüphanesindeki güzel sanatlarla alakalı çalışmalar memlekette sanat hareketlerine gayret verip bu döneme renk katan simalardan biridir. Ayrıca minyatür sanatında daha ilerlemeler kaydedilmiştir. Türk mûsiki tarihinin en mümtaz kişiliklerinden olan Abdülkâdir-i Merâği de eserlerini Şâhrüh'un beldesi Herat'ta yazmıştır.¹⁰⁷ Bu devrin meşhur sanatçılarından hat ve minyatür sanatlarında Tebrizli Ca'fer, Heratlı Şemseddin Muhammed, Giyâseddin Nakkaş, Halil Musavvir isimleri sayılabilir. Mimari Kıvâmüddin; mûsiki Abdülkadir-i Merâği, Endicanlı Yûsuf; tarih Hâfız-ı Ebrû, Şerefeddin Ali Yezdî şahsiyetleri ile parlamıştır. Ayrıca tezkire türünde sayıları yüzleri aşan şairleri ile ayrıca Uluğ Bey'in başkanlığında Kadızâde-i Rûmî, Giyâseddin Cemşid Kâşî ve Ali Kuşçu'nun yürüttüğü çalışmalarla Semerkant doğu dünyasında en parlak dönemlerini yaşıyor ve nadide şehir olarak temayüz ediyordu. Bu gelişmeler Batı'da "Timurlu rönesansı" sözünün hayranlık ve gıpta ile söylenmesine neden olmuştur.¹⁰⁸

Timurlular döneminde kültür-sanat ve bilim alanlarında yaşanan gelişmelerde birçok etmen sayılabilir. Bu etmenlerden birisi, çeşitli sanat merkezlerinden toplanan seçkin bilim insanlarının şehre toplanmasının rolü çok büyüktür. Çünkü Sultan Timur; Şam'dan

¹⁰⁵ Engin Beksaç, 'Timurlu Sanatı', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2012, C. 41, S. 180-184.

¹⁰⁶ Şehnaz Bicer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S.11.

¹⁰⁷ İsmail Aka, 'Şâhrüh', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2010, C. 38, S. 293-295.

¹⁰⁸ İsmail Aka, 'Şâhrüh', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 293-295.

ipek, dokuma, ok, zırh, cam ve porselen alanlarında yetişmiş zanaatkarları ve Türkiye’den ise tüfekçi, kuyumcu ve mimar gibi birçok hünerli sanat erbabını Semerkant’a getirdi. Timur’dan sonraki Şâhruh döneminde ülkenin başkentinin değişmesi için bu çalışmalar Herât lehine gelişmeye devam etti. Hususan Mîrzâ Şâhruh ve Mîrzâ Hüseyin-i Baykara Herât’ta sanatçı ve yazarları biraraya getiren hükümdarlar oldular.¹⁰⁹

Mîrzâ Baysungur’un zamanında 834 (1430) yılında mîrzânın himayesi altında güzel sanatlar ilerlemiş, mimarlık, hat ve tasavvuf zirveye ulaşmış Herât’ın kültür-sanatta bir merkez olmasını sağlamış ve onun vefatından sonra da şehrin sanatsal önemi uzun süre devam etmiştir.¹¹⁰

Kültürel gelişim noktasından bakıldığında, Timurlu dönemindeki en önemli gelişmelerden biri, “*kitab-hâne*”lerin oluşturulmasıdır ki kitaplar ve başka bazı sanat yapıtlarının çalışmalarından sorumlu olan “*kitab-hâne*”lerde çalışan nakkaş ve hattatlar vesilesiyle o dönem yöneticilerinin hayatları görsel bir format ile günümüze kadar ulaşabilmiştir.¹¹¹ 15. yüzyılın ilk yarısında mimarîde kıymetli eserler verilmesine karşın, bu yüzyılın ikinci yarısında bu alanda bir duraksama görülmektedir. Timur dönemi resim sanatında ve genel anlamda yazı sanatlarında (kaligrafi, ciltcilik v.s.) ise bunun aksine bir gelişim seyri görürüz; resim alanında yüzyılın ikinci yarısında eser üretimi zirvelere ulaşmıştır.¹¹²

VIII. RESİM VE SÜSLEME.

Resim ve süsleme kuşkusuz Timurluların en büyük ve dikkat çeken sanatıydı. Canlı renklerle boyanan ve resmedilen el yazmaları günümüze kadar gelen yazılmış olan en güzel el yazılarıdır. Resim ve sanat açısından en zengin bir dönem olarak minyatür sanatının eşsiz başarılarının büyük bir bölümü edebiyat akademilerinin ürünüydü. Ünü tüm Asya’ya yayılan Şâhruh’un akademisi, oğlu Baysungur’un da yardımıyla Herat’ta kurulmuştu. Timur üslubu, Herat’ta Behzat’ın¹¹³ şehre gelişiyile tanımlanan iki ayrı dönemde

¹⁰⁹ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, S. 342.

¹¹⁰ Mustafa Şahin, i.g.m. S. 343.

¹¹¹ Elif Kök, *Timurlu Çağı Sanatı ve Osmanlı Mimarisi ile bir Karşılaştırma Denemesi*, S. 27.

¹¹² Elif Kök, *Timurlu Çağı Sanatı ve Osmanlı Mimarisi ile bir Karşılaştırma Denemesi*. S. 28.

¹¹³ *Behzat, 1450 ve 1460 arasında dünyaya gelip 1520 vefat etmiştir. İslam dünyasında en büyük ressam olarak kabul edilebilir, ama İran’da en büyük ressam olduğu kesindir. O Müslüman dünyasında pek çok el yazılar bırakıp yıllar boyunca ressamları etkilemeyi sürdürerek öğrencileri ve ardılları, anısına saygı için eserlerini onun adıyla imzalamıştır. Behzat’ın resimleri genelde soğuk renklerle yarattığı genel doku, birden sıcak renk vuruşlarıyla, çok açık turuncu tonlarıyla bölünmektedir. En açık örneğinde güzel eseri olan Kvaranka sarayının inşaatı’dır. (Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. 366). Ressam Timurlu

gelişmişti. Ondan önce ön sırada manzara resimleri gelip sahneler ender bulunan bir incelelikle kesin bir gözlem yeteneğini, denge ve hareket duygusunu ortaya koyuyordu.¹¹⁴

Hüseyin Baykara zamanında 1470-1506 yılları arasında resim, ahşap, dokuma, maden ve seramik gibi alanlarda kendini gösteren esas motiflerden olan Çin bulutlarının, Çin lake oymacılığının etkisi meşhur olmuştur. Bu dönemde Semerkand Şah-ı Zinde yapısındaki kubbeli odalarda, kare şeklinde düzenlenen çini bölümlerinin ortalarındaki dairesel çalışmalar görülür.¹¹⁵

Dönemin kanun sazında usta olan Hafız Kudak, Üstad Seyyid Ahmed, Ud da çok iyi olan Üstad Kul Muhammed Şuburganî, Üstad Hüseyin Udî, Üstad Şeyhî Mâ'ilî Ali Şir Nevaî dönemin musikişinaslarınınönünde gelen isimleri idi. Sürekli garip hayallerin suretlerini, acayip yüzleri çizerdi. Handmir'in verdiği bilgiye göre, Mevlana Hacı Muhammed farklı bilim dallarında ve fenlerde tam vukufiyeti olan bir kişi kabul edilerek garip icatların sahibi olduğu ve o garip icatlarından birisi sandıklı saat idi. Bu saatte her saat başında tahta bir suret (heykelcik) çıkıp düzenlenen dümbeleğe vurarak haber veriyordu. Bu anlatımdan günümüzdeki çalar saatin tarif edildiği anlaşılıyordu. Mevlana bir dönem Hüseyin Baykara'nın kitapdarlığını üstlenmiş, 904 senesinde (1498-1499) görünürde bir sebep olmadığı halde, bu işten ayrılarak Hüseyin Baykara'nın oğlu Mirza Bediüzzaman'ın yanında, Belh'de yaşamaya karar vermişti.¹¹⁶

Timurlular döneminde İran sanatı en güzel devrini yaşayıp özellikle kitaplar, el yazmaları, ciltlerdeki estetik ve işleme sanatı bakımından nadide ile renk uyumu ve zerafeti göz alıcıdır. İslâmiyet'te güzel karşılanmayan resim, heykel, fildişi heykeller ve oymalı silah yapımında Timurlular döneminin Herât'ında çok kıymetli çalışmalara rastlanıp başka bölgelerde yapılan çalışmalarınfevkındeydi. Bu dönemde halıcılık da çok gelişmiş olup desenleri yönüyle dünyanın diğer yerlerinden oldukça güzel idi. Saydığımız sanat dallarından başka, ipek böcekçiliği, dokumacılık, hat, tezhib ve mensûcat gibi alanlarda

devletin sona ermesiyle Safevî hükümdarı Şah İsmail'in himayesinde Tebriz'e gidip Mustafa Âli'nin naklettiği bir rivayete göre 1514 yılında Yavuz Sultan Selim'in Sefer sırasında, Şah İsmail, Şah Mahmud Nişabûrî ile Bihzâd'ı bir mağaraya saklamıştır. Savaş sonrasında ilk önce mağaraya gidip onları aramış ve bulunca Allah'a şükretmiştir. (Filiz Çağman, 'Bihzâd' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA)*, 1992, C. 6; S. 147-149.

¹¹⁴ Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, S. 365.

¹¹⁵ Elif Kök, *Timurlu Çağı Sanatı ve Osmanlı Mimarisi ile bir Karşılaştırma Denemesi*, S. 37.

¹¹⁶ Hayrunnisa Akbıyık, *Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları*, S. 151-171.

da Herât şehri önde gelen beldelerdendi.¹¹⁷ Herât'ta bu sanat çağının yaşanmasında rolü olanlar Sultan Timur'un oğul ve torunlarıdır.

Emir Timur'un ölümünden sonra başkent değişirken sanatın başkenti de değişmiştir. Herat, yeni başkent olmuştur. Sâhrûh zamanında genç yaşında ölen sanat hâmisî Mîrzâ Baysungur, İran minyatürüne milli bir yön veren, hat ve tezhibte çalışmaları yenileştiren bir akademi oluşturdu. Bu okul Hüseyin Baykara saltanatında son ihtişamlı dönemini yaşayarak 1507 senesinde Herat Sâfevîlerce ele geçirilip yağma edilince ortadan kalkmıştır.¹¹⁸

Şahruh'un saltanatında, kültürel gelişme için bilim, sanat edebiyatta iyi eğitilmiş hanedan mensupları (mirzalar) ; maddî noktada yeterlilik ve bu iki unsurun işlevsel olabileceği siyasî istikrar var olup Herat, Şiraz, Meşhed, Semerkand, Buhara bu çalışmalardan geniş şekilde nasiplenmiş şehirlerdendi.Yapılan mimari eserler arasında Mirza Şahruh'un eşleri arasında güçlü simalardan biri aynı zamanda devlet idaresinde etkili olan Gevherşad'ın Meşhed'de yaptırdığı imaret, mederese ve cami sayılabilir ve önemli yapılardandır.¹¹⁹

Timurlular döneminde resim sanatının kaynağı anlamında Bağdat ve Tebrîz'deki Celâyirli Okulu ve Güney İran'daki Şiraz Okulu gösterilir ve Şiraz'a Timurlu çağının başlangıcı olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Timur, Şiraz başta olarak ele geçirdiği şehirlerde bulunan sanatçıların bir kısmını Semerkand'a götürmüştür. Timur'dan sonraki devirlerde Baysungur tarafından yine Herât'a getirilmiş Hüseyin Baykara döneminde portre ressamlığı gelişim göstermiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısında Herât'ta, Mirza Hüseyin Baykara'nın yönetiminde resmin parlak gelişiminin sebebi buydu. Resim tarzlarının çok olması ve ressamların kendilerine has damgası bu dönemden kalmış Herât minyatürlerinin genel özelliğiydi.¹²⁰

¹¹⁷ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, S. 341

¹¹⁸ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, S. 349.

¹¹⁹ Hayrunnisa Akbıyık, *Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları*, S. 155-156.

¹²⁰ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, S. 349.

Doğuda Hindistan ve Çin'e, batıda Anadolu ve Suriye'ye kadar uzanan büyük bir coğrafyaya sahip olan Timurlular devri hakkında genel olarak bunları söyleyebiliriz; Timur'un vefatından sonra meydana gelen dini ve siyasi karışıklıklar, kendi aralarında senelerce devam eden mücadeleler sonucu parçalanmış olmasına rağmen yaklaşık 137 sene Horasan ve Maverünnehir bölgelerinde hakimiyetini sürdürüp ilmi ve mimari faaliyetleri ile Türk-İslam bilim, sanatı ve kültür geleneğine büyük katkıda bulunmuştur....¹²¹

Hüseyin Baykara döneminde hattatlık en meşhur sanatlardan biri olup en meşhur hattatlardan biri de “ Sultanü'l-hattatin ve kıbletü'l- küttâb ve zübdetü't- küttâb” lakabıyla anılmış olan Sultan Ali Meşhedî'dir. Sultan Ali Meşhedî¹²² bir süre Baykara'nın kütüphanesinde görev yapmıştır.¹²³

IX. İMAR FAALİYETLERİ

Timurlu döneminde imari faaliyetler ayrı bir yeri almaktaydı. Devletin kurucusu Timur kendisi de mimari olmasından dolayı bu faaliyete daha da çok önem vermiş. Bu devrin mimarisi İran geleneğinin bir devamı olarak değerlendirilmekte ise de birçok yönüyle ondan ayrılmaktadır. Çünkü mimar ve sanatkârların farklı coğrafyalardan olmaları üslubu da etkileyip Timurlu mimarisinin kendisine has üslup ve tarzı Timur döneminde ortaya çıkmıştır. Onun zaptettiği ülkeleri yoğun imar faaliyetlerinde bulunup kendisi dini, mimari ve tarihi yapıların hamisiydi. 771 (1370)'den sonra Semarkand'ı büyük bir merkez haline getirerek ele geçirdiği ülkelerden meşhur sanatkâr ve ustaları davet edip burada imar faaliyetlerine başlayıp çeşitli binalar, açtırdığı sulama kanalları ile tarımı da teşvik ederek şehri güzelleştirmişti. Bu zamanda merkezin civarlarına Suriye, Bağdat, Mısır,

¹²¹ Kishimjan, Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulum El- Evail (Matematik, Astronomi ve Tıp)*, S. 25.

¹²² Sultanü'l-hattatin 836 (1432-1433) yılında doğdu ve 7 yaşındayken babasını kaybetti. Hattat genç yaşta çok zahmet çekmiştir. Mevlana Cafer (1513), Sultan Ebu Said ile aynı dönemde yaşayıp bu şöhretli hattatlar için bir şehname düzenlemiştir. Maalasef bu şehnameyi hazırlarken vefat etmiştir. Bu mühteşem eseri devam etmek amacıyla 1461 yılında Ali Meşhedî'yi Herat'a davet edildi. Hattat nesih ve talik yazılarda şöhret sahibi idi. Mevlana Cafer'in ölümünden sonra ebru üzerine kimse yazmayıp Ali Meşhedî ise bu tekniği uygulamıştır. Hondmir Habibü's-Siyer eserinde Sultan Ali Meşhedî hakkında daha çok bilgi vermektedir. (S. 128-129). (Hayrunnisa Akbıyık, *Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları*, S. 163).

¹²³ Hayrunnisa Akbıyık, *Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları*, S. 163.

Sultaniye gibi İslam coğrafyasının belli başlı şehirlerinin isimlerini koyduğu köyler kurdurup daha sonra ise kendisinin doğduğu ve büyüdüğü Keş' i imar ettirmiştir.¹²⁴

Timurlular devrinde Mâverâünnehir ve İran'da birçok mimarî eser meydana getirilmiş bu eserler, diğer sanat ve edebî eserler ile beraber Avrupa'da "Timurlu Rönesansı" yakıştırmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İslâm mimarisinin önemli dönemlerinden birini oluşturan Timurlu dönemi ortaya konan eserlerin çok ve çeşitli olup sadece Herat'ta, cami, medrese, hangâh, darü's-şifa, darü's-siyade, imaret ve türbe gibi 200'e yakın kurum inşa edilmiştir.¹²⁵

Mimari açıdan bakılırsa Timurlu devri parlak bir dönemdi. Bunlardan; yapılanma ve dekorasyondaki yüksek kalite ve estetik değerler, Balgam Taşı (Oniks) ve mermer gibi doğal kaynakların kullanımı da kaliteyi artırıp binlerce küçük parçanın yan yana getirilmesinden oluşup pahallı bir teknik olan mozaik tekniktir. Timur döneminde mimari yapılarda çokça kullanılırdı. Bu teknik yapıların dış yüzeylerine de uygulanmış ve geometrik alanları renklendirerek farklı, cazip bir görünüm verilirmiştir. Mesala en güzel örnek Timur Türbesi, Gevherşad Camii (1416-1418), Tebriz'de Gök Mescid'i dir.¹²⁶ Hirat şehrin dört kapısı mevcud olduğunu söylemiştik ve bunlardan; biri Dervâze-i Köşk (doğu kapısı), bu güne kadar bu adını taşınmaktadır. Güney kapısı "Fîruz-âbâd", ise bugün "Kandahar Kapısı" ismiyle meşhurdur. Diğerleri de Kuzey kapısından Belh'e, batı kapısından Nişabur'a ve güney kapısından Sîstan tarafına yollar var ve bu kapılardan sadece kuzey kapısı demirden, diğerleri ise ağaçtan yapılmaktadır.¹²⁷

İmar faaliyetleri açısından Timurluların son dönemi yani Hüseyin Baykara zamanı ve sonrası olmak üzere Sultan îmar faaliyetlerine çok ilgave alaka göstermiştir. Bu son padişah Cihânârâ Sarayı ve kendi adını taşıyan bir cami ve medrese yaptırarak 'Şifâiye' adıyla meşhur olan tıp okulu ve hastahane de onun döneminde inşa edilerek çalışmaya

¹²⁴ Kishimjan, Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulum El- Evail (Matemetik, Astronomi ve Tıp)*, S. 25.

¹²⁵ Musa Şamil Yüksel, *Timurlarda din devlet ilişkisi*, S. 219.

¹²⁶ Şehnaz Bicer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S. 17. Wilhelm Barthold, *Herat ve Herîrüd Boyu*, Tarih Dergisi, İstanbul, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları; 1973, S. 184.

¹²⁷ Şehnaz Bicer Özcan, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S. 17.

başlamıştır. Hüseyin Baykara'nın bir düzeni vardı o genellikle öğleye kadar devlet işle-riyle meşgul olup öğleden sonra sarayındaki kültür- sanat ve edebiyat âlimleriyle müza-kereler yapardı.¹²⁸

Hamid Algar, 'Hüseyin Baykara' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 530-532.

İKİNCİ BÖLÜM
GİYASÜDDİN HANDMİR'İN HAYATI

I. ADI VE NESEBİ

Tam adı Giyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed b. Hâce Burhâneddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî olup¹²⁹ Handmir lakabı ile meşhur olarak 9. ve 10. yüzyılın en meşhur tarihçilerinden sayılmaktadır. Onun adı ve nesebi Giyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed olduğunda hiçbir şüphemiz yoktur. Çünkü kendisi Habibü's-Siyer ve Düsturü'l-Vüzera kitabında böyle zikretmiş fakat bazı müverrihler; 'Handmir' bazıları 'Handamir' ve 'Hovandmir' lakaplarıyla meşhur olduğunu söylemişlerdir.¹³⁰

II. DOĞUMU

Giyâsüddîn Handmir büyük Timurluların son döneminde Hüseyin Baykara'nın hâkimiyet devrinde dünyaya gelen büyük bir tarihçidir. Kendisi doğum tarihi hakkında bilgi vermemiş ama Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer kitabını yazmaya başladığında 47/48 yaşında olduğu kabul edilince 879 (1352) veya 880 (1353) yılında doğduğunu söyleyebiliriz¹³¹. Genel kanaate göre Handmir 880 (1353) yılında bazı rivayetlere göre 881 yılında Herat'ta¹³² dünyaya gelmiştir.

Handmir'in doğum yeri hakkında ihtilaflar mevcuttur. Bazı tarihçiler annesinin atası Herat'ta yaşadığı için onun doğum yerini Herat kabul etmişlerdir. Bu görüşün aksini savunan görüşler de mevcuttur. Onun babası, Mirza Sultan Mahmud'un saltanat döneminin büyük kısmında onun veziriydi. Mirza Sultan Mahmud 873 (1469) yılında Herat'tan sürülene kadar Semerkând'da hüküm sürmüştür. Yazarın babası 27 yıl Semerkând da yaşadığı için Handmir'in doğum yeri de bu şehir olarak gözükmektedir. İlginç olan bir nokta ise Emin Amed Razi 'Yedi İklim adlı' eserinde Handmir'i, Buhara'nın şairler ve alimler zümresinden zikretmesidir.¹³³

¹²⁹ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, İsfahan; Naşri Çopi Hiyam, C. 1-4, Naşri Dıctali: Markazi Tahkikati Rayanai Kaimi İsfahan, ts. S. 70.

¹³⁰ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, İkinci Baska- 1379, Tehran-2000, S. 13.

¹³¹ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

¹³² Muhammed Handmir, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer ez hamele-i Mogul ta Murgi Şah İsmail-i evvel*, Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1379. S. 343.

¹³³ Muzaffer Develi, *Tarihi Ravzatu's-safa'ya göre Hüseyin Baykara Dönemi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı. İstanbul -2018. S.19.

III. AİLESİ

Üst seviyede yönetici, köklü bir ilmî gelenek ve alimlerin bulunduğu bir aileye mensuptur. Babası olan Hümâmüddin Muhammed, Timurlu Hükümdarı Ebû Said Han'ın oğlu Semerkant hâkimi Sultan Mahmud Mirza'nın veziri idi. Babası da ilim sahibi, zeki birisi olduğu için büyük Timurlu devletinde Mirza Sultan Mahmud'un saltanat döneminde vezirlik yapmıştır. Handmir kendisi "Habibü's-Siyer" eserinde rivayet ediyor ki: Mirza Ebu Said 873 yılında, 22 Recep günü öldürüldü. Onun büyük oğlu Mirza Sultan Mahmud aynı yıl Ramazan ayının ikisine tekabül eden Perşembe günü Herat'a gelip Badahşan'dan geçerek Hatlan'a varıp yerleşti ve Sultan Hüseyin Baykara Herat'ı ele geçirdi. Küçük kardeşi Mirza Sultan Ahmet, Semerkand hâkimi idi ve 899 Zilkade ayında vefat ettiği için Semerkand ve Mâverâünnehir'in hâkimi Mirza Said Mahmud oldu. Ancak Sultan Mahmud muharrem ayında 900 yılında ölmüş ve Handmir'in babası bir süre devleti idare etmişti. Annesi seyyid olup Timurlu devrinde yaşayan büyük, meşhur tarihçilerden biri, "Ravzatü's-Safâ" eserini yazan Mirhand'ın kızıdır ve bu sebeple Ona "Abulmahdumi" lakabını vermişlerdir. Daha da ilginç olanı bazı tarihçiler karıştırarak Handmir'i, Mirhand'ın oğlu saymışlardır. Hâlbuki Handmir kendisi "Habibü's-Siyer" kitabında açık dedesi olduğunu söylemiş.¹³⁴

Handmir "Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer" eserinde Mirhand'ın babası, Said Burhânüddîn Hâvendşâh hakkında böyle rivayet etmektedir: "Burhânüddîn Hâvendşâh'dan ise 3 oğlu kalmıştır."

Biri: Mirhovand Muhammad "Ravzatü's-Safâ"-nın yazarı yani dedesi.

İkincisi: Said Nizamiddin Sultan Ahmet, Timurlu sarayında Sultan Bediüzzaman'ın yanında çalışıyordu.

Üçüncüsü: Said Nematullo ki doğuştan hasta idi.

Habibü's-Siyer eserinde Mirhand hakkında yazdığı şehirde onun kendisine çok yakın olduğunu, ona çok değer verdiğini ve talebesi olduğunu ifade etmiştir. Hatta bu durum için şiir dahi yazmıştır.¹³⁵

چه نسبت ذره را با مهر انور نمی شاید خزف در عقد گوهر

¹³⁴ Giyâsüddîn Handmir, 'Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer' S. 72.

¹³⁵ Giyâsüddîn Handmir, 'Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer', S. 72.

اگر خاهم که باشد ابرویم همی گویم که من شاگرد اویم

Tercüme: “Yazarı altın gibi mukayese ederek cevher olduğunu söyleyerek onun öğrencisi olduğu için gurur duyduğunu ifade ediyor.”

Handmir’in kendi yazdıklarından babasının adı Hümâmüddin Muhammed olup Mirhand’ın ise onun dedesi olduğu anlaşılıyor. Mirhand’ın himayesinde büyüdüğü için kendisini onun evladı olarak tanıtırırdı.¹³⁶ Bazı yazarlar yanlış anlamış hatta Mirhand’ı, Handmir’in amcası zannetmişler çünkü onların silsile nesebinde aynı soyadı geçmektedir. Bilakis aynı kişi hem dedesi hem de amcası olamaz. Tıpkı Allah u Teala’nın Nisa suresi 22. Ayet-i kerimede buyurduğu gibi:

” وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا

Meali: “Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.”¹³⁷

Sonuç olarak belki babası amcasının kızı ile evlendiği için onların silsile nesebinde aynı soyad geçip akrabalık söz konusu olabilir ama yazar hiç bir yerde bu konu hakkında kesin bir bilgi vermemiştir. Hasılı Mirhand’ın himayesinde eğitimini alıp Hüseyin Baykara’nın döneminde ve onun veziri Ali Şer Nevâi’nin zamanında Herat’ta yaşayarak onun ilim meclislerinden faydalanarak büyümüştür.

IV. TAHSİLİ

Dededen toruna alîm bir aileye mensup olan Handmir alîmlerin içinde yetişmiştir. Yazarın ailesi Herat’ın en meşhur ailelerinden biridir. Zira onun babası devlette vezirlik yapıyordu, dedesi ise en meşhur tarihçilerden birisiydi.¹³⁸ Onun yazdığı eserlerden zeki ve zengin bir ilme sahip biri olduğu anlaşılmaktadır. Çocukluk ve gençlik yıllarını Ali Şir

¹³⁶ Giyâsüddîn Handmir, ‘Tarihi Habibü’s-Siyer fi Ahbari Efradi’l-Beşer’, S. 72.

¹³⁷ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis-suresi/515/22-ayet-tefsiri>

¹³⁸ Amiri Mandana Ahmad, XVI y ilk tarihi bir kaynak olarak Şah İsmail ve Şah Tahmasıb, (“Zeyli Habibü’s-Siyer”), (Yüksek Lisans tezi), Duşanbe: Tacik Ulusal Üniversitesi, Duşanbe-2016. S. 14-15.

Nevâî'nin kütüphanesinde ve özellikle dedesinin ilim sohbetlerinde geçirmiştir.¹³⁹ Bu kadar meşhur ve ilim sahibi olmasında ailesinin etkisi büyüktür. Zira onun ailesi ve akrabaları ilim adamı ve devletin büyüklerindedir.¹⁴⁰

Handmir'in tahsil hayatını devam ettirdiği sırada Timurlular eğitim öğretim açısından altın çağını yaşıyordu. Herat şehri ise bu dönemde sosyal, kültürel ve ekonomik yönden temayüz etmişti. Kendisi devrinin ilimlerinin neredeyse hepsinden haberdar idi. Yazar diğer alimler gibi alanında kendini geliştirerek hat, edebiyat, tarihçilik, yazarlık ve ayrıca fıkıh, tefsir, felsefe, tasavvuf ve irfan alanlarında kendini yetiştirmiştir.¹⁴¹

Handmir döneminin en ünlü, meşhur tarihçi ve yazarları arasında önemli bir yere sahiptir. Dönemin tanınan ve sevilen kişisi olarak bilinen Handmir'in hayatı, kişiliği hakkında bilgiler tam net değildir. Her yazar gibi hayatına dair bazı bilgiler vermiş olabilir fakat zamanla bu bilgiler yok olup silinmiştir.

V. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Handmir'in ilmi kişiliği hakkında ise; ilme gönül verip ilim ehli bir aile ortamında dünyaya gelen Handmir dedesinin özel gayretleriyle tam bir ilim aşığı olarak yetişmiştir. Henüz daha çok küçük yaşlarda dedesinin derslerine, şehrin önemli alimlerinin ders halkasına ve ilmi sohbetlere katılmıştır. Zikrettiğimiz gibi küçük yaşta Ali Şir Nevâî, Abdurrahman Câmî ve Kemâleddin Bihzad'ın ders halkalarına, ilim meclislerine katılıp ders almıştır.¹⁴² Handmir'in hayatının politik, kültürel ve toplumsal yönlerinde, önemli etkileşimler vardır. Genç yaşta henüz 24 yaşında iken bütün dînî rivayetler, şiir, tarih, kısas, temsîlât, felsefe, tıp hemen her konu ile ilgilenen Handmir bildiği, duyduğu, gördüğü ve öğrendiği her şeyi yazma eğiliminde olan bir özelliğe sahiptir. Büyük bir destek ve imkânla eğitim ve öğretim hayatını şekillendirmiş olan Handmir'in, önemli bir avantajı da Emir Ali Şir Nevâî'dir. Emir onun istidadını görüp saraya davet ederek görevlendirmiş ve büyük kütüphanesini onun çalışmalarına bırakmıştır. Bu büyük fırsatı değerlendirerek 6 ay içerisinde "Hulasatul Ahbar" adlı eseri yazmıştır. Eserin ikinci te'lifâtı olduğunu bilmekteyiz ve bu muhteşem eserini Ali Şir Nevâî'ye ithaf etmiştir.¹⁴³

¹³⁹ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

¹⁴⁰ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 12.

¹⁴¹ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 73.

¹⁴² İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

¹⁴³ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 73 -74.

Yazar halkın arasında tam bir tarihçi, güzel mektup ve şiir yazar, aldığı vazifeleri tam yerine getiren, edebi fesahat ve belâğatı güzel olan biri olarak halk arasında meşhur olmuştur. Ayrıca Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Mirza Bediüzzaman'ın danışmanlarından biri ve Herat'ın en ünlü yazarlarından biridir. Handmir 10. yüzyıl Horasan'ının faziletli, tanınmış tarihçilerinden biri olup aynı zamanda bu devirde Kunduz hâkimi Hüsrev Şah'ın yanında elçi olarak görevlendirilmiştir.¹⁴⁴ Handmir o dönemdeki vezirler hakkında bilgi sahibi olan birkaç müverrihlerden biridir. O Timurluların mahalli kaynakları ile ilgili olarak en ünlü tarihçilerinden ve o dönemin gözlemcilerinden biri sayılıyordu. Onun ilmi ve yeteneği hemen hemen bütün Timurlu padişahların dikkatini çekmişti. Sultanlar nedim olarak kendi saraylarına davet etmişlerdi ama Handmir ise Mirza Bediüzzaman'ın hizmetine girip sonuna kadar onun hizmetinde kalmıştı.¹⁴⁵ Handmir'in eserlerini bütün olarak incelediğimizde yaşadığı çağı özellikle Timurlu dönemindeki ve Safevilerin İran'a girdiği dönem mevzularında gerekli olan bilgilerden haberdar olduğu ve bildiği konularda iddali olduğunu anlayabiliriz.

VI. SİYASİ VE İDARİ HAYATI

Handmir Orta Asya dünyasında, sadece bir tarihçi, yazar ve şair olma yönüyle meşhur olmuş bir şahsiyet değildir. Aynı zamanda güvenilir bir devlet adamı olarak da başarılı olup tanınmış birisidir. O dedesi ve babası gibi Timurlu devrinde ve Safeviler döneminde devletin üst mevkilerinde görev alarak vezifelerini en güzel şekilde yerine getirmekteydi. Yazarın siyasi ve idari hayatı 904-930 yılları arası Horasan'da,¹⁴⁶ Timurlu döneminde Hüseyin Baykara zamanından başlayarak Hindistan'ın hâkimi Zahirüddin Babür ve ondan sonra Hümayun'a¹⁴⁷ kadar karışık bir şekilde geçmiştir. Bundan dolayıdır ki malesef onun hakkında pek çok bilgiye sahip değiliz.

Handmir, Hüseyin Baykara'nın sağlığında oğlu Belh hâkimi Bediüzzaman'ın hizmetine girip Kunduz hâkimi olan Hüsrev Şah'a¹⁴⁸ elçi gönderildi. Mirza'nın ölümüne kadar onun yanında çalışıp onunla birlikte her yere gidip devlete hizmet etmiştir. Handmir

¹⁴⁴ İsmâil Aka, 'Hândmîr', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

¹⁴⁵ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 13.

¹⁴⁶ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 13.

¹⁴⁷ Cihan Oruç, "*Hüseyin Baykara ve Zamanı*", S. 5.

¹⁴⁸ İsmâil Aka, 'Hândmîr', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

sadece bir çalışan değil aynı zamanda Bediüzzaman'ın sırlarını bilen ve Mirza'nın yanında çok değerli birisiydi. Yazarın doğru, güvenilir, âlim, emanete sahip çıkan biri olduğunu bilen Bediüzzaman sırlarını sadece ona söylüyordu. Hatta sadece kendi sırlarını değil devletin sırlarını da savaştaki olayları (kazandıkları, kaybettikleri) da siyasi ve şahsi meselelerini de ona söylüyordu. Öyle ki önemli bir olay ortaya çıktığında ona danışıyordu. Handmir, Mirza Bediüzzaman'ın yanında ilk görevini 909 yılında almıştır. Mirza kendisi duygusal olduğu için Handmir'e çok kibar, iyi bir şekilde davranıyordu.¹⁴⁹

Bu devirde Hüseyin Baykara'nın yönettiği topraklar batıda Sistan ile Damegan'dan doğuda Gazne ile Belh'e, kuzeyde Harizm'den güneyde Kandehar'a kadar uzanmıştır. Lakin gerek mali sebepler gerekse oğullar Bediüzzaman Mirza ve Muzaffer Hüseyin Mirza'nın isyanı, sık sık başkaldırmaları onu oldukça meşgul etti. Bediüzzaman Mirza Pulicerağ'daki savaşında yenilip sonrasında kendisini bağışlayarak Belh şehrinin idaresini üzerine aldı.¹⁵⁰

909 yılında Özbekler Belh'i ele geçirmeye çalışıyorlardı, bu durumdan Bediüzzaman korkmuştu ve babası Hüseyin Baykara'dan yardım istedi. Fakat bugünlerde babasıyla ilişkisi iyi olmadığından dolayı Hüseyin Baykara onu dinlemeyerek yardım etmedi.¹⁵¹ Bediüzzaman kendisini bu olaydan kurtarmaya çalıştı ama ne yazık ki elinden hiçbir şey gelememi. Ancak bu hadiseden çok geçmeden Bediüzzaman Mirza Kandahar ve Zemindaver'e elçilerini göndererek Emir Zünnün, onun oğulları ve kardeşlerinin hızlı bir şekilde bölgedeki ordularını toplamalarını, Özbekler'e karşı kendisiyle birleşmek için Belh'e gelmelerini istedi. Zünnün onun davetini kabul edip iki veya üç bin atıyla Belh'e geldi.¹⁵² Mirza, Emir Zünnün komutanın yardımıyla Şebirgan şehrini ele geçirebildi.¹⁵³ Sonra Mirza Bediüzzaman Özbeklere engel olmak için Kunduz hâkimi Husrav Şah'dan yardım istedi ve Handmir'i elçi olarak oraya gönderdi. Kunduz, şehre vardığında Muhamammad Han Şaydani'nin kardeşi Mahmud Sultan savaş çıkarmıştı ve bu muharebeyi kazanıp Kunduz'u ele geçirdi.¹⁵⁴ Bu esnada Hüseyin Baykara 11 Zilhicce 911 tarihinde

¹⁴⁹ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 13.

¹⁵⁰ Hamid Algar, 'Hüseyin Baykara' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 530-532.

¹⁵¹ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarih Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kama yab dau fi kitabi Desturul Vuzara*, Al-hayatil Misriyatil Amatil Kitab, S. 42.

¹⁵² Cihan Oruç, *Hüseyin Baykara ve Zamanı*, S. 115.

¹⁵³ Giyâsüddin Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 75.

¹⁵⁴ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 13.

(5 Mayıs 1506) Pazartesi günü Herat yolundaki ‘Baba İlahi’ denilen bir yerde Muhammed Şeybani Han'a karşı sefere çıktığında mağlup olup vefat etti.¹⁵⁵

Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra vasiyetiyle tahtı ortak olarak oğulları Mîrzâ Bedüzzamân ve Mîrzâ Muzaffer Hüseyin arasında taksim ettiler. Handmir ise Mîrzâ Bedüzzamân tarafından başkan tayin edilerek ilim çalışmalarını ve vakıf işlerini denetim vazifesiyle görevlendirildi. Bu dönemde Timurlular devleti güç ve kuvvetini kaybederek Hüseyin Baykara'nın vefatı ile birlikte sönmüştü. Babasından sonra bu kardeşler önceki kültürel faaliyetleri de devam ettiremediler.¹⁵⁶

Şeybaniler Hüseyin Baykara'nın ölümünden istifade ederek Herat'a yaklaşmaya başladılar. Mîrzâ Bedüzzamân ve Mîrzâ Muzaffer Hüseyin Şeybanilerle savaşa girmek için Emir Şuca Bek'ten destek istediler ve bu sebepten dolayı elçi olarak Handmir'i Kandahar'a gönderdiler. Yalnız yazar Kandahar şehrine ulaşmadan Mîrzâ Bedüzzamân'ın kızı Curcan vefat etti. Bundan dolayı Handmir gidemedi. Şeybaniler ise şehre yaklaşıp 7 Muharrem'de ‘Maral’ savaşında Mîrzâ Bedüzzamân'ı mağlup ederek büyük Timurlu imparatorluğuna -ki iki asır İran'da hâkimiyeti sürmüştü- son verdiler. Sonra Bedüzzamân Maral'dan Herat'a kaçıp mülteci olarak Curcana gitti.¹⁵⁷

Mîrzâ Bedüzzamân Herat'tan çıktıktan sonra 913 yılında Muharrem ayında (Mayıs 1507) Şeybani Han, Herat'ı muhasara etti. Herat'ta yaşayan halk savaşı çok gördüğü için Özbek ordusu ile savaşa girmeden Özbek hâkimiyetin şehrin başına gelmesini kabul ettiler.¹⁵⁸ Bunun üzerine Handmir mektup yazıp şehrin muhtesibi olan yeğeni Mevlânâ Osman vasıtasıyla Şeybani Han'ın ordugâhına götürüldü. Burada Handmir Şeybaniler'in hâkimiyetinde de bir süre makamını koruyabildi.¹⁵⁹ Şeybaniler mektubu okuyup kabul ettiler ve savaşa girmeden Herat şehrinin başına geçtiler. Yalnız askerlerin dağılmasından

¹⁵⁵ Hamid Algar, ‘Hüseyin Baykara’ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 530-532.

¹⁵⁶ Vural Öntürk, *Ravzatü's-safâ ve Habibü's-siyer'e göre Gurlular*, Van: Tarih Okulu Dergisi (TOD), Sayı XXXIV, Year 11, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü, 2018, S. 129-161.

¹⁵⁷ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarih Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kama yabdau fi kitabi Desturul Vuzara*, S. 42.

¹⁵⁸ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarih Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kama yabdau fi kitabi Desturul Vuzara*, S. 42.

¹⁵⁹ İsmâil Aka, “Hândmîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

dolayı Herat'ta hırsızlıklar olmuş, büyük Timurlu hazineleri çalınmıştı. Hatta Özbek devlet adamları tarafından saraydaki Timurlu ailelerin kadınlarıyla isteyerek istemeyerek evlendiler.¹⁶⁰

Recep Uslu, "Herat Tarihi" eserinde Timurlular kısmında, Hüseyin Baykara zamanında 1512 yılında Safevilerin Horasan valisi Lale Şamlu tarafından Herat'ta yapılan zulümden kaçmak isteyen 500 kişiye şehri terketme müsadese verdiğini söyler ve bu kişilerin arasında Handmir¹⁶¹ gibi tarihçiler çok sayıda şairler ve musikişinasların olduğunu ifade etmiştir.

916 yılından 920 yılına kadar Handmir hakkında elimizde hiçbir bilgi yoktur. 4 yıl nerelere gitmiş neler yapmış belli değildir. Belki de Özbeklerin Horasan'ı muhasara ettiğinden dolayı yazar üzülp devlet işlerinden biraz uzak durmayı tercih etmiş ve eser yazmakla meşgul olmuştur. Ancak 920 yılında Handmir'i Gürcistan sınırlarında buluyoruz. Yazarı bu yılda Mîrzâ Bedüzzamân'ın oğlu Muhammad Zaman Mîrzâ'nın hizmetinde görüyoruz. Bu Mîrzâ yıkılmış Timurlu devletini yeniden inşa etmeye çalışıyordu ama artık çok geçti ve elinden hiç bir şey de gelmedi ve bu sırada Handmir kendi hakkında hiçbir bilgi vermemişti.¹⁶²

Muhammed Zaman Mîrzâ babasının hizmetlerini yerine getiren Handmir'i kendi veziri olarak tayin ederek ona babası gibi saygı ve sevgi gösterirdi. Handmir vezir olarak orada çalışmak istemiyordu ama Muhammad Zaman onu mecburi olarak görevlendirdi. Aradan çok geçmeden 921 yılının Ramazan ayında Muhammad Zaman Mîrzâ Belh şehrini Kızıldaş ordusu muhasara etti. Fakat Muhammad Zaman ve Emir Urduşah'ın arasında ihtilaf çıkıp Belh şehri Emir Urduşah'ın eline geçti. Muhammad Zaman Mîrzâ onu ikna etmek için Handmir'i yanına gönderdi ve yazarın sözleri Emir'e tesir etti. Lakin Muhammad Zaman Mîrzâ'dan kendisi ve ailesinin korunmasını isteyip şöyle bir ifadeye bulundu: 'Eğer Mîrzâ beni ve akrabalarımı korumakta söz verirse teslim olacağım'. Fakat Timurlu devleti zaten eski kuvvetini kaybetmişti ve onu muhafaza edemediği için teklifini reddetti ve çok geçmeden Emir Urduşah'ı öldürdü. Emir Urduşah'ın kardeşi Kavimbek ise Belh'i Babur ordusuna teslim etti. Muhammad Zaman Baburla savaşa çıkıp şehri ele

¹⁶⁰ Harbi Âmin Suleyman *Al-muarih Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kama yab dau fi kitabi Desturul Vuzara*, S. 43.

¹⁶¹ Recep Uslu, *Herat Tarih*, S. 69.

¹⁶² Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 14.

geçirmek için çok çabaladı ama maksadına ulaşamadı. Bundan sonra Kızıldaş ordusuyla savaşa girip mağlup oldu ve Babura teslim olarak Kandahar şehrine gitti. Bütün bu yolculuklarda Muhammed Zaman Mîrzâ Kandahar'a gidinceye kadar Handmir onun yanındaydı. Handmir'in silahı olmadığı için onlarla gidemedi ve Mîrzâ'nın izni ile mülteci olarak Gürcistanda kaldı.¹⁶³

Rivayetlere göre çok geçmeden Handmir Poşt şehrine dönmüş. Fakat 'Habibü's-Siyer' eserini 927 (1521) senesinde yazmaya başladığı düşünüldüğünde bu tarihten önce tekrar Herat'a gelmiş olmalıdır.¹⁶⁴ Bazı diğer rivayetlere göre Handmir 927 yılından 933 yılı Şeval ayına kadar Herat'ta yaşamış ve Emir Gıyasüddin Muhammed ki Horasa'da müftü olarak çalışıyordu onun tavsiyesi ile 927 yılında Habibü's-Siyer eserini yazmaya başlamıştır. Yazar, Emir Gıyasüddin Muhammed'in himayesindeydi ve ona yardımcı olmaya çalışıyordu. Ama bu sene içinde öldürüldü. Bu şekilde yazar en yakınını kaybetmiş oldu. Hem mevlanası ölümü hem de Horasan'ın iç işleri iyi olmadığından dolayı Handmir kitap yazmaktan soğuyup yazarlığı bırakmıştı. Fakat 928 yılında Tahmasb, Durmuş Han'a Horasan'da yer verince onunla birlikte Kiramiddin Habibullah'ı hükümetinde vezifelendirdi. Habibullah, Handmir'i çok severdi ona karşı saygı gösterirdi. Yazar onun tavsiyesi ve isteğiyle Habibü's-Siyer eserinin yazımına yeniden devam etti ve 930 yılında yani İsmail Safevi'nin ölümünden önce yazmayı tamamlamıştı. Bundan sonra Hindistan'a gidinceye kadar kitap yazmakla meşgul oldu.¹⁶⁵

Handmir 933 yılı Şevval ayında (Temmuz 1527) Kandahar'a gidip birkaç ay ikâmet ettikten sonra 934 yılında Hindistan'a yerleşti. Hindistan'ın hava durumu iyi olmadığından dolayı yazar hastalanıp sadece 7 ay burada kalabildi.¹⁶⁶

4 Muharrem 935 (18 Eylül 1528) günü Mevlânâ Şehâbeddîn'i Muammâ'yı ve Mirza İbrâhîm'i Kanûnî ile birlikte Agra şehrinde Sultan Bâbü'ün huzuruna giren Handmir burada övgülerine mazhar olduğu sultan ile 936 (1529) senesinde yapılan ' Bengal' seferine katıldı. Bundan sonra ise sürekli bir şekilde onun sarayında vezir ve üst düzey

¹⁶³ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 15.

¹⁶⁴ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

¹⁶⁵ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 15.

¹⁶⁶ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 16.

görevlerde çalışanların arasında yer alıp Bâbü'ün vefatından sonra oğlu Hümâyün'un hizmetine girerek "Emîr-i Müverrih" unvanını aldı.¹⁶⁷

Bâbü 937 (1530) yılında vefat etti ve vasiyeti ile onun saltanatı oğlu Hümâyün'un eline geçti. Handmir ölümüne kadar bu padişahın hizmetinde bulunup onun adı ile "Hümâyün-Name" eserini yazdı.¹⁶⁸

VII. VEFATI

Hayatının son dönemlerini çok mutlu geçiren Handmîr, Hümâyün Hân'ın hizmetine girip yanından hiç ayrılmıyordu. Hümâyün Hân'ın Cucerat'a yaptığı seferde yazar yanında bulunuyordu. 941 (1534) yılında Hümâyün Mando şehrine gitti ve Handmir onunla birlikte oraya giderken yolda hastalanıp Delhi'de hayatını kaybetti.¹⁶⁹

Handmir'in vefatı hakkında hiçbir kaynakta kesin bilgi verilmemektedir. Fakat 'Habibü's-Siyer' eserinin giriş kısmında 942 yılın sonunda Hindistan'da vefat etmiş olduğunu söylemektedir. Yazarın vasiyeti ile Delhi şehrinde Şayh Nizâmeddin Evliyâ ve şair Emîr Hüsrev-i Delhevî'nin¹⁷⁰ kabirlerinin yanına defnedildi. Ama İbrahim Gülşenî "Tarihi Firişte" eserinde yazarın 941'de (1534) Delhi'de vefat ettiğini söyler: "En meşhur tarihçilerden biri Habibü's-Siyer eserin müellifi Handmir 941 (1534) yılında vefat edince vasiyeti gereği cenazesi Delhi'de kaldırılarak Şayh Nizâmeddin Evliyâ Kutsi ve şair Emîr Hüsrev-i Delhevî'nin yanına defnedildi. Nefesi ise 'Desturul Vüzera' eserinin giriş kısmında Handmir'in 942¹⁷¹ yılında öldüğünü zikretmiştir.

Bütün kaynaklar genel anlamda düşünülünce hemen hemen hepsi Handmir'in 941 (1534) ya da 942 (1535) yılında Hindistan'ın Delhi şehrinde vefat ettiğini söylemektedir.

VIII. HANDMİR'İN SİYASİ VE İLMİ ÇEVRESİ

A. SİYASİ ÇEVRESİ

Handmir Horasan'ın en meşhur yazar, şair ve tarihçilerinden biri olarak ilim ve siyaset çevresi ile yakından irtibat kurduğu düşünülmektedir. Handmir yaşadığı dönemde Herat'ta devletin başına gelen tüm padişahlar, vezirler ve aynı devirde yaşamış tarihçiler,

¹⁶⁷ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

¹⁶⁸ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 77.

¹⁶⁹ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 15.

¹⁷⁰ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, s. 550-552.

¹⁷¹ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 77.

yazarlar, şairler, hattatlar, ressamalar, bilim adamları ile dostluk kurmuştur. Handmir'in sürekli kendisinden bahsettiği en yakın kişi, ilim ve sohbet arkadaşı hatta dedesi ve hocası olduğu tahmin edilen Mirhand'ı özellikle zikretmek gerekir. Handmir'in çevresinin ilim çalışmalarıyla ne kadar ilgili oldukları hakkında bilgi vermeye çalışarak yazarı yakından tanımak mümkün olur:

1. Sultan Hüseyin Baykara

Sultan Hüseyin Baykara büyük Timurlu imparatorluğunun hâkimiyetinde son padişah olarak Herat'ta hüküm sürmüştür. Handmir Sultan Hüseyin Baykara'nın hâkimiyeti zamanında oğlu Belh hâkimi Bediüzzaman'ın hizmetine girmişti ve şüphesiz ki Sultan ile yakın görüşmeleri olmuştur. Daha önceki bölümlerde Baykara hakkında biraz bilgi vermiştik.

Sultan Hüseyin Baykara Muharrem ayında 842 tarihinde (Temmuz 1438) Herat'ta dünyaya geldi. Hüseyin Baykara'nın soyu hem annesi hem de babasının soyu ile Cengiz Kağan'a dayanıp doğum yeri Herat'ın, Tulaki köprüsünün yakınlarındaki Devlet Hane olarak bilinen saraydır. Babası, Gıyasüddin Mansur b. Emir zade Baykara b. Ömer Şeyh Bahadır b. Emir Timur'dur. Annesi Firuze Begim'dir. Firuze'nin babası ise Taciyut kabilesinden Emirzade Sultan Hüseyin b. Emir Muhammed Bey b. Emir Musa'dır.¹⁷² Sultan yedi yaşında iken babasını kaybedip on dört yaşındayken Timurlular'dan Horasan'da hükmeden Ebü'l Kasım, Babür Mirza'nın hizmetine girerek onun yanında seferlere katılarak devlet tecrübesini kazandı.¹⁷³ Mirza Hüseyin 859 (1454) yılında Mirza Üveys'in isyanından sonra belli bir süre Samerkand erkinde mirzalar arasında Ebû Said tarafından hapsedilmişti ve aynı yıl serbest olduktan sonra Ceyhun'u geçerek Babür'ün maiyetinde yer aldı.¹⁷⁴

Sultan Hüseyin Baykara 873 yılından 911 yılına kadar Maveraünnehir, Horasan ve Gurgan şehirlerinde hâkimiyetini sürdürmüştür. Sultan adil, merhametli ve hoşgörülü bir insan olarak ilim, sanat ve edebiyatı çok severdi ve merakla teveccüh ederdi.¹⁷⁵ Hüseyin Baykara Horasan'a -Ebû Said Mirza'nın hâkimiyeti sürüyordu- hücum etti. Bu sırada

¹⁷² Cihan Oruç, *Hüseyin Baykara ve Zamanı*, S. 34.

¹⁷³ Hamid Algar, 'Hüseyin Baykara' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 530-532.

¹⁷⁴ Harunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360 – 1506)*, s. 207.

¹⁷⁵ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarıh Al-İrani Al-Kebiru Gıyaseddin Havandmir kama yab dau fi kitabi Desturul Vuzara*, S. 45.

Ebû Said 873 yılında (1469) öldü ve Baykara, Horasan'ın o dönemde baş şehri olan Herat'ı kolaylıkla ele geçirip 8 Ramazan 873 yılında (22 Mart 1469) adına hutbe okuttu.¹⁷⁶ Bu zaman sonra ise Ali Şir Nevâî'nin etkisiyle Sünniliği tercih etmişti. Bu zamanda devletin siyasi ve idari sıkıntıları çoğalmakta ve en büyük sıkıntı malî konular olmaya başlamaktaydı.

Sultan Hüseyin Baykara'nın en büyük rakibi Şahruh'un oğlu Baysungur'un torunu Yâdidigar Muhammad Mirza idi ki onun ölümünden sonra Herat'ta onun hâkimiyeti aralıksız vefat edinceye kadar (1506) sürdü. Mirza 5 Mayıs 1506 Baba İlahi menziline geldiğinde rahatsızlanarak vefat etti.¹⁷⁷

Hüseyin Baykara'ya sadece devlet başkanı değil aynı zamanda şair, yazar da diyebiliriz ve o çoğu zaman sabahtan öğle vaktine kadar devletin işleri üzerine çalışıyor öğleden sonra ise sarayındaki kültür-sanat ve edebiyat alanlarında “Hüseyin Baykara divanı” ya da “Hüseyin Baykara meclisi” denilerek meşhur olan eğlence ve şiir sohbetleri düzenlemekteydi. Mirza'nın eserleri “Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara” ve “Divan” dır.¹⁷⁸ Hüseyin Baykara'nın dönemine garip bir zamanda diyebiliriz çünkü Horasan ve özellikle Herat fazilet ehli ve eşsiz adamlarla dolu olup herkes yüksek derecelerde çalışıyordu. Avrupa'da resim neyse, Müslüman ülkelerde minyatür ve yazı sanatı olup sanatkar yazı, çizgi ve motiflerle iç dünyasını yansıtmaya çaba göstererek Baykara kendisi de hem minyatür ustası, hem de büyük bir hattattı.¹⁷⁹

Baykara hakkında kaynakları incelediğimizde siyasi hayatı boyunca insanlara karşı ne kadar adil ve yardımsever olduğunu görebiliriz. Misal verecek olursak sultan Cürcan bölgesini ele geçirdiği zaman daha önce burada Türkmenler tarafından eziyet gören ahaliye karşı merhamet göstererek baskıya son vermiştir.¹⁸⁰

2. Mîrzâ Bedüzzamân

Mirza Hüseyin Baykara'nın son zamanlarında iki oğlu: Biri Belh hâkimi Mirza Bedüzzaman diğeri de Muzaffer Hüseyin Mirza devletin başında durup yıkılmaması için

¹⁷⁶ Hamid Algar, ‘Hüseyin Baykara’ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 530-532.

¹⁷⁷ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, S. 94-95.

¹⁷⁸ Talip Yıldırım, *Hüseyin Baykara Divanı (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*, İstanbul; HAT Yayınevi, 2010, S. 22.

¹⁷⁹ Saffet Bilhan, *Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarları Devletinde Eğitim – Bilim – Sanat*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 37; 1988, S. 61-63.

¹⁸⁰ Cihan Oruç, *Hüseyin Baykara ve Zamanı*, S. 132.

mücadele ediyorlardı bununla beraber araları da iyi değildi. Mirza'nın en büyük oğlu Bediüzzaman babası gibi şiire, edebiyata çok düşkündü. Rivayetlere göre Mirza Bediüzzaman çok bilgili, cesur, merhemetli, ilmi seven biri olup aynı zamanda şiir de yazıyordu.¹⁸¹ Bediüzzaman'ın siyasi hayatı hakkında yukarıda bilgi vermiştik.

Bediüzzaman'ın Astarabat valiliği esnasında, Azerbaycan emirleri onu Azerbaycan'a saldırmaları için teşvik ettiler ve Astarabat'tan Rey'e gitmiş oldu. Fakat burada herhangi bir başarı elde edemeyip Cürcan'a geri döndü ve Cürcan'dan ayrılıp Ceyhun nehri doğru ilerlediğinde Bediüzzaman, ayrıldığı bölgenin idaresini büyük oğlu Muhammed Mümin Mirza'ya teslim etti ama Sultan Hüseyin buranın idaresini torununun elinden alıp Belh valiliğini Bediüzzaman'a ve Astarabat valiliğini ise diğer oğlu Muzaffer Hüseyin Mirza'ya verdi.¹⁸²

Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı'ndan sonra Tebriz'e gitti. Bediüzzaman ise Şeybanilerden kaçarak Safevilere sığınmak üzere Azerbaycan'a kaçmıştı. Yavuz Sultan Selim ile İstanbul'a geldi ve 1517 yılında burada vefat etmişti.¹⁸³

3. Muhammed Zamani Mirza

Büyük Timurlu imparatorluğunun son döneminde yaşamış olan Muhammad Zamani Mirza çocukluğundan beri siyasi ve idari işlere girmişti. Mirza Bediüzzaman'ın oğludur. Timurluların hükümetini yeniden inşa etmek için çaba gösteriyordu ama artık çok geç olmuştu çünkü o eski gücünü kaybetmişti. Handmir Bediüzzaman'ın vefatından sonra Muhammad Zamani Mirza'nın hizmetine girip sonuna kadar onun yanında kaldı. Muhammed Zaman, Handmiri çok severdi ona saygı gösterip her şeyi onunla paylaşırdı.

4. Emir Giyaseddin Mahmud bin Emir Yusufi Hüseyini

Emir Giyaseddin hakkında Handmir, Habibü's-Siyer eserinden çok bahsetmiştir. Habibü's-Siyer'e göre Giyaseddin Mahmud'ın silsile olarak nesebi Hüseyin Asgari bin imam Zeynu-l Abidin Ali bin Hüseyini'den gelmiştir. Herat'ta yaşayıp işlerini mükemmel bir şekilde yaparak Herat'ın muhasarası esnasında büyük izler bırakmıştır.¹⁸⁴

¹⁸¹ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 17.

¹⁸² Cihan Oruç, *Hüseyin Baykara ve Zamanı*, S. 77.

¹⁸³ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, S. 152.

¹⁸⁴ Giyâsüddin Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 76.

5. Kiramiddin Habibullahi Savci

Habibullahi Savci, Safeviler döneminde Dürmişhan'ın veziri olarak devletin işlerini idare ediyordu. Handmir ise onun yanında çalışıp tavsiyesi ile “Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer” muhteşem eserini yazmaya başladı. Kirameddin Habibullah bu eserin yazmasına sebep olduğundan dolayı Handmir eserinin adını “Habibü's-Siyer” koymuştur.¹⁸⁵

Handmir'inifadelerine göre 927'de Durmişhan, Şah İsmail tarafından Horasan'ın hâkimi olduğu zaman Habibullah'ı Kum şehrine tayin etti ve kendisi Herat'a geçti. 928 yılında Safer ayında Habibullah da Herat'a geçti. Bu sırada Handmir Habibü's-Siyer eserini yazmaya başlamıştı. Buradan anlaşılıyor ki yazar eserini 7-8 ayda bitirmiştir, yani 927 yılında Recep ayında yazmaya başlayıp 928 yılında Safer ayında, tam olarak 3 yıl 8 ayda sonlandırmıştır. Bu eserde yazar Habibullah hakkında bilgi vererek onun ne kadar adil bir vezir, siyasi, sosyal, cana yakın biri olduğunu ifade ederek ondan bahseden şiirler yazmıştır.¹⁸⁶

رسید مزده که آمد کریم دولت و دین نظام ملک جلالت حبیب اهل یقین

بلندمرتبه آن آصفی که می سردش تمام ملک سلیمانیش بزیر نگین

Tercüme: “Ona hitap ederek güzel sözler söyleyerek herkesin sevdiği kişi, Süleyman'ın mülküne sahip olan biri olarak vasıf eder.”

Ayrıca onun adalet ve merhamet derecesini anlatırken şöyle diyor:

کریم دین حبیب اهل بیتش خجسته در بحر آفرینش

بیمن دولت دور میش خانی اساس عدل را گردید بانی

Tercüme: “Ailesini mutlu eden, adaletli hükmeden, etrafındaki korkuyu götüren temel olduğunu söylemiştir.”

¹⁸⁵ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 77.

¹⁸⁶ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 77.

6. Bâbü

Bâbü, Çağatay Türkler'inden Bâbürlüler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı olup 14 Şubat 1483'te Fergana'da doğmuştur. Nesebi Timurlulardan gelerek babası Fergana hâkimi Ömer Şeyh, annesi ise Kutluk Nigâr Hanım'dır. 9 Haziran 1494 tarihinde henüz 12 yaşında iken Fergana yöneticisi olup 1526 yılında 'Panipat Meydan Savaşı'nı kazanarak Babürlü hanedanlığını kurup Lüdi Sultanlığı'nı ortadan kaldırmıştır.¹⁸⁷ Bundan bir yıl sonra 1527 yılında Handmir, Herat'ı bırakıp Hindistan'a gelip Bâbü'ün yanına yerleşti ve hayatının geri kalan kısmını Bâbü ve onun oğlu Hümâyün ile geçirerek onlarla seferlere çıktı.¹⁸⁸

Bâbü birkaç yıl Özbeklere katılıp onların arkasında durup kendi gücünü toplayarak Hindistan'a yavaş yavaş girmeye başladı ve sonunda başarılı oldu. Hindistan'ı işgal ettikten sonra burada kendi imparatorluğunu kurdu ve kısa bir zaman da 'Bâbürlü Hanedanı' adlı bir devletle ortaya çıktı. O çok iyi bir emir, edepli, ahlaklı ve güçlü bir şahsiyet idi. Kendisi şiir ve edabiyata çok düşküdü. Bâbü 1530 (937) yılında hastalanıp bütün emirleri huzuruna çağırarak oğlu Hümâyün'u hükümdar olarak açıkladı ve bir kaç gün sonra Agra'da vefat etti.¹⁸⁹

7. Hümâyün

Tam adı Nasireddin Muhammed Hümâyün'dur. Hümâyün 913 yılında (6 Mart 1508) Afganistan'ın Kabil şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Bâbürlüler Hanedanı'nın kurucusu ve 10 yıl hükmeden Bâbü, annesi ise Mahım Begüm'dür.¹⁹⁰ Hümâyün günümüzde Pakistan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı içine alan Babür Hanedanı'nı 1530 - 1540 yılları ve 1555 - 1556 yılları arasında yönetmiş ikinci hükümdar olarak çok iyi eğitilmiş bir yönetici olmuştur. O dini ilimler, geometri ve özel ilgisi olımlere, ayrıca savaş sanatı ve devlet idaresi konusunda dersler almıştır.¹⁹¹

Hümâyunnâme eserinde Hümâyün'un tembel, işini vaktinde yapmayan, işi ve gücü bırakan aylarca haremine kapanan, afyon almayı ve zevke dalmayı seven biri olduğu

¹⁸⁷ Enver Konukçu, "Bâbü" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1991, S. 395-396.

¹⁸⁸ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, S. 249.

¹⁸⁹ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 20.

¹⁹⁰ Enver Konukçu, "Hümâyün" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1998, S. 481-483.

¹⁹¹ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 21.

söylenir. Fazla afyon kullanmaktan dolayı sınırları bozulmuştur. Bu sebeple akıl dengesini hızlı kaybetmekte ve ancak afyonla yatışmaktadır.¹⁹²

Hümâyun'un ilk seferi 938 (1531) yılında Bundelkent'te Kalıncar Kurganı'na karşı olmuştur ve bu yılın ilkbaharında şehri kuşatıp bir ay içinde zaptetmiştir.¹⁹³

Hümâyun 963'te (20 Ocak 1556) kendi yaptırdığı Dînpenâh adlı iç kaledeki kütüphanesinin merdiveninden düşerek başını yere çarpmıştır ve 963'te (28 Ocak 1556)¹⁹⁴ vefat etmiştir. Hümâyun'un vefat ettiği gün tarihçiler tarafından 13/14 veya 15 Rebülevvel tarihleri arasında kaydedilmiştir.

Giyasüddin Handmir Bâbü'r'ün ölümünden sonra Hümâyun'un himayesine girip onunla savaflara katılmıştır. Yazar hayatının sonuna kadar bu padişaha hizmet etmiştir. Ayrıca onun adına Kânûni Hümâyunî (Hümâyunnâme)¹⁹⁵ adlı bir eser yazmıştır. Bu eserin hakkında daha sonra detaylı bir şekilde bilgi vereceğiz.

B. İLMİ ÇEVRESİ

Handmir'in ilim çevresi çok geniş olduğundan burada sadece onun hayatına önemli katkılar veren kişiler hakkında bilgi verilecektir.

1. Mîrhând b. Burhânüddîn Hâvendşâh (Dedesi):

Timurlu zamanının en ünlü tarihçilerinden biridir. Tam adı Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând b. Burhânüddîn Hâvendşâh b. Kemâlüddîn Mahmud Herevî dir¹⁹⁶. Seyyid ailesinden gelen soyu Zeyd b. Ali b. el-Hüseyn'e kadar uzanır ve Seyyid el-Ecell Buhârî'nin 4. göbekten torunudur. Babası Mâverâünnehir'in seyyidlerinden Seyyid Burhânüddîn Hâvendşâh'tır. Burhânüddîn Hâvendşâh 830 (1433) tarihinde Balh'ta doğdu ama babası Kemâlüddîn Mahmud ile aslen Buhara'da yaşıyorlardı. Babasının vefatından sonra bir çok sıkıntı yaşadı. Bu yüzden Buhârâ'dan Belh'e gelmek zorunda kaldı.

¹⁹² Gülbeden, *Hümâyunnâme*, Çev: Abdürrab Yelgar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları Basımavi; 1944, S. 92-31.

¹⁹³ Gülbeden, *Hümâyunnâme*, S. 36.

¹⁹⁴ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 21.

¹⁹⁵ Harbi Âmin Süleyman, *El-müerrihu'l-İraniyyü'l-Kebir Giyasüddin Handmîr kemâ yebdeü fi kitâbi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 28.

¹⁹⁶ Mîrhând b. Burhânüddîn Hâvendşâh, *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabakâ-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurum Yayınları (TTK), Sayı-18; 2015, S. 1

Bu dönemin âriflerinden biri olan Şeyh Bahâüddîn Ömer'in sohbetlerine katılıp burada bulunduğu esnada çeşitli ilimî dersler aldı.¹⁹⁷

Timurlu Devleti (1370-1507) döneminde yaşamış ve klasik Çağatay edebiyatının en tanınmış simalarından biri olan Ali Şîr Nevâî'nin kendisinden takdirle söz ettiği Seyyid Burhânüddîn şeyhin vefatından sonra tekrar Belh'e dönüp burada vefat etmiştir. Seyyid Burhânüddîn'in üç oğlu vardı. Onlardan biri olan Mîrhând'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak müellifin 903/1498 yılında vefat ettiğinde 66 yaşında olduğu göz önüne alınırsa 837/1433 senesinde doğduğu söylenebilir.¹⁹⁸

Mîrhând genç yaşta iyi bir tahsil görüp tarih ilmine merak saldı. Arkadaşları onu bu konuda bir eser yazması için teşvik ettiler. Bu sebeple o, bir hâmîye ihtiyaç duydu. Arkadaşlarından biri vasıtasıyla da Herat'ta Ali Şîr Nevâî ile tanıştı. Bu sırada Ali Şîr Nevâî'nin ilim meclisinde başta bilge ve vezirler olmak üzere Abdurrahman Çelebi, Şeyh Ahmed Süheylî, Hoca Abdullah Mervarid, Hoca Efdâlüddîn Muhammed, Mevlânâ Hoca Âsafî ve Devletşâh Semerkandî gibi o yüzyılın seçkin simalarından oluşan bir dostlar topluluğu kurulmuştu. Mîrhând da Ali Şîr Nevâî'ye bağlanması sebebiyle bu topluluğa girmeyi başardı. Kurulun büyük bilginler ile kurduğu yakın ilişki Mîrhând'ın araştırma şevkini büsbütün arttırdı.¹⁹⁹ Daha sonra Ali Şîr Nevâî, bu âlim; ilme düşkün tarihçi için Bahaeddin Ömer'in yanında bir hazire (türbe) yaptırmıştır fakat maalesef bugün bu türbeden iz kalmamıştır.²⁰⁰

Mîrhând, Ali Şîr Nevâî'nin vesilesiyle eserini yazabilmesi için Herat'ta İncil Irmağı kenarında bulunan İhlâsiye hangâhında iskân olup burada gerekli kitapları temin edebildi. İhlâsiye Medresesi ile hangâhını 888/1483 senesinden sonra inşa ettirdiğine bakılarak Mîrhând'ın bu tarihten sonra buraya yerleştiği ve eserini yazmaya başladığı neticesini çıkarılabiliriz. Kendisi bu sıralarda 50 yaşındaydı. 903 (1498) tarihinde 66 yaşında öldüğüne göre ömrünün on beş seneye yakın zamanını Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ adlı eserini yazmakla geçirdiği anlaşılır.²⁰¹

¹⁹⁷ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S.71.

¹⁹⁸ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, S. 247.

¹⁹⁹ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevai Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, S. 228.

²⁰⁰ Recep Uslu, *Herat Tarih*, S. 68.

²⁰¹ İsmail Aka, "Mîrhând", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2005, C. 30, S. 156-157.

Eserin 6. cildinin hatimesinde ağır hasta olduğunu ifade edip göğüs zafiyeti ve sancıları yüzünden söz konusu cildi yatakta tamamlamak zorunda kaldığını yazmıştır. 902 Ramazan ayında (1496 Mayıs- Haziran) Herat civarında bir ziyaret yeri olan Gazergah'ta inzivaya çekilerek vaktini ibadetle geçirmeye başlamış bir yıl sonra ise felç olup tekrar Herat'a götürülmüş ve on ay boyunca yatakta kalmıştır. 2 Zi'lka'de 903 (22 Haziran 1498) veya bu yılın 2 Recep (24 Şubat) tarihinde vefat edip Herat'ta Şeyh Bahaidin Ömer'in türbesine defnedilmiştir.²⁰²

Mirhând'ın Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ eseri İran ve Orta Asya tarihi için Avrupalı araştırmacıların kullandıkları önemli kaynaklardan birisidir. Bu eser bildiğimiz kadarıyla 7 cilde ayrılmış olup sonuncusu, çağdaşı Timurlu Sultanı Hüseyin Baykara'nın 1438-1506 yıllarını anlatmakta olup bu bölüm Hândmîr tarafından tamamlanmıştır. *Ravzatü's-Safâ* adını alan bu eser bir bakıma doğu tarihinin bir ansiklopedisi niteliğindedir.²⁰³

Mirhând'ın kaynak kullanımı göz önüne alındığında gerek İslâm dünyasında gerekse kendi zamanında yazılmış eserlerde, gerekse önceki dönemlerde yazılmış olan tarihî eserlerin büyük çoğunluğunu incelediği anlaşılmaktadır. Dili, üslubu ve içeriği bakımından özel bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple, Ravzatü's-Safâ'nın önceki dönemlerde yazılmış olan eserlerin bir özeti niteliğini taşıdığı yorumlarla sadece İran coğrafyasında değil, Hindistan, Türkistan ve Anadolu'da büyük ilgi görüp muhtelif dünya kütüphanelerinde çok sayıda nüshaları bulunmaktadır.

Ravzatü's-Safâ eseri 7 cilde ayrılmıştır: *birinci ciltte; telif sebepleri, tarih ilminin faydaları, tarihinin vasıfları ve eserin hazırlanması sırasında kullanılan kaynaklar zikredilmekle beraber hilkatten başlayarak, peygamberler tarihi ve İslamiyet'ten önceki İran tarihi olaylarını içine almaktadır.

*İkinci ciltte Hz. Peygamberimizden başlayarak dört halife dönemine kadar yaşanan olayları yazmıştır.

*Üçüncü ciltte Peygamber (s.a.s)'in zamanı ve dört halife dönemleri.

²⁰² Mirhând b. Burhânüddîn Hâvendşâh, *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabakâ-i Selçûkiyye)*, S. 1.

²⁰³ Vural Öntürk, *Ravzatü's-safâ ve Habibü's-siyer'e göre Gurlular*, S. 129-161.

*Dördüncü cilt ise Selçuklular ve Harezmsahlar gibi Abbasiler ile çağdaş olan sülaleler hakkında.

*Beşinci ciltte Cengizhan halefleri konu edilmiştir.

*Altıncı ciltte sadece Timur ve halefleri söz konusu dur.

*Yedinci cildi Mirhand öldükten sonra onun torunu Handmir 929 (1523) iki kısım ayrılarak, birinci kısımda Hüseyin Baykara, Bediüzzaman Mirza ve Özbek hanı Şeybani Han devirleri hakkında ikinci kısmı hatime olarak yazmıştır.²⁰⁴

Ravzatü's-Safâ eseri Doğu İslam tarihinin ansiklopedisi olarak kabul edilerek Farsça kitaplar içerisinde gerek dil ve üslubu gerekse içeriği ve hacmi bakımından özel bir yere sahiptir. Bu eser büyük şöhret kazanmasına, rağmen bazı kısımları defalarca çeşitli dillere çevrilmiştir.²⁰⁵

Erken Göksu Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabakâ-i Selçûkiyye) tercüme ettiği kitabında Ön söz kısmında bize tavsiyede bulunuyor 'Ravzatü's-Safâ' nın Selçûklular bahsinin tercümesinin, başta selçuklu tarihi mütehasısları olmak üzere bütün Türk tarihçilerine ve ilgililerine faydalı olmasını temenni ediyorum'.²⁰⁶

Mirhand, bu eseri Doğu kaynaklarının büyük bir çoğunluğunu inceledikten sonra oluşturmuş olduğundan, eser, Doğu tarihlerinin bir özeti niteliğindedir. Bu eserin üçüncü ve dördüncü ciltleri, Rüstem Paşa'nın emriyle Mustafa b. Hasanşah tarafından Türkçe'ye tercüme edildi, Balatîzade Hasan tarafından yapılan ikinci tercüme 1338 yılında İstanbul'da yayımlandı.²⁰⁷

2. Ali Şir Nevai

Nizamettin Ali Şir Nevâî 17 Ramazan 844 (9 Şubat 1441) yılında Herat'ta dünyaya gelmiştir. Bir Uygur Türkmen aileye mensuptur. Babası Nizamettin Kîçkine Bahadır Timur'un torunlarının emrinde ve Bâbü Şah'ın sarayında yüksek mevki sahibi olmuştu. Annesinin dedesi Bû Said Çiçek'idi.²⁰⁸ Handmir Nevai ile aynı dönemde yaşayarak onun

²⁰⁴ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habîbü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 70

²⁰⁵ İsmail Aka, "Mîrhând", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 156-157.

²⁰⁶ Erkan Göksu i.g.m. S. 1-8.

²⁰⁷ Mustafa Demir, *İslam Ortaçağ'ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı*, S. 27.

²⁰⁸ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevai Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, S. 29.

ilim meclislerine katılmasıyla birlikte hocanın derslerinden faydalanmıştır. Hatta Nevâi Hoca için Handmir'in en yakın ve samimi hocası da diyebiliriz.

Timurlular döneminde Hüseyin Baykara zamanında Ali Şir Navai, Abdurrahmani Câmi gibi sanatçılar, Hüseyin Vaiz-i Kâşifi, Abdullah Mervarid gibi bilginler, Abdü'r-Razzak-ı Semerkandi ile Mirhand, Handmir ve Devletşah gibi tarihçiler ve Tezkireciler yüksek bir makama sahip olan ünlü kişiler çoktu.²⁰⁹

Usta bir şair, iyi bir sanatçı, dilci, milliyetçi, dinini iyi bilen bir Müslüman olan Ali Şir Navai, gönülden bağlı bir tarikat adamı olarak tanımlanır.

3. Abdurrahmani Câmi:

Tacik²¹⁰ bir aileye mensup olan âlim ve şair, Abdurrahmani Câmi 817'de (1414) Horasan'ın Cam şehrinin Harcird kasabasında dünyaya gelmiştir ve daha çok Molla Cam lakabıyla meşhurdur. O dönemin önemli âlimlerinden Mevlana Cüneyd-i Usulf'den Arap dil ve belâğatının temel eserlerini okuyarak Seyyid Şerif Cürçani'nin öğrencisi Ali es-Semerkandi ile Taftazani'nin öğrencisi Şehabeddin Muhammed Cacer gibi ünlü bilginlerin derslerine devam etmiştir. Uluğ Bey döneminde Semerkant'a gelip burada büyük bir ilim merkezinde dokuz yıl kalmıştır. Cami 878 (8 Ocak 1474) yılında Tebriz'den Herat'a dönüp Sultan Hüseyin Baykara'nın kendisi adına yaptırdığı medresede öğretmen olarak Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir dersleri vermiştir. 18 Muharrem 898 (9 Kasım 1492) Cuma günü bu şehirde ölmüştür. Cenazesine Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâi olmak üzere dönemin bütün önde gelenleri katılmış ve şeyhi Sa'deddin-i Kaşgari'nin mezarı yanına defnedilmiştir.²¹¹

*1964 yılında Câmi'nin 550. yıldönümü Semerkant' ta yaygın bir şekilde kutlandı.

Mirza Uluğ Bey medresesinde okuduğundan dolayı medresenin duvarına onun adına bir anıt levha yerleştirildi.

*1970 yılında Semerkant'ta Câmi ve Ali Şir Nevâi' ye bir anıt dikildi.

*2018 yılında Semerkant' ta yeni bir yere bir anıt dikildi.

²⁰⁹ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevai Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, S. 228.

²¹⁰ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Джами>.

²¹¹ Ömer Ükümüş, *'Abdurrahmani Cami'*, S. 94-99.

*Semerkant, Duşanbe ve Taşkent sokaklarına ‘Abdurrahman Câmi’ adı verilmiştir.

Abdurrahman Câmi kendisinin bir Tacik ve Ali Şir Nevâi’nin ise bir Türk olmasına rağmen aralarındaki yakınlığın akraba bağı gibi olduğunu bir şiir ile ifade etmiştir.

У ки як турк буд ва ман тоҷик, (U ki yak Turk bud ba man Tocik),

Ҳарду доштим ҳешии наздик, (Hardu doştem heşii nazdik).

O bir Türk’tü ben bir Tacik,

İkimiz de yakın akraba gibiydik.²¹²

²¹² <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. Самі (Джами).

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ**

I. ESERLERİ

Handmir diğerk tarihçiler gibi Timurlular ve Safevilerin zamanında yerini almış ve kendinden sonraki dönemle ilgili altın değerinde ana kaynak eserler bizlere miras bırakmıştır. Handmir sadece bir yazar değil aynı zamanda şair ve devlet adamıdır. Yazdığı eserleri ve şiirleri ile âlimlerin, şairlerin yanında önemli bir yere sahipti. Handmir'in hayatı hakkında çok fazla bir bilgiye sahip değiliz, fakat yazmış olduğu eserleri zamana kadar ulaşmıştır. Handmir kendi kalemi ile birden fazla eser bırakmıştır. Bu eserlerden biri de Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer'dir ki Handmir'in en meşhur, en önemli eserlerinden biri sayılır.

Yazar 903 yılında eseri yazmaya başlayıp 942 yılına kadar ki bu yıl Handmir'in son günleridir. Bir merak ile tüm gördüğü hadiseleri kaleme alıp bize aktarmıştır ve bu bilgilerin günümüzde ne kadar faydalı olduğunu görmekteyiz. Yazdığı her olayın sebeplerini, nasıl olduğunu, niçin ortaya çıktığını detaylı, doğru, sağlam bir şekilde ortaya koymuş ve bundan dolayıdır ki İran'ın en büyük müverrihlerinden biri sayılmaktadır.²¹³

Yeni yüzyıllarda meydana gelen İranlı tarihçi Said Nafisi Düstûrî'l-Vüzerâ eserin muhtevasında Handmir'in Emîr Mahmûd adıyla oğlu olduğunu söyleyip İran'da yaşadığını zikretmiştir. Emîr Mahmûd babasından sonra 15 yıl hayatta kalmıştır. O 950 yıllarında Şah İsmâil ve Tahmasb dönemlerini anlatan bir zeyl "Zeyl-i Târih-i Habîbü's-Siyer" adlı eserini yazmaya başlayıp 957 (1550) yılında bitirip Tahran'da yayınlanmıştır.²¹⁴

Handmir'in her eseri, onun ayrı bir yönünü ve döneminin ayrı bir özelliğini bize açıklamaktadır. Bunun için bu tarihçi, milliyetçi, yazar, şair ve devlet adamını bütün yönleriyle tanıyabilmek için bütün eserlerini ele alıp incelemek son derece önem arz etmektedir. Yazarın dediğine göre 'Habibü's-Siyer' eserini yazmaya 927 yılında başlayıp 930 yılında Safeviler'in döneminde Şah İsmail zamanında bitirmiştir. Bu muhteşem eserinin girişinde müellifin diğerk 6 büyük eserlerindende bahsedilmektedir.²¹⁵

²¹³ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 22.

²¹⁴ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S.24.

²¹⁵ Giyâsüddin Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 79.

A. ME‘ÂSİRÜ’L-MÛLÛK

Bu kitap Handmir’in ilk yazdığı eseri sayılır. Büyük ihtimalle Handmir’in ilk kaleme aldığı eseridir çünkü bu eseri dedesi Mirhand daha hayattayken yazmaya başlamıştır. Mirhand 903 yılında vefat etmiştir. Bunun için eserin ele aldığı yılı muhtemelen bu sene ya da bundan önceki seneler olmalıdır.²¹⁶

Me‘âsirü’l-Mülûk eseri Timurular dönemine kadar eski hükümdarların ve hekimlerin bilge sözlerini kronolojisine uygun olarak ele alan eserdir. Bu devirdeki sultanların yaptırdıkları cami, medrese, hangâh gibi bina ve dinî kurumları anlatan eserdir.²¹⁷ Ali Şîr Nevâî’nin teşvikiyle 903 yılında (1498) yazılıp onun adına kaleme alınmaktadır. Tarihi sıra ile peygamberler, hükümdarlar, din adamları ve bilge kişilerin hikmetli sözlerini barındırmaktadır.²¹⁸ Handmir bu eserin giriş kısmında peygamberler, hükümdarlar, ilim adamları hakkında araştırma yapıp bilgi vermiştir. ‘Me’âssirü’l-Mülûk’ eseri altı bölümden oluşmaktadır:

*Birinci bölüm: Geçmiş dönemlerde yaşamış olan hükümdarlardan bahsedilmektedir.

*İkinci bölüm: Peygamberlerin ve bilim adamlarının haklarında bahsedilmektedir.

*Üçüncü bölüm: Peygamber Efendimizin (s.a.s) ve imamların hakkında bahsedilmektedir.

*Dördüncü bölüm: Emavi hanedanının sultanların sözlerinden bahsedilmektedir.

*Beşinci bölüm: Abbasilerin, Tahirilerin ve Samanilerin halifelerinin sözlerinden bahsedilmektedir.

*Altıncı bölüm: Türk sultanlarının etkilerinden ve sözlerinden bahsedilmektedir.²¹⁹

Eserin orijinal nüshası British Museum (Or. 3643)’da mevct olmakla birlikte 108 varaktan oluşmaktadır. Charles Rieu’ya da göre yazarın ilk eseridir ve Mir Hâşim Muhaddis tarafından 1372 h.ş. yılında Tahran’da neşredilmiştir.²²⁰

²¹⁶ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü’s-Siyer*, S. 23.

²¹⁷ Sevgi Kübra Akdemirel, ‘*Selçuklu Vezirleri (Düstûru’l-Vüzerâ’ya Göre)*’, (Yüksek Lisans Tezi), İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi Ana Bilim Dalı, 2017, S. 3.

²¹⁸ İsmâil Aka, “Hândmîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

²¹⁹ Harbi Âmin Süleyman, *El-müerrihu’l-İraniyyü’l-Kebir Giyasüddin Handmîr kemâ yebdeü fî kitâbi Düstûri’l-Vüzerâ*, S. 49.

²²⁰ Sevgi Kübra Akdemirel, *Selçuklu Vezirleri (Düstûru’l-Vüzerâ’ya Göre)*, S. 3.

B. HULÂSATÜ'L-AHBÂR FÎ BEYÂNİ AHVÂLİ'L-AHYÂR

Handmir bu eserinde Ali Şîr Nevâî adına 904-905 (1499-1500) yılında ithaf ederek genel bir dünya tarihi olarak Mirhand'ın 'Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ' eserinin özeti olarak meydana getirmiştir.²²¹ Bu eser ilk yaratılıştan 875 (1470-71) yılına kadar yaşanan hadiseleri anlatıp eserin nihayetinde Herat'ın tanıtımı yapılıyor, şehrin dinî hayatı, dönemin âlimleri, sanatkârları ve mühim şahsiyetleri hakkında mâlumat verilmiştir. Yazar bu eseri altı ayda tamamlayarak nasıl yazdığını şu sözleriyle anlatıyor: "Eğer Ali Şîr Nevâî'nin himmeti olmasaydı altı yılda tamamlayamazdım".²²² Bu kitap aslında 'Habîbü's -Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer' eserin ilk versiyonu olup sadece özeti yayınlanmıştır.²²³

Bu eser Handmir'in ikinci eseri sayılır ve bu kitabı Ali Şîr Nevaî'nin kütüphanesinden faydalanarak altı ayda içindekilerini toplamıştır. 'Hulâsatü'l-Ahbâr' eserin sonunda Herat'ın topografyasına ait çok kıymetli malûmatlar ekli bulunarak bu kitap bir giriş, on makale ve bir sonuçtan ibaret olup bölümler şu şekildedir:

Giriş: Dünyanın, insanların ve cinlerin yaratılmasından bahsedilmektedir.

*Birinci makale: Peygamberlerin ve elçilerin hakkında bilgiler verilmektedir.

*İkinci makale: Fars ve Yunan hâkimlerinin haklarında bahsedilmektedir.

*Üçüncü makale: Eski İran ve Arap sultanlarının haklarında bahsedilmektedir.

*Dördüncü makale: Peygamberimizin (s.a.s) hayatından va fetihlerinden bahsedilmektedir.

*Beşinci makale: Hulafa-i Raşidin, ve on iki İmam hakkındadır.

*Altıncı makale: Beni Umayyah'dan bahsedilmektedir.

*Yedinci makale: Beni Abbasiler hakkındadır.

²²¹ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habîbü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 80.

²²² İsmâil Aka, i.g.m, S. 550-552.

²²³ http://wikifeqh.ir/الدين_بن_همام_خواندمير/

*Sekizinci makale: Tahariler, Saffariler, Samaniler, Buye hanedanları, Gazneliler, İsmaililer, Selçuklular, Harezm hükümdarlar, Musul Atabeğler, Azerbaycan, İran ve Laristan, Karahanıyan, Muzaffer hanedanılar ve Sarbadaran, Guriler ve Sistan kralları ve Al-i Kert hanedanıların hakkında bahsedilmektedir.

*Dokuzuncu makale: Cengizhan ve ailesi hakkındadır.

*Onuncu makale: Timur ve Timuroğulları hakkında 870 yılına kadar ortaya gelen hadiselerden bahsedilmektedir.

Sonuç: Herat hakkında ve bazı çağdaş âlimler zikredilmektedir.²²⁴

Bu kitap Habibü's-Siyer eserin yazılmasının temel sebebi olmuştur. 'Hulâsatü'l-Ahbâr' bazı çağdaş âlimlerin ve Herat şehri tarihinde daha çok bahsedilmektedir. Bu eserin dikkat çeken başka bir noktası, bazı âlimler konuyu karıştırdıklarından dolayı eser Handmir'in oğlu tarafından yazılmış olduğunu ifade etmektedirler ki bunlardan biri Farhad Mirza'dır. Ancak Handmir eserin giriş kısmını kendisinin yazdığını açıkça belirtmektedir. Bu sebeple eseri kendisine nisbet etmek gerekir.²²⁵ 'Hulâsatü'l-Ahbâr fi Beyâni Ahvâli'l-Ahyâr' eserinin hatimesinde Guya İtimâdi tarafından 1345 yılında Kabil'de, Mir Haşim Muhaddis tarafından "Hâtıme-i Hülâsatü'l-Ahbâr" adıyla 1372 yılında Tahran'da yayımlanmıştır.²²⁶

C. DÜSTÜRÜ'L-VÜZERÂ

* ای نام تو سر دفتر اسرار وجود

*وز بود بود تو خلق هر دو عالم موجود

Handmir 'Düstürü'l-Vüzerâ' eserine Allah'ın adıyla: "Ey Sırlar Kitabının başındaki adın. Her iki dünyanın yaratılışı Sen'sin"²²⁷ hitap ederek başlamıştır.

²²⁴ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarıh Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstüri'l-Vüzerâ*, S. 50; Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 24.

²²⁵ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 25.

²²⁶ Sevgi Kübra Akdemirel, 'Selçuklu Vezirleri (Düstüri'l-Vüzerâ'ya Göre)', S. 3.

²²⁷ Giyâsüddîn Handmir, *Düstüri'l-Vüzerâ, Şamili Ahvali Vüzerâi İslam to İnkirazi Timuriyan 914*, Tihran: şirkati nisbi İkbâl ve Şuraka Şohaşohi, çopi duvvum; 2535, S. 1.

Bu eser İslam halifeleri ve İran sultanları hakkında bilgi vermektedir. *Düstûrû'l-Vüzerâ* eseri Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'tan başlayıp farklı devletlerde vezirlik yapan tanınmış kişilerin hayatlarını kapsayan bir çalışmadır.²²⁸ Yazar bu eseri ilk kez 906 (1500-1501) yılında yazmıştır ve daha sonra 915 yılında (1508) yeniden gözden geçirerek Hüseyin Baykara'nın son zamanlarında çıkan vezirleri ilâve ederek genişletmiştir. İkinci nüshada 12 biyografi fazla olduğu için birinci nüshadan farklıdır ve Hüseyin Baykara veziri Kemâleddin Hâce Mahmud namına kaleme alınmıştır. Bunun için bu esere 'Düstûrû'l-Vüzerâ' adı verilmiştir.²²⁹ Daha sonra 1357 yılında Saîd-i Nefisî tarafından Tahran'da Farsça olarak yeniden kaleme alınıp, 1980 yılında Kahire'de Harbî Emîn Süleyman tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir.²³⁰

İfade ettiğimiz gibi meşhur tarihçi Mîrhând, ayrıca sanatçı Abdurrahman Câmî ve yazar Ali Şîr Nevâî'nin himayesinde yetişen ve küçük yaştan itibaren ilim meclislerinde bulunarak kendini geliştirmiş ve bu ayrıcalığı sayesinde eserlerini meydana getirirken aynı zamanda onların zengin kütüphanelerden istifade etme imkânına sahip olmuştur. Hândmîr, 'Dustûru'l-Vüzerâ' eserinde birçok yerde Câmî'ü't-Tevârih, Ravzatü's-Safâ' adlı eserlerden nakiller yapmıştır. Eserin asıl değerli kısmının bizzat şahitlik edenlerden duyarak yazdığı bölümler olmakla birlikte, bir kısmı günümüze ulaşmamış bazı kaynaklardan istifade ile kaleme alınması ve özellikle sadece bu eserde istifade edebildiğimiz bazı bilgilere sahip olması eseri değerli kılmaktadır. Dönemin vezirlerinin vazifeleri ve yetkileri, yaptıkları denetimler ve protokoldeki mevkiileri ile birlikte devrin siyasî hadiseleri hakkında verdiği malûmatlar bakımından, Farsça şiirlere de yer verilen eser sade üslûbu ile İran tarih yazıcılığı için de güzel bir örnek olmuştur.²³¹

Bu eseri daha da kıymetli kılan başka bir yönü de yazarın gerçekleri gizlememekle birlikte ırkçılıktan uzak durmasıdır. Ayrıca çok net bir şekilde gerçekleri ortaya koyarak Şii olmasına rağmen Şii bir vezir hakkında bahsederken insafî bir şekilde gerçek yüzünü ortaya çıkartmıştır. Onun davranışlarını özellikle Moğol²³² devletiyle şüpheli kurulan ilişim konusunda var olan gerçekleri yazmıştır.

²²⁸ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

²²⁹ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 25.

²³⁰ Sevgi Kübra Akdemirel, 'Selçuklu Vezirleri (*Dustûru'l-Vüzerâ*'ya Göre)', S. 7.

²³¹ Sevgi Kübra Akdemirel, 'Selçuklu Vezirleri (*Dustûru'l-Vüzerâ*'ya Göre)', S. 7-8.

²³² Harbî Âmin Suleyman, *Al-muarir Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 9-13.

Kahire, Mısır'da ki El-Ezher Üniversitesi'nde İslam İlimleri ve fen bilimleri üzerine eğitim veren öğretim üyesi olan Harbî Emîn Süleyman yüksek lisans tez konusu olarak Handmir'in 'Düstûrû'l-vüzerâ' eserini seçip bu konu üzerinde 1980 yılında araştırmalar yapmıştır.²³³ Harbî Emîn yapmış olduğu bu tez çalışmasında, Hândmîr'in Hüseyin Baykara ve vezîri Kemâleddin Hâce Mahmûd adına kaleme aldığı Düstûrû'l-Vüzerâ eserini iki bölüme ayırmış birinci bölümde Handmir hakkında ve bu dönemde geçen olaylardan bahsetmiştir. Yani yazarın biyografisini ve dönemin siyasî olaylarını yazdığı eserleri hakkında, daha sonra Düstûrû'l-vüzerâ eseri hakkında detaylı bir şekilde bilgi vermiştir. Kendisi tezini yazarken bu eseri ayrıntılı bir şekilde inceledikten sonra bilhassa ana kaynaklardan yararlanarak genel kanaatlere göre, mübalağa etmeden olan bazı olaylar hakkında teferruatlı bilgi vermeye gayret etmiştir. Araştırmasının ikinci bölümünde ise Düstûrû'l-Vüzerâ eserinin metnini ve yorumunu tam olarak Arapça olarak tercüme etmiştir.

Vüzerâ kitaplarına bakıldığında beş ana kaynağın var olduğundan söz edilebilir. Hândmîr'in Düstûrû'l-Vüzerâ'sı içinde var olan bu kaynaklardan biri Akilî'nin Asârû'l-Vüzerâ'sıdır ki iki makaleye ayrılarak birinci makalesi 12 bölümden ikinci ise 4 bölümden oluşmaktadır. Kirmanî'nin Asârû'l-Vüzerâ'sının hülâsası mahiyetindeki 'Nesâimü'l-Eshar'ı, Asârû'l-Vüzerâ' ile birebir aynı bilgileri içinde bulunduran 'Kitâbü'l-Vüzerâ' ve Nahcivânî'nin 'Tecâribü's-Selef'idir. Bu ana Vüzerâ kaynakları ile birlikte bir takım tetkik eserler de Vezâret mevki hakkında mühüm malumatlar sunmaktadır.²³⁴

Bu eser Emevi devleti ile başlayıp Timur dönemiyle devam edip ve Şibanilerin devrine kadar halifeler ve sultanların ve bakanlarının hakkında malumat veren bir kitaptır. Düstûrû'l-vüzerâ eserinde ele alınan konuları yazar sıraya göre yerleştirip bilgi vermiştir. Her dönemin bakanlarının biyografilerini yazmadan önce, Handmir söz konusu hükümetin kısa bir açıklamasını yapıp o dönemin yöneticilerinin isimlerini vermiştir, örneğin; İsmâiliyye imamlarının hükümetini açıklar: İsmâililerin iki sınıf olduğu bir sır değil. Fakat birinci sınıf ondört kişiden ibaret olduğunu söylemiştir ki çoğu tarihçinin katıldığı konudur. Üst sınıflar Mağri Rudbar ve Kahistan şehirlerinde hüküm sürdürmüştür. Birinci

²³³ Harbî Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebîru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 9-13.

²³⁴ Sevgi Kübra Akdemirel, 'Selçuklu Vezirleri (Dustûrû'l-Vüzerâ'ya Göre)', S. 7-8. Harbî Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebîru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 82.

katın bakanlık tarihinden bahsettikten sonra, ikinci sınıf bakanlarının tarihine bahsedilmektedir.²³⁵

Âsaf b. Berahyâ hakkında İslâmî kaynaklarda farklı görüşler olduğunu bilmekteyiz Handmir, Taberî ile aynı görüşte olmak üzere şu rivayeti kabul etmektedir: Hz. Süleyman bir adayı kuşatır ve ada hükümdarının kızı Cerâde ile evlenir. Cerâde, babasının başına gelen olayları hatırlayıp Hz. Süleyman'a üzgün olduğunu söyleyerek sûretinin yaptırılmasını ister. Hz. Süleyman onu kırmak istemediğinden dolayı teklifini kabul eder. Ancak Cerâde Hz. Süleyman'dan gizli bu taşta ibadet etmeyi başlar. Hz. Süleyman'ın haberi olmadan 40 gün bu şekilde sürer. Âsaf b. Berahyâ bu olaydan habedar oluncaya kadar. Âsaf bir toplantı yaparak daha önce yaşamış peygamberleri övmeye başlar sıra Hz. Süleyman'a geldiğinde, "Çocukken ne kadar uslu idi ve sevilmeyen her şeyden ne kadar uzaktı" diyerek iktifa eder. Bundan Hz. Süleyman şaşırıp neden yalnızca gençlik yıllarımdan bahsedip sonraki devir hakkında herhangi bir şey söylemediğini sorar. Âsaf b. Berahyâ ise meseleyi anlatarak onun sarayında kırk gündür puta tapılmakta olduğunu söyler. Bunu duyunca Hz. Süleyman hemen putu kırdırıp Cerâde'yi yaptıkları için cezalandırır. Kendisi ise af dileyerek tövbe eder.²³⁶

Özetle anlatılmak istenen Handmir bu eserde bakanların isimlerini, görevlerini ve hangi zamanda sorumlu olduklarını belirleyerek malumat vermiş ve açıklamalar yapmıştır.

D. MEKÂRİMÜ'L-AHLÂK

Bu eseri Ali Şîr Nevâî'ye hürmetini, saygısını bildirmek amacıyla 903 (1498) yılında yazmaya başladı ama ne yazık ki kitabı bitirmeden Nevâî 904 (1498-1499) yılında vefat etti. Handmir eserini Ali Şîr Nevâî'nin ölümünden sonra tamamladığından dolayı kitabı Hüseyin Baykara'ya takdim etmiştir.²³⁷ Bu eserde daha çok Ali Şîr Nevâî'nin ahlakını, hayatını övgü dolu, sanatlı ifadelerle anlatmıştır.

²³⁵ <http://wikifeqh.ir/>(کتاب) دستور الوزراء

²³⁶ <http://wikifeqh.ir/>(کتاب) دستور الوزراء

²³⁷ Gıyasüddin Handmir, *Ze Makârim Al-Akhlaq A Treatise on Alishir Navâ'î*, çev. T. Gandjei, The Trustees of the "E. J. W. GIBB Memorial", 1979, S. 4.

Bu eser Ali Şîr Nevâî'nin iyi bir insan, bilim adamı, ahlaklı, cana yakın biri olduğunu zikretmiştir. 'Mekârimü'l-Ahlâk' eseri bir girişten, on hedefi ve bir sonuçtan ibarettir:

Giriş: Ali Şîr Nevâî'nin doğumundan bahsedilmektedir.

*İlk hedef: Yazarın biyografisinden ve onun büyüklüğünden bahsedilmektedir.

*İkinci hedef: Ali Şîr Nevâî'nin bilimsel duruşu ve yükselişi üzerinedir.

*Üçüncü hedef: Nevâî'nin şiirlerinden bahsedilmektedir.

*Dördüncü hedef: Şairin nesir izleri üzerinedir.

*Beşinci hedef: Ali Şîr Nevâî ve ailesinin onuruna ithâfen bahsedilmektedir.

*Altıncı hedef: Yazarın gözetimi üzerine, dinin ve ona özen göstermenin görevleri hakkındadır.

*Yedinci hedef: Ali Şîr Nevâî'nin şefkati ve merhameti üzerine bahsedilmektedir.

*Sekizinci hedef: Onun müteveziliği (alçak gönüllülüğü) hakkında örneklerle izah verilmektedir.

*Dokuzuncu hedef: Nevâî'nin geçmişi ve tasavvufu hakkındadır.

*Onuncu hedef: Yazarın iyi sözleri ve yardımseverliği üzerine bahsedilmektedir.

Sonuç: : Ali Şîr Nevâî'nin yazdığı bazı masal ve fıkraları belirtilmektedir.²³⁸

Handmir'in bu eseri te'lif ettikten sonra en meşhur yazarlardan biri olduğu söylenir. Yazar kendisi de eserin kaleme alınmasının ardından ün kazandığını bildirmiştir.²³⁹ Yazar o zamanda yaygın bir popülerliğe sahip olduğunu iddia etmesine rağmen, sadece eserin bir kopyasının bize geldiği bilinmektedir.²⁴⁰

²³⁸ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarih Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Desturul Vuzara*, S. 52.

²³⁹ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 26.

²⁴⁰ Giyaseddin Handmir, *Ze Makârim Al-Akhlaq A Treatise on Alishir Navâ'i*, S. 5.

در بیان مکارم اخلاق و محاسن آداب و تفصیل اشعار و مؤلفات و تعداد آثار و عمارات آن فرخنده صفات رساله علیحده مکارم الاخلاق نام در سلک تحریر کشیده است و آن نسخه در میان فرق انام اشینهار تمام دارد

Tercümesi: “ Bu hoş özelliğın görgü kurallarını iyi ahlakını ve değerlerini, şiirlerini ve yazılarının detaylarını ve etkilerinin ve yollarının ifadesini açıklamak için, insanlar arasında büyük bir ün kazandı”.²⁴¹

E. MÜNTEHAB-I TÂRİH-İ VASSÂF

Bu kitap günümüze kadar ulaşamayan Handmir’in bir eseridir. Çünkü dünyanın hiçbir kütüphanesinde hiçbir nüshası, kopyası yok. Müntehab-ı Târih-i Vassâf eser hakkında çok az bilgimiz var ve onuda Handmir Habibü's-Siyer eserinin giriş kısmında belirtilmiştir.²⁴²

F. NÂME-İ NÂMÎ

Handmir bu eseri 46/47 yaşlarında yazmıştır. Mühim resmî yazışmalara dair misaller içeren bir münşeât dergisidir. Eseri muhtemelen 927 (1521) yılında tamamlanmıştır.²⁴³

Bu kitap tarihi eserlerin arasında resmî yazışmalar açısından belli bir yere sahip olup çok önemli bir eserdir. Nâme-i Nâmî eseri bir giriş, sekiz bölüm ve bir sonuç içeriyor:

Giriş: Yaratılış sanatının tarihçisi, kökenleri ve kuralları hakkındadır.

Birinci bölüm: Padişahların, sultanların ve bakanların yazışmalarından bahsedilmektedir.

İkinci bölüm: Şeyhlerin yazışmaları, hâkimler ve âlimler hakkındadır.

Üçüncü bölüm: Cetvel ve komutanların yazışmalarından bahsedilmektedir.

Dördüncü bölüm: Esnaf ve sanatkârlara hitap eden yazışmalar söz konusudur.

Beşinci bölüm: Akraba ve arkadaşların yazışmasından bahsedilmektedir.

²⁴¹ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 27.

²⁴² Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarih Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Desturul Vuzara*, S. 53.

²⁴³ İsmâil Aka, “Hândmîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

Altıncı bölüm: Tebrik yazışmaları hakkındadır.

Yedinci bölüm: Baş sağlığı (taziye) yazışmaları söz konusudur.

Sekizinci bölüm: Çeşitli yazışmalardan bahsedilmektedir.

Sonuç: Aynı yazar tarafından yazışma, bulmaca ve tarihi materyal üzerine düzenlenen bir grup eğretileme ve şiir parçasını içine almaktadır.²⁴⁴

Bu şöhret eseri bir takım tarihsel kanıtlardan ve önemli resmi yazışmalar içerdiği için kıymetli bir eserdir. Nâme-i Nâmî eseri hakkında Gottfried Hermann doktora tezi hazırlamıştır ve kitabın Farsça orijinal yazısı Paris'teki kütüphanede bulunmaktadır.²⁴⁵

G. RAVZATÜ'S-SAFÂ'NIN YEDİNCİ CÜZÜ

Asıl 'Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ' dedesi Mirhând'ın eseridir ki İran ve Orta-Asya tarihini öğrenmek amacıyla çokça Avrupalı araştırmacının kullandığı önemli kaynaklardan biri sayılır. Bu eser 7 cüzden oluşmaktadır ki 6 cüzü Mirhand tarafından ve 7. cüzü ise Handmir tarafından yazılmıştır. Mirhand hastayken 6 cüzü yazıyor 7.ye cild başlığını yazıp vefat ediyor. Ondan sonra Handmir de ona devam ediyor. 'Ravzatü's-Safâ' eseri hakkında yukarıda Mirhand hakkında yazdığımız bölümde detaylı bilgi vermiştik. Yedinci cildi Mirhand'ın ölümünden sonra Handmir 929' da (1523) iki kısım ayrılarak, birinci kısımda Hüseyin Baykara'nın doğumundan vefatına kadar olan tarihi, Bediüzzaman Mirza ve Özbek Han, Şeybani Han devirleri hakkında ikinci kısmı ise hatime olarak yazmaktadır.²⁴⁶

H. KÂNÛN-İ HÜMÂYÛNÎ (HÜMÂYÛNNÂME)

Handmir bu eseri Habibü's-Siyer eserinden sonra yazmıştır. Hümâyûnnâme eseri 941 (1534-1535) yılında yazmakla birlikte yazarın son telifi sayılmaktadır. Bu eser Hümâyûn'un yaptıklarını anlatmakta ve menkıbelerine yer vermektedir.²⁴⁷

²⁴⁴ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebîru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 54.

²⁴⁵ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebîru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 53.

²⁴⁶ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 88.

²⁴⁷ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

Handmir kendisi ‘Habîbü’s-Siyer’ eserinin giriş kısmında *Ķânûn-i Hümâyûnî* eserini büyük Babür imparatorluğunun kurucusu Babür’ün oğlu Hümâyun Gavalpür şehrindeyken yazmıştır ki 1534-1535 yıllarına denk gelmektedir.²⁴⁸ Hümâyûnnâme eseri padişahın belirlediği kural ve yasalardan bahsetmektedir. Ayrıca Hümâyun tarafından inşa edilen anıtlar, binalar ve tesisler hakkında konuşup daha çok Hümâyun Şah’ın faaliyetleri övülmektedir. Bu eser yaklaşık bir yıl Handmir’in ölümünden önce yazılmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Handmir çok acılar çekip zor günler geçirmesine rağmen hayatının çoğunu muhteşem eserler yazarak geçirmiştir. Yazarın tüm eserlerinin orijinal şeklini sadece Farsça dilinde olduğunu görmekteyiz. En popüler, çokça kullanılan, birkaç dile çevrilen eseri ‘Habîbü’s-Siyer’ eseridir ki subjektif konuları ele alıp yazarı tüm dünyada meşhur etmiştir ve Handmir’den sonra gelen çoğu tarihçiler onun yazdığı üslubu takip etmişlerdir.²⁴⁹

İ. ASÂRÜ’L-MÛLÛK VE’L-ENBİYÂ

Handmir, *Âşârü’l-mülûk ve’l-enbiyâ* eserini 931 (1524-1525) yılında tamamlamış olup *Habîbü’s-siyer*’in özeti mahiyetindedir.²⁵⁰

J. HABÎBÛ’S -SİYER FÎ AHBÂRİ EFRÂDİ’L-BEŞER

Bu dönemin en seçkin tarihi ve edebî eserleri arasında kabul edilen Handmir’in ‘*Habîbü’s-Siyer fî Ahbâri Efrâdi’l-Beşer*’ eseridir. Bu eser yazarın seyyidler ve sadrların başkanı olan *Gıyâsü’l-dîn Muhammed b. Yusuf-ı Hüseyinî* adına 927 (1521) senesinde yazmaya başlayıp onun öldürülmesinin ardından *Safevîler*’in Herat valisi Şamlu olmadığından *Durmuş Han*’ın vezîri *Hâce Habîbullah-ı Sâvecî*’nin adına 930 (1524) senesinde tamamladığı umumî dünya tarihidir. Daha çok tarih ilmiyle meşhur olan ve öyle tanınan Handmir’in ‘*Habîbü’s-Siyer*’ eseri ikinci itaftan sonra eser *Habîbü’s-Siyer* ismi almıştır ve bu çalışma bir yönden doğu tarihine dair bir ansiklopedi niteliği taşımaktadır.²⁵¹

”صاحب «حبيب السير» تمام قصص و افسانه‌ها و اساطير مربوط به دوره‌های قبل از اسلام را با همه مطالب

تاریخی دوره‌های بعد از اسلام تا زمان خودش که مقارن با عهد سلطنت سلطان حسین بایقرا شاه اسماعیل اول

²⁴⁸ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habîbü’s-Siyer*, S. 27.

²⁴⁹ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fî kitabi Düstûri’l-Vüzerâ*, S. 60.

²⁵⁰ İsmâil Aka, “Händmir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

²⁵¹ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habîbü’s-Siyer*, S. 28.

صفوی است، در این کتاب درج کرده و از این جهت خدمتی بسیار بزرگ به تاریخ و ادبیات ایران انجام داده است.

Tercümesi: “Handmir, İslamın önceki zamanlardan başlayarak kendi yaşadığı dönemine kadar yani Hüseyin Baykara ve oğulları, Şah İsmâil’i evvel, dönemine kadar cereyan eden tüm tarihsel hadiseleri, ayrıca tüm hikâyeleri, efsaneleri ve mitleri de ‘Habîbü’s-Siyer’ eserinde yer vermekle beraber tarihte büyük bir katkı sağlayıp bu nedenle İran tarihi ve edebiyatına çok büyük bir hizmet vermiştir.²⁵²

İlk yaratılış ile başlayıp Şah İsmâil’in vefatına kadar olan olayları içeren eser, İran ve Orta-Asya tarihi için Avrupalı araştırmacıların kullanılan önemli kaynaklarından biri sayılarak Mirhând’ın ‘Ravzatü’s-Safâ fi Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ’ eserinden sonra en meşhur ve kullanılan menbaıdır. Ayrıca kitabını yazarken müellif Ravzatü’s-Safâ’da bahsettiği bazı ihmal edilen küçük ülkelere de yer vermiştir. Bununla birlikte, Habîbü’s-Siyer eseri tüm dönemlerinde ve bölümlerinde aynı değildir, ancak kitabın sonuna ne kadar yaklaşırsa, nicelik ve niteliklerinde o kadar fazla olduğunun farkına vararak bilgilerin daha doğru ve açık olduğunu görebiliriz. Timurlu devrinden itibaren, yani çağdaş dönem, yani Handmir’in yaşadığı kadar olaylar önceki dönemlere göre daha uzun olmuştur.

Müellifin Hüseyin Baykara ve oğulları, Şah İsmâil, Bâbü, Hümâyün ve Şeybânî Han döneminde vukua gelen hadiselerin bir kısmına bizzat dâhil olarak ve bazılarında da müşahit olması nedeniyle eser yazıldığı devrin tarihi adına ehemmiyetli menşei olduğunu bildirmektedir. Kaynak kullanımını göz önüne alındığında İslâm dünyasında gerekse kendi dönemindeki yazılmış eserleri, gerekse önceki devirlerde yazılmış olan tarihi eserlerin büyük kısmını incelediği anlaşılmaktadır. Dil ve üslubu konusunda içeriği bakımından bu eser ağır bir dille yazılmış olmakla birlikte verdiği malumatlar bakımından ayrı bir yer tuttuğu görülmektedir.²⁵³

²⁵² Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarih Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri’l-Vüzerâ*, S. 58.

²⁵³ Altan Çetin, *Safevi Dönemin İran Tarihi (Safevi Tarihinin Kaynakları)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), S. 29.

Eseri daha değerli kılan başka bir husus da yöntemine riayet edilerek kronolojinin değil devletlerin temel alındığı kitapta, anlatılan her dönemin nihayetinde o devrin vezîrleri ve diğer devlet adamları, seyyidler, nâkibler, ûlemâ, fuzelâ, tarihçiler ve şairler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu yön Fars tarih yazıcılığı noktasından ayrı bir önem taşıyarak daha sonra gelen Safevî tarihçileri de bu yöntemi izlemişlerdir.²⁵⁴

Genel olarak, kitabın içeriği iki ayrı bölüme ayrılır: İlk bölüm: Evrenin yaratılmasının başlangıcından sonuna kadar ilk cildin ikinci kısmı olan Hz. Peygamber (s.a.v)'in gelişine kadarki hadiseleri içerir. Bu bölüm evrenin yaratılışı, göklerin ve yerin yaratılışı ile yaratıkların ilk belirlenmesi, Âdem ve Havva'nın nasıl yaratıldığı ve dünyaya gelişleri, peygamberlerin öykülerini içerir. Peygamberlerin ve seleflerin hikâyeleri, örneğin Nuh (a.s), Nemrud ve sel hikâyesi, İsrail'in (a.s) vakfının tapınağı, Hz. İbrahim (a.s) vakası, İsmail (a.s) Mısır, Firavunu ve Peygamber Musa (as), Hızır (as) ve Lokman, daha sonra Pisagor, Plato, Sokrates, Aristoteles ve benzerlerinin durumu ve İran'ın eski sultanlarının Pishdadian ve Kian, Ashkanian ile Sasani ve Arap kralları vs tarihi olaylar, efsaneler, hikâyeler, ulusal ve dini efsanelerin hakkında bahsetmektedir. İkinci bölüm: İslam'ın başlangıcından Safevi döneminin başına kadar, ikinci cildin başından üçüncü cildin başlangıcından dördüncü bölümünün sonuna kadar olan Peygamber Efendimiz (s.a.v) zamanı, Hülefaî Reşiddin devri, Saf İmamları, Emevi hükümeti, Abbasi halifeleri ve Şah İsmail'in hükümdarlığının sona ermiş olduğu sene yani 930'a²⁵⁵ kadar meydana gelen olayları içermektedir.

Habîbü's-Siyer eseri dediğimiz gibi ilk olarak Herat hükümdarlarından Durmuş Hân'ın veziri Hoca Habibullah Sâveci'ye sunulmuştur. Bu eserin orijinali açılış "İftitâh" adını alan bir giriş ve kapanış "İhtitam" başlıklı bir sonuç olarak üç cilt halinde meydana getirmiştir ki her cilt dört cüzden ibaret olmaktadır. Yazara göre, 4'ü bir ekte düzenlenmiş toplam 12 sözleşme var. Eserin üçüncü ve son cildi önceki iki cildin ikisi kadar hacmi vardır. Cengiz Hân'dan sonraki Türk, Moğol ve Timurlular tarihine ve kitabın dördüncü cüzü de Şah İsmâil ile ilk Safevîler tarihine ayrılmıştır.²⁵⁶

²⁵⁴ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

²⁵⁵ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 101.

²⁵⁶ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 75.

Eserin: *İftitâh ya da giriş dediğimiz kısmında: İlk mahlûkatın yaratılmasından bahsedilmektedir.

* İhtitam ya da sonuç kısmında ise: Ülkelerin yaşam tarzından coğrafya açısından bahsedilmektedir.

***Birinci ciltte:** İslamiyet'ten önceki tarihi olayları içerisinde alarak İslamiyet'in doğuşu ve dört halife dönemine kadar zikretmektedir ki 4 bölümden oluşturulmaktadır:

*Birinci bölüm: Peygamberler ve Âlimlerin hakkındadır.

*İkinci bölüm: İslam'dan önceki Arap ve İran hükümdarları hakkında bahsedilmektedir.

*Üçüncü bölüm: Hz. Peygamber (s.a.v) dönemine ilişkin olarak söz söylemektedir.

*Dördüncü bölüm: Dört halife yani Hulafai Raşiddin döneminin hakkındadır.

***İkinci cilt:** On iki imamdan başlayarak Emeviler, Abbasiler ve bu dönemdeki yerli hanedanlarından bahsedilip dört bölümden oluşmaktadır.

*Birinci bölüm: On iki imamın fazileti ve süren hâkimiyetinden bahsedilmektedir

*İkinci bölüm: Emevilerin dönemi ve nasıl bir hükümete sahip olduğu ayrıca hangi faaliyetleri yaptığı ve ortadan kalkması.

*Üçüncü bölüm: Abbasilerin zamanı hükümetin başına gelen padişahların ülke için yaptığı hizmetler, savaşlar vs. olan hadiselerden söz edilmektedir.

*Dördüncü bölüm: Emevilerin ve Abbasilerin dönemindeki yerli hanedanlarından bahsedilmektedir. Bu bölümü ayrı oluşturarak eserin ikinci cildine son verilmiştir.

***Üçüncü cilt:** Eserin bu cildi birinci ve ikinci ciltten hacim olarak ikisi kadar büyüktür. Türkistan Hanları ve Cengiz Hân'dan başlayarak sonraki Türk, Moğol ve Timurular tarihine ve Şah İsmâil ile ilk Safevîler tarihine kadar uzanmıştır. Bu cilt de 4 bölümden oluşmaktadır.

*Birinci bölüm: Türkistan Hanları, Cengiz Hân ve evladı ve bunlardan gelen sonraki hanedanlar hakkındadır.

*İkinci bölüm: Türk, Moğol devletleri hakkındadır.

*Üçüncü bölüm: Timurlular tarihine ayet olarak devletin kurucusu Timur'dan başlayarak Şahruh, Uluğ Bey ve devletin son hükümdarı Hüseyini Baykara zamanına kadar olan olayları içerir.

*Dördüncü bölüm: Şah İsmâil'in vefatı senesine kadar olan vakâlar ile ilk Safevîler tarihini anlatarak eserin bu bölümünü yazmayı 1223-1224 yılında bitirmiş ise de, ona Hindistan'a gittikten sonra da bazı ilaveler yapmıştır.²⁵⁷

Handmir eserin son Timurlular döneminden önceki devirlerle ilgili kısmı büyük tarihçiler Mîrhând, Reşîdü'd-dîn ve Hâfız Abrû gibi âlimlerin eserlerinden Timur'a ve oğullarına ait kısımlarının ekserisi Timurlular hakkında alınmış ise de, bizzat Timurluların son dönemine ve Safevîlerin tarihine ilgili kısmı tamamıyla orjinaldir. Bununla beraber Timurlu hükümdarlarının ve Şah İsmâil'in vefat tarihlerinin sonunda, bu hükümdarlar zamanında yaşayan tarihçi, âlim, edip, şeyh, vezîr ve sanatkârlara ait verdiği hal tercüme-leri büyük bir öneme sahip geniş bilgi vermiştir.²⁵⁸

Habîbü's-Siyer'in önceki devirlerde yazılmış olan eserlerin bir özeti niteliğini taşıdığı yorumlarla sadece İran coğrafyasında değil, tüm Orta Asya ve Anadolu'da büyük ilgi görerek çeşitli dünya kütüphanelerinde çok sayıda nüshaları bulunmaktadır. Bir dünya tarihi olan 'Habîbü's-Siyer' her biri dört cüzden oluşan üç cilt olarak kaleme alınmıştır. Bu eser 931 (1524) yılına kadar meydana gelen olayları kapsayıp taş basması ile 1271 (1855) yılında Tahran'da sayfaları numarasız olarak basılmıştır. 1273 (1857) yılında daha büyük bir özenle Bamboy valisi Lord J. Elphinston'un gözetmesi ile ve bir küçük İngilizce mukaddime ile Aga Muhammed Haşim Kaşani tarafından yayınlanmıştır. Daha sonra eser son olarak 1333 senesinde Tahran'da Muhammed Debir Siyâkî tarafından dört cilt halinde neşredilmiştir. Damat İbrâhim Paşa'nın yardımıyla sekiz kişilik bir kurul tarafından (Halep Kadısı Mansûrîzâde Efendi, müderris Fasîhî Hasan Efendi, Dürribirâderi Sa'd Efendi, Kasımpaşa Mevlevîhânesi şeyhi Mûsâ Efendi, Hâcegân-ı Dîvân'dan Nahîfî Efendi, dîvân kâtibi Fâiz Efendi, dîvân kâtibi Şurmî Efendi, Defter-i Hâkanî kâtibi Seyyid

²⁵⁷ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habîbü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 75-76.

²⁵⁸ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

Çelebi Türkçe'ye tercüme edilen eser Nur u Osmaniye Kütüphanesinde (4889) bulunmaktadır. Ayrıca eserin bazı kısımları daha çok Handmir'in yaşadığı dönemdeki orjinal olaylar Batı dillerine çevrilmiştir. Yazarın oğlu Emîr Mahmûd tarafından 957 (1550) yılında Şah İsmâil ve Tahmasb dönemlerini ihtiva eden bir zeyl "Zeyl-i Târîh-i Habîbü's-Siyer" adlı eserini yazmıştır, eser 1375 Tahran'da yayınlanmıştır. 'Habîbü's-Siyer' eserinin Timurlu tarihine ait olan üçüncü cildin üçüncü bölümü Wheeler M. Thackson tarafından İngilizceye tercüme edilerek 1994 yılında iki cilt halinde neşredilmiştir.²⁵⁹

Handmir, 'Habîbü's-Siyer' eserini yazarken birçok sıkıntı çekmesine rağmen bitirmesi ânını düşünerek kitabı yazmaya devam etmiştir. Bu eser sadece bir tarihi eser olmaktan ziyade o dönemdeki insanların yaşamlarına, iletişimlerine şahitlik yapmaktadır. Handmir'in mükemmel bir tarihçi olmasını ele aldığı konularla ve ifade edildiği sözlerle yazılış şekillerini bu eserden anlayabiliriz. Handmir bu eseri çok ince düşünerek yazmıştır. Eserin içinde bazı yerleri şiirle ifade etmiştir örnek olarak Habîbullah-ı Sâvecî'nin adına yazdığında şiir onu övmüştür.²⁶⁰

بنام تو کردم کتابی تمام که باقی بود توبه روز قیام

بنام تو این نامه شد نامور از آن گشت نامش حبیب السیر

Tercüme: "Senin adına kıyamet gününe kadar kalan bu kitabı yazıp bitirdim, Senin adına 'Habîbü's-Siyer' ismi aldığından dolayı bu kitap ünlü oldu."

Yazar kaynak kullanırken kaynağı daha çok Mirhând'ın Ravzatü's-Safâ eserine güvenerek kullanmıştır. Eserin birinci ve ikinci cildi Ravzatü's-Safâ eserine benzemektedir ama üçüncü cildi ise tamamen orjinal yani Handmir kendisi yaşayarak hadiseleri görerek yazmıştır. Yazar kendisi eserin önsöz kısmında Habîbü's-Siyer'i Ravzatü's-Safâ ya benzediğini söylemektedir. "Eğer biri Habîbü's-Siyer eseri okumuş ise Mirhând'ın Ravzatü's-Safâ eserini okuması gerekmiyor veya Ravzatü's-Safâ'yı okumuş ise Habîbü's-Siyer hoşuna gitmeyebilir"²⁶¹ yani bu kadar birbirine benzemesini ifade etmektedir. Bu eser birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır.

²⁵⁹ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

²⁶⁰ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habîbü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 80-81.

²⁶¹ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habîbü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 82.

II. TARİHÇİLİĞİ

Handmir dünya tarihi konusunda önemli tarihçiden biri olup tarihte özgün bir yere sahiptir. Habîbü's-Siyer eseri, dünya tarihi bakımında mükemmel bir eser yazmaya çalışmıştır ve hiç şüphe etmeden tarihçilik konusunda başarılı bir yazar olmuştur. Dediğimiz gibi kendi yaşadığı dönemde cereyan eden olayların bir kısmına bizzat katılması ve bazılarına da şahit olması sebebiyle önemli kaynaklar ortaya koymuştur. Handmir'in bir diğer eseri Düstûrû'l-Vüzerâ'dır. Bu eser İslam halifeleri ve İran sultanları hakkında bilgi vermekle birlikte çeşitli devletlerde vezirlik yapan ünlü kişilerin biyografileri kapsamında malumat vermektedir. Yazarın bu eserleri tarih araştırmacıları tarafından ilgi ile takip edilmiştir.

Nasıl ki yukarıda zikretmiştik Handmir 'Habîbü's-Siyer' eserinin giriş kısmında tarihi olaylar, efsaneler, hikâyeler, ulusal ve dini efsaneler hakkında da geniş bilgiler vermektedir, bu bilgileri güvenli kitaplardan, makale ve dergilerden almıştır. Peygamberlerin ve seleflerin hikâyelerini yazarken ilk olarak Kur'an-ı Kerim ve hadislerden istifade etmiş ve sonra rivayetleri almıştır. Daha çok Kısasu'l-Enbiya, tarihi Taberi gibi eserlerden istifade etmiştir.²⁶²

Handmir tarihçinin donanımlı olması gerektiğini düşünmektedir. Bir tarihçi incelediği konuyu tüm boyutlarıyla en iyi şekilde değerlendirebilmek için o konunun ilişkili olduğu her dalda edebiyattan askerliğe, psikolojiden sosyolojiye pek çok ilimde yeterince bilgi sahibi olmalıdır. Her şeyden önce yazar objektif ve tarafsızlığı gözeterek, konusunda samimi bir sevgi ile derin bir anlayış isteği taşınmalıdır ve biz Handmir'in öyle bir yazar olduğunu rahatça söyleyebiliriz çünkü ele aldığı konuları tüm boyutlarıyla bilmektedir ve hatta bir kısım olaylara katılarak bazılarına da şahit olup gerçekleri tarafsız bir şekilde ortaya koymuştur.²⁶³

Gençlik yıllarından hayatının sonuna kadar daima öğrenmek ve öğretmekten zevk alan Handmir, bu asil gayretten bir an bile geri kalmamıştır. Handmir, tarih ilminin yanında şiir, edebiyat ilimleriyle de meşgul olmuştur. O öyle bir zekâyâ sahipti ki genç yaşta saraylarda padişahların bulunduğu yerlerde, ilim meclislerinde dahi yer almıştır. Hatta

²⁶² Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habîbü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 82.

²⁶³ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri 'l-Vüzerâ*, S. 113.

yazdığı muhteşem eserlerle gerek kendi zamanındaki ve gerekse daha sonra gelen tarihçiler arasında önemli yere sahip olmuştur. Habîbü's-Siyer adlı kitabıyla tarih ilminde, özellikle İran ve Orta Asya tarihi konusunda bizlere çok önemli kaynak teşkil edecek sosyal ve siyâsî tarih diye niteleyebileceğimiz eserler bırakmıştır.

Handmir 15. ve 16. yy. büyük tarihçilerden biri olarak hem kendinden önceki eserlerden yararlanmış hem de kendi dönemini gözlemlemelerinden Habîbü's-Siyer adlı eserini yazmaya çalışmıştır. Handmir kendisi Herat tarihçilerinden biri olarak eser ve şiir yazma konusunda başarılı; usta kaleme ve özel yeteneğe sahip biridir. Handmir saray tarihçisi olsa da diğer tarihçiler gibi eserinde kaynak olarak Kura'n-ı Kerim, hadisleri öne alarak sonra Herat tarihçilerinin eserlerini kullanıp kaynak göstermiştir.²⁶⁴ Müellif aynı zamanda Bediüzzaman'ın hizmetinde iken birkaç defa yurt dışına seyahat etmiştir ve bu vesile ile şehirde yaşanan olayları görme fırsatı bulmuştur. Yine yazarın Bediüzzaman'ın hizmetindeyken sarayda bulunması ona herkesin ulaşamayacağı bilgilere ulaşma imkânı vermiştir. Bu yönüyle eser ihtiva ettiği malzemenin zenginliği açısından da önemlidir. Ayrıca siyâsî olayların yanında sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel tarih araştırmalar için bir kaynak niteliğinde sayılmaktadır.

Dönemin en büyük tarihçisi 9. asrın sonunda ve 10. asrın ilk 40 yılında yaşamış olan Handmir genç yaşta kazandığı ilmin sayesinde saraylarda yer alarak hem devlette siyasi çalışan hem de bir ilim adamıydı. Handmir zekâsı ve bilginliğinden dolayı “Mamdumi ve Mahdumi”²⁶⁵ unvanlarını kazanmıştı. Gerçek bir tarihçi olarak ele aldığı önemli eserlerle tarihte büyük hizmet eden Handmir bizlere çok bilgiler bırakmıştır.

Herhangi bir yazar dünya tarihi, peygamberler hakkında ve özellikle Hz. Peygamber konusunda eser yazmak isterse dünyadaki geçen bütün olayları tam anlamıyla keşfedebilmek için tarihçi birçok konuyu ele almak zorundadır. Bu, müellifin bir konuyu ele alırken tarihçinin sorunları çok uygun olarak ele alması gerektiğini düşündüğünü göstermektedir. Handmir ise tam bu açıdan zengin bir kafaya sahip olarak ele aldığı konulara hâkimdi.

²⁶⁴ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habîbü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 102.

²⁶⁵ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habîbü's-Siyer*, S. 16.

Handmir aslen kendisi hem tarihçi, şair, saray münşisi yani sarayın mektuplarını yazan ve sarayın sırlarını bilen kişi olduğunu bilmekteyiz. Örneğin yukarıda zikr ettiğimiz gibi müellif sadece yazar ve sarayın bir çalışanı değil aynı zamanda Bediüzzaman'ın sırlarını bilen ve onun yanında çok kıymetli biriydi. Handmir'in doğru, güvenilir, emanete sahip çıkan biri olduğunu bilen Mirza sırlarını hatta devletin sırlarını da savaşta olayları, kazandıkları, kaybettikleri siyasi ve şahsi meseleleri sadece ona söyleyip danışıyordu.²⁶⁶ Yani sultanın güvenini kazanan birisinin eserlerine biz nasıl güvenmeyiz dolayısıyla buradan Handmir'in güvenilir bir tarihçi olduğu anlaşılmaktadır ve eserlerine emin olarak itimat edebiliriz.

Handmir dünya tarihi yazan diğer tarihçiler gibi Habîbü's-Siyer eserini yazarken Hz. Âdem, Peygamberler, milattan önce ve sonrası gibi konuları hatta kendi yaşadığı dönemin olaylarını dahi ele almıştır. Yazar eserini ayetler, hadisler, şiirlerle yazmış ve dönemin padişahı olan Sultan Hüseyin Baykara ve oğullarına övgüler ve dualarda bulunmuştur.

A. DİL VE ÜSLUBU

Handmir'in en meşhur eseri Habîbü's-Siyer'i incelediğimizde dil ve üslubu konusunda içeriği bakımından bu eser ağır bir dille yazılmış olmakla birlikte verdiği malûmatların değerlendirme açısından özel bir yere sahip olduğu görülmektedir.²⁶⁷

Handmir, Ortaçağ İslâm dünyasının yetiştirdiği seçkin devlet adamlarından, âlim ve tabiplerden biri olan Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî metoduna uyulmuştur. Yazar kronolojinin değil devletlerin esas alındığı kitapta, anlatılan her devrin sonunda o dönemin vezirleri ve diğer devlet adamları, seyyidler, nakibler, ulemâ, fuzalâ ve rical, hâkim, sultan, emir, memur, melik, şair, düşünür, faziletli kimseler hakkında geniş bilgi vermiştir. Bu metot Farsça tarih yazıcılığı açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Öyle ki Handmir'den daha sonra gelen Safevî tarihçileri de bu usulü takip etmişlerdir.²⁶⁸

Handmir eserlerinin daha iyi anlaşılmasını ve onlardan daha çok istifade edilmesini kolaylaştırma amacıyla edebi üslup kullanmıştır. Bununla beraber bazı eserlerine şiir ile başlamıştır ve bu tarz bir üslup kullandığı hemen göze çarpmaktadır. Kitabında yazar

²⁶⁶ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habîbü's-Siyer*, S. 13.

²⁶⁷ Altan Çetin, *Safevî Dönemin İran Tarihi (Safevî Tarihinin Kaynakları)*, S. 29.

²⁶⁸ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

bir açıklama yaparak yazdığı sanatsal düzeniyle 9. ve 10. yy'daki yeniliklerin çoğuna uymadığı yayımlama seviyesiydi. Farsça yayın bu iki yüzyıl boyunca ve sonrasında Sace (kafiye), anagramlar ve hilafetin yararına iken kısıtlama olarak kabul edilmişti ve birçok yazarda açıklama ve zarafete olan ilgiye anlam vermekte özen göstermiştir.²⁶⁹

Handmir'in kullandığı dil ve üslûp özellikleri içinde bulunduğu koşullarla ve sahip olduğu formasyonla sıkı bir ilişki içerisindedir. Yazar, hem bir devlet adamı, hem tarihçi, hem şair, hem de siyasetçi olarak bulunduğu ortamın en iyi örneklerinden birisi olmuştur. Dil ve üslûp olarak genelde okuyucuda iyi bir izlenim bırakmakla beraber bazı mevzularda aşırı ayrıntılı diyebileceğimiz malumatlar vermiştir. Fakat ağır bir dille yazdığından dolayı ara sıra okuyucuyu sıkılmaktadır. Tüm bunlara rağmen, üslûbunun devrinin diğer tarihçilere nisbeten anlaşılacak için olduğu izlenimini vermesi onun döneminde çok okunan bir yazar ve düşünce adamı olmasını sağlamıştır. Yazar *Düstûri'l-Vüzerâ* eserinde düzgün bir yöntem kullanmadığından dolayı kendisi için orta bir üslup aldığını görmüş olabiliriz. Bu kitabının başlangıcında eski gençleştirme yöntemini kullanmaktadır. Eserin ilk sayfasında Allah'a hamd ve şükür ederek peygamber Muhammed (s.a.v) salavat getirerek yazmaya başlamıştır. İkinci sayfaya duayla devam edip üçüncü ve dördüncü sayfalarda ise bakanların önemi ve onların görevlerinden bahsetmektedir.²⁷⁰ Handmir'in *Habîbü's-Siyer* eserinin muhteva özelliklerini inceleyeceğimizde başlıkta, eserde hangi konulara yer verildiği, nelerin ön plana çıkarılıp ağırlık verildiği, hangi olaylar üzerine yoğunlaşmanın olduğunu görebiliriz.²⁷¹

”نویسنده گاه این دوره گاه درمقدمات کتب و خطب و فواتح فصول تشبیب های سبک قدیم مینویسند که از حیث سجع قدری شباهت قدیم دارد.“

Tercüme: Bu dönemin yazarları bazen kitapların başında ve bazen bölümlerin başında Sace (kafiye) açısından eski üsluba çok benzeyen ancak uyum açısından altında olan eski grileşme yöntemlerinden istifade ediyorlardı.²⁷²

²⁶⁹ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebîru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 113.

²⁷⁰ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebîru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 113.

²⁷¹ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habîbü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 68.

²⁷² Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebîru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 113.

Handmir islam dininin hâkim olduğu toplumun arasında dünyaya gelip kendini ilim ve sanat açısında geliştirmiştir. Eserleri incelendiğimizde ilim ve sanat merkezlerinde gelişen farklı üslûplara sahip olduğunu görebilmekteyiz.

B. KAYNAKLARI VEYA KAYNAK KULLANIMI

Handmir'in kaynak kullanımını göz önüne alındığında İslâm dünyasında hem kendi yaşadığı zamandaki yazılmış eserleri, hem de önceki dönemlerde yazılmış olan tarihi eserlerin büyük kısmını incelediği anlaşılmaktadır. Bir eserin güvenilir olup olmaması kaynaklarının sağlamlığına vabestedir. Yazar kaynak kulanırken daha çok dedesi Mirhând'ın 'Ravzatü's-Safâ' eserini kaynak göstermiştir. Ayrıca tüm tarihi hadiselerde günümüze kadar ulaşamayan eserlerden yararlanmıştır. Eserin birinci ve ikinci cildi hemen hemen 'Ravzatü's-Safâ'ya benzemektedir. Fakat üçüncü cilt ki birinci ve ikinci cilde kadar boyutu vardır ve tamamen orjinaldir. Bu kısmı daha çok kıymetli kılan neden de Handmir kendisi yaşayarak hadiseleri müşahade ederek yeni bilgiler ortaya çıkartmış olmasıdır.²⁷³

Söz konusu Âdem ve Havva'nın yaratılışı ve insanlığın ilk ortaya çıkış hadiseleri, peygamberlerin dönemleri ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayatıyla ilgili olunca elde edilen bilginin sağlamlığı daha da önem arz etmektedir. Çünkü genel olarak baktığımızda tarih de siyer de dini ilimlerden sayılmaktadır. İslam önceki zamanlardan başlayarak Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili her bilginin Müslüman'ın hayatında yer bulacağı kaçınılmaz bir gerçek olduğunu bilmekteyiz. Bu vecihle siyer ilminin hadis, tefsir veya fıkıhtan hiçbir ayrıcalığı yoktur. Bunu iyi bilen Handmir çalışmalarını sağlam temellere dayandırmak için bilgiyi aldığı kaynağa büyük önem vermiştir. Kısaca söylemek gerekirse Handmir eserlerinde Kur'an-ı temel alarak hadislerden, tarihi hikâyelerden, efsanelerden, atasözlerinden istifade etmiştir.²⁷⁴ Bir Müslüman tarihçi Dünya tarihi yazmayı başladığında müracaat edilecek ilk kaynak Kur'an olacaktır, çünkü Kur'an-ı Kerîm, ilahi vahiylerden meydana gelerek bizzat Hz. Muhammed'in (s.a.v) emriyle yazılıp bir araya toplanmış bir kitaptır. Kur'an'dan sonra en önemli ikinci kaynak olarak hadisler gelmektedir.

²⁷³ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 86.

²⁷⁴ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstüri 'l-Vüzerâ*, S. 89.

Handmir eserlerinde şiire ayrı bir önem vermiştir öyleki şiir onun için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Neredeyse tüm eserlerinde şiirin anlatım gücünden yararlanmışır. Handmir eserlerinde, bahsettiği konuların ve olayların daha iyi anlaşılması ve açıklayıcı olması için yer yer bazı Farsça şiirler kullanmıştır.²⁷⁵

Ele aldığı konuyla alakalı rivayetlere yer vermekle birlikte, kitabın tüm bölümlerinde aynı değildir, ancak kitabın sonuna ne kadar yaklaşırsa, nicelik ve nitelikleri o kadar fazla olur. Ayrıca anlamı kapalı ve mutlak cümleleri ve konuda bahsi geçen şahıs ve yer isimlerini de açıklığa kavuşturmuştur. Timurlu döneminden itibaren, yani çağdaş dönemi, önceki dönemlerden daha uzun olmuştur ve bu ciltte ana ve asıl kaynak Handmir'in bizzat kendisi olmuştur. Yazar Hüseyin Baykara'nın hâkimiyeti zamanından başlayarak Şeybânî Han devrine kadar cereyan eden hadiselerin bir kısmına iştirak etmesi ve bazılarında da şahit olması sebebiyle eser, yazıldığı dönemin tarihi açısından önemli bir kaynak sayılmaktadır.²⁷⁶

Kaynak kullanımına genelde, fikirlerini ispat etmek için müracaat etmektedir. Kendine ait bir görüşü mutlaka olmakla birlikte, bu görüşü desteklemek için kaynak gösterme yoluna başvurarak ifadelerinde bazen eş anlamlı bazen de zıt anlamlı kelimeler kullanarak, duyguyu daha da yoğunlaştırmaktadır.

Handmir Düstûri'l-Vüzerâ eserinde yukarıda değindiğimiz kaynaklar dışında kendisi Timurlular devrinde özellikle Sultan Hüseyin Baykara ve oğulları, Şah İsmâili evvel zamanına kadar gelen olaylara tanıklık etmiştir. Dolayısı ile en iyi, güvenli bir kaynağın kendisi olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Yazar her ne kadar devlet adamı olsa bile o dönemki tarihi ve siyasi olayları aynen aksettirdiğine inanıyoruz. Bu dönemle ilgili olan tarihi olayları gerekse hadiseler açısından gerekse insanların yaşam tarzlarında yazılmış olan çoğu eserler, tezler, makalelerde ana kaynak olarak Handmir'in eserleri gösterilmektedir. Tarihçinin ele aldığı eserler ilmi, edebi, siyasi ve sosyallik açısından 9 ve 10. yy. tarihçileri arasında farklı yere sahiptir.

Bildiğimiz gibi bir dünya tarihi yazan araştırmacı için şüphesiz en önemli kaynağın daha önce yaşamış olan tarihçilerin eserleridir. Handmir'in araştırmalarında da bu

²⁷⁵ İsmâil Aka, "Hândmîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 550-552.

²⁷⁶ Giyâsüddîn Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 86.

anlamda en mühim kaynağı daha önce yazılmış olan tarihi eserler olduğu görülmektedir. Taberî, Avfî, Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Mirhând gibi tarihçilerin eserlerinden faydalanmıştır ki önemli bilgileri içerdiklerini belirtmektedir. Yazar tarihi olayları tam olduğu gibi sağlam bir şekilde bizlere aktarmak amacıyla kaynakları seçmek için birçok araştırmalar yaparak büyük çaba harcamıştır. Tarihçi kaynaklarda kullanılabilir tüm tarihi hadiselerle ilgili olarak malumatları kıymetlendirmekte, bir mevzuda yeterli bilgi temin edememişse bile o konudan bahsetmeden geçmemiştir ve seçtiği kaynaklarla büyük bir başarı elde ettiğini görmekteyiz.²⁷⁷

1. Câmi'ü't-Tevârih

Câmi'ü't-Tevârih eserinin müellifi Reşîdüddin Fazlullah'tır. Hamedan şehrinde dünyaya geldiği için Hamedânî tahallusunu almıştır. Doğum günü hakkında farklı görüşler olup tarih olarak 645 (1247) ve 648 (1250) yılları verilmiştir. Hekimlikle uğraşan Yahudi bir ailede dünyaya gelip 30 yaşlarında İslâmîyet'i kabul ettiği rivayet edilmiştir. Büyük ihtimalle Abaka Han döneminde (1265-1282) tabip olarak devlet hizmetine girmiştir. Ancak Argun Han devrinde (1284-1291) konumunu iyice güçlendirmiştir. Gazân Han devrinde Vezir Sadreddin Zencânî'nin katledilmesinin ardından Sa'deddîn-i Sâvecî ile beraber vezir olarak atanmıştır.²⁷⁸

1295'te Gazan Han, Reşîdüddin sayesinde Lamaist Budizm'den İslamiyet'e geçmiştir. Onun İslamiyet'i kabul etmesinde Emir Nevruz' un da önemli bir payı olduğu bilinmektedir. Hamedan'ı Gazan Han'ın birinci ve üçüncü Suriye seferleri'ne katılmıştır. Gazan Han döneminde yapılan ıslahatların mimarıdır aynı zamanda 1304 yılında Gazan Han'ın vefatından sonra tahta çıkan Olcaytu devrinde, yazar güçlü bir gözetmen bulup onun tarafından sahibdivan makamına getirilmiştir.²⁷⁹

Olcaytu'nun vefatının ardından Sultan'ın zehirletilmesi işine karışmakla itham edilen Reşîdüddin yargılanarak 17 Cemâziyelevvel 718 / 17 Temmuz 1318 yılında idam

²⁷⁷ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 94.

²⁷⁸ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2008, C. 35, S. 19-21.

²⁷⁹ Eşref Buharalı, *Fazlullah'ın Eseri Câmi'ü't-Tevârih ve diğer Kaynaklar Kapsamında İlhanlılar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim dalı, Türk Tarihinin İslam Kaynaklar II; 2016, S. 5.

edildi. Reşîdüddin'in cesedi bir süre Tebriz sokaklarında dolaştırıldıktan sonra Tebriz yakınlarında inşa ettirdiği Rab'ı Reşîdî adlı külliyedeki türbeye gömüldü. Ondan kalan mallar yağmalandı, Rab'ı Reşîdî tahrip edilip emlâkine el konularak vakıfları geçersiz sayılmıştır. Hândmîr onun Irak ve Azerbaycan'daki hayratının hâlâ devam ettiğini kaydetmiştir.²⁸⁰

Reşîdüddin Fazlullah-ı Ortaçağ İslam dünyasının yetiştirdiği seçkin devlet adamlarından biridir. Yazar, âlim ve yaşadığı dönemin ünlü tabiplerden biri sayılıp Cami'u't-tevârih eserini İlhanlı Hükümdar Gazan Han'ın isteği ile yazmıştır. Yazar dini konularda Gazali'ye büyük ilgi duyarak birçok âlimi kendi himayesi altına almıştır. İlk çağ'dan itibaren Ortaçağ, Avrupa ve İslam dünyasından bir takım âlimler kendi inanç, kültür ve düşüncesine göre umumi tarihler yazmıştır. Reşîdüddin ise çeşitli milletlerin, kurulmuş devletlerin tarihini ilk kez tarafsız bir görüşle kaleme almıştır.²⁸¹

Yazarın on dört eseri bilinmektedir ve en meşhur eseri Câmî'ü't-Tevârih'tir. Bu kitap Türk tarihi için en önemli eser olup modern anlamda bilinen ilk dünya tarihlerinden biri sayılır. Reşîdüddin, Gazan'ın isteği üzerine yazmaya başladı ama bitirmeden Gazan 1304 senesinde öldüğünde henüz tamamlanmamıştı. Ancak Olcaytu döneminde onun kardeşi ve halefi tarafından tamamlandı. Bundan dolayı eserin ilk cildi Tarih-i Mübarek-i Gazani, Tarih-i Gazani veya Dastan-ı Gazan Han olarak meşhur olmuştur²⁸²

Câmî'ü't-tevârih eseri iki ayrı versiyon olarak düzenlenmiştir. Birinci versiyonu üç ciltten ibaret olarak 1306-1307 yıllarında tamamlanmıştır. İkinci versiyonu ise dört ciltten oluşturularak 1310'da son verilmiştir. Bu eser tarihçiler tarafından iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısmı iki bölümden ibaret olarak iki kısımdan oluşturmaktadır:²⁸³

*Birinci bölüm: Türk ve Moğol kabileleri, bunların çeşitli kolları, Gazân Han'ın soyu, Argun Han'ın tahta çıkışı, şecereleri, Gazân'ın hanımları ve çocukları hakkında bahsetmektedir.

²⁸⁰ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 19-21.

²⁸¹ Ramazan Şeşen, Câmî'ü't-Tevârih, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1993, C. 7, S. 132-134.

²⁸² Karl Jahn, *Cihan Tarihçisi Olarak Reşîdüddin*, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, C.3, 1966, S. 227-236.

²⁸³ Ramazan Şeşen, Câmî'ü't-Tevârih, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 132-134.

*İkinci bölüm: Hz. Âdem ile Benî İsrâil peygamberleri, Hz. Resulullah'ın hayatı, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve 1258 yılında yıkılışına kadar Abbâsîler'in tarihinden bahsetmektedir. Ayrıca Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Salgurlular, İsmâîlîler, Oğuz Han'ın ahfadı, Türkler, Çinliler, yahudiler, Ortaçağ'ın Germen ve Avrupalı diğer kavimleri, Frank imparatorları, Hindistanlılar, Buda ve Budizm hakkında malumat vererek Gazân Han devrine kadar gelen Moğol tarihini anlatmaktadır.

*Üçüncü bölüm: Suverü'l-ekalîm isim alınan bu cildin, Moğol İmparatorluğu'nun yol sistemi, yollardaki mesafe taşları ve posta konaklama yerlerini dair kapsamaktadır. Ancak üçüncü cildin bir nüshasına henüz karşılaşılmamaktadır. Bu bölüm bazı tarihçiler tarafından Reşîdüddin'in coğrafyaya dair "el-mesâlik ve'l-memâlik" tarzında müstakil bir eseri olduğu kaydedilmiştir. Ancak diğer bazı kaynaklarda bu eser Câmî'ü't-tevârih'in üçüncü cildi olarak göstermiştir.

*Dördüncü bölüm: Şu'ab-ı Pençgâne orijinal adıyla meşhur olarak Arap, Türk, yahudi, Frank ve Çinliler'den müteşekkil devlet idaresinde söz sahibi olan beş büyük sülâlenin şecerelerini, Türk ve Moğol hanlarının aile fertlerini, yüksek rütbeli memurlarını ve ordu mevcudunu anlatmaktadır²⁸⁴

2. Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ:

Ravzatü's-Safâ dedesi Mirhand tarafından yazılmış olan dünya tarihi eseridir. İran ve Orta-Asya tarihi için önemli kaynaklardan biri kabul edilen eser 7 ciltten oluşmaktadır. Eserin 7. cildi çağdaşı Timurlu Sultanı Hüseyin Baykara'nın (1438-1506) tarihini içine alarak Hândmîr tarafından tamamlanmıştır.²⁸⁵ Detaylı bir şekilde yukarıdaki sayfalarda malumat vermektedir.

3. Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât:

Nûrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-Avfî el-Hanefî 567-572 (1171-1177) senesinde Buhara'da dünyaya gelmiştir. Avfî ünlü bir ailede sahip olarak Ashaptan Abdurrahman b. Avf'ın soyundan gelmiştir. Babası Mâverâünnehir'in kadısı, dedesi yaşadığı dönemin ünlü hadis âlimlerinden biridir. Dayısı Şerefüzzamân Mecdüddin ise Batı

²⁸⁴ Ramazan Şeşen, Câmî'ü't-Tevârih, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 132-134.

²⁸⁵ Giyâsüddîn Handmîr, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 87.

Karahanlı Devleti hükümdarlarından Kılıç Tamgaç Han'ın hekimi olarak devlette çalışmıştır. Âlim bilgisini arttırmak ve yazacağı eserler için malzeme toplamak amacıyla Semerkant'ı, Mâverâünnehir'i, Hindistan'ı, Horasan'ı ve Harezmi, Nesâ ve Nîşâbur'u, İsfizâr ve Herat'a şehirleri dolaşarak Buhara'ya döndü. Avfi, Lübâbü'l-elbâb'ı ilk şuarâ tezkiresini yazıp İran edebiyatında olan Nâsîrüddin Kabâce'nin veziri Aynülmülk Fahreddin Hüseyin'in adına sunmuştur. Büyük bir ilme sahip olan Avfi 629 (1232) yılında vefat etmiştir.²⁸⁶

Avfi birçok konularda eserler telif etmiştir ki onlardan biri Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât olan eseridir. Bu eseri Gurîler'den Nâsîrüddin Kabâce'nin emriyle yazmaya başlayarak onun vefatı üzerine 625 (1228) yılında hizmetine girdiği Delhi sultanlarından Şemseddin İltutmış'un veziri Nizâmülmülk Muhammed b. Ebû Said el-Cüneydî'nin adına sunmuştur. Eser Câmî'ü'l-Hikâyât ve Lâmi'ü'r-Rivâyât adı ile de meşhurdur.²⁸⁷

Bu kitap tarihi bir eser olarak yaklaşık 2113 hikâyeyi içerir. Bu eseri önemli ve güçlü kılan bir YÖNDEAvfi'nin aldığı kaynaklar güvenilir olup büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşmamış olması Cevâmi'ü'l-Hikâyât'ın değerini bir kat daha artırmaktadır. Müellifler daha çok ana kaynak olarak bu eseri kullanırlar. Handmir de bu eserden istifade ederek eserlerini yazmıştır. Bu eser dört bölüme ayrılmıştır ve aynı zamanda her bölüm yirmi beş bölüm içerip her bölüm konuyu ve yorumunu tasvir eden bir grup masaldan oluşmuştur. Kitabın sitili basit ve kolay olmaktadır. Eserin birinci bölümünde peygamberlerden başlayıp çeşitli idareci ve meslek erbabına dair rivayetler vermiştir. İkinci bölümünde iyi huylardan, üçüncü bölümde ise kötü huylardan bahsedilmiştir. Dördüncü kısmında kara ve denizlerdeki canlı ve cansızlarla bunların özellikleri anlatılmıştır. Cevâmi'ü'l-Hikâyât eseri Moğollar'dan önce İran'daki hânedanlar ve yazarın gezip gördüğü Harezmi, Mâverâünnehir, Sîstan, Horasan, Gazne ve Sind gibi şehirler hakkında malumat edinilmesini de sağlamaktadır.²⁸⁸

²⁸⁶ Tahsin Yazıcı, "Avfi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1991, C. 4. S. 115-116.

²⁸⁷ Yaşar Kandemir, "Cevâmi'ü'l-hikâyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1993, C. 7. S. 439-44.

²⁸⁸ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebîru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 98.

4. Târîh-i Güzîde

Tam adı Hamidullah b. Ebû Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvînî olup 680'de (1281) Kazvin'de dünyaya geldi. İranlı tarihçi Arap âsıllı olup Şîî bir aileye mensuptur. Hz. Hüseyin'in saflarında savaşarak şehit düşen Hür b. Yezîd er-Riyâhî'nin soyundandır. Ailesi, Kazvin şehrinde Abbâsî Halifesi Mu'tasım Billâh devrinden (833-842) Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'ye kadar (998-1030) bazı aralıklar dışında şehrini yönetmiştir. Ailece "Müstevfiyân" lakabıyla meşhur olan Hamdullah'ın dedesi ve babası Irak'ın müstevfî'siydilerdendir. Âlimin kardeşi Zeynüddin Muhammed Demüstevfî tayin edilmişti. Hamdullah 1311 yılında yaşadığı dönemde Ebreh, Kazvin, Zencan ve Târimeyn'in malî işlerinin denetiminde görev alarak aynı zamanda iyi bir kâtip olup temayüz etti. Bundan istifade ederek Sultâniye, Tebriz, Bağdat, İsfahan şehirlere gezerek bulunduğu kütüphanelerde incelemeler yaparak eserlerini yazmıştır. Hamdullah, Nüzhetü'l-kulûb'u tamamladığı 740 (1340) yıllarından sonra vefat etmiştir.²⁸⁹

Hamdullah 730 (1330) yılında Târîh-i Güzîde isimli en meşhur eserini tamamlamıştır. Bu eser mukaddime, altı bölüm ve bir hâtimedden ibarettir.

*Mukaddime: Kâinatın yaratılışından bilgi vererek her bölümü çeşitli kısımlara ayırmıştır.

*Birinci bölüm: Peygamberler tarihinden ve filozoflardan söz edilir.

*İkinci bölüm: İslâm öncesi İran tarihinden bahsedilmektedir.

*Üçüncü bölüm: Hz. Peygamber ile çocukları ve torunları, sahâbe, tâbiîn, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevî ve Abbâsîler hakkında bilgi verilmektedir.

*Dördüncü bölüm: Saffârîler, Sâ mânîler, Gazneliler, Gurlular, Büveyhîler, Büyük Selçuklular, Hârizmşahlar'la Atabegler tarafından kurulan hânedanlardan, İsmâiliyye, Kutluğhanlılar ve İlhanlılar'dan bahsedilmektedir.

*Beşinci bölüm: Mezhep imamaları, şeyhler, kıraat alimleri, muhaddisler, şairler ve hekimler hakkında bilgi verilmektedir.

²⁸⁹ Abdülkerim Özeydın "Hamdullah el-Müstevfî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1997, C. 15. S. 454-455.

*Altıncı bölüm: Kazvin şehrinin tarih ve coğrafyasını içermektedir. Müellif el-Müstevfi Kazvin'e gelen tüm bilim adamları, sahâbîler, halifeler ve önde gelen büyük insanları aileleriyle birlikte ele alıp bilgiler vermiştir.

*Sonuç: Peygamberler, velîler, vezirler, din âlimleri ve diğer meşhur şahsiyetlerin şecerelerini içerir. Hamdullah hâtimede daha çok Reşîdüddin Fazlullah'ın metodunu takip etmiştir. Ancak bu bölümün yalnız giriş niteliğindeki küçük bir parçası günümüze kadar gelmiştir.²⁹⁰

Yazar eserleri yazarken büyük ölçüde Firdevsî'nin Şâhnâme'si, İbn Hişâm'ın es-Sîretü'n-nebeviyye'si, Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük'ü, İbn Miskeveyh'in Tecâribü'l-ümem'i, Ali b. Zeyd el-Beyhakî'nin Târîh-i Beyhak'ı, İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil'i, Cüveynî'nin Târîh-i Cihângüşâ'sı, Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin Câmi'u't-tevârih'i, Zahîrüddîn-i Nisâbü'rî'nin Selcûknâme'si gibi 20 civarında kaynaktan istifade etmiştir.²⁹¹

Hândmîr Hâbîbü's-Siyer eserini yazarken bu eserden çok büyük ölçüde faydalanmıştır. El-Müstevfi'nin Târîh-i Güzîde eseri hiçbir kaynaktan yer almayan orjinal bilgiler kaydedilmiştir. Bu eser yaratılıştan 730 yılına kadar yaşanan çok geniş bir tarihî devrin olaylarını başarılı bir biçimde anlatmaktadır. Ayrıca İlhanlı Hükümdarı Gazân Han'ın vefatından (1304) sonraki çeyrek asır için birinci kaynak sayılmaktadır. Fazlullah-ı Hemedânî'nin teşvikiyle yazmaya başlayan Hamdullah, ancak onun idam edilmesi üzerine oğlu ve halefi Ebû Said Bahadır Han'ın veziri Gıyâseddin Muhammed'e sunmuştur.²⁹²

5. Vassâf Tarihi

Şerefeddîn Abdullâh b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdi 655'te (1257) Şîraz şehrinde dünyaya gelmiştir. İlhanlı devri tarihçisi, bürokrat ve edip Şerefüddîn, Olcaytu Han tarafından kendisine verilen "Vassâfü'l-hazret" ve kısaltılmışı olan "Vassâf" lakabıyla meşhur olmuştur. İlimle hemhal olan bir ailenin çocuğu olup babası Fazlullah, İlhanlıların Fars bölgesinin âlimlerinden biridir. Vassâf çok iyi bir eğitim aldıktan sonra 697 (1297-1298) tarihinde eser yazmaya başlayıp Târîh-i Vassâf isimli eserinin ilk üç

²⁹⁰ Abdülkerim Özaydın, Târîh-i Güzîde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2011, C. 40, S. 82-83.

²⁹¹ Abdülkerim Özaydın "Hamdullah el-Müstevfi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 454-455.

²⁹² Abdülkerim Özaydın, "Târîh-i Güzîde" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*,

cildini tamalamıştır. Yazar 702 (3 Mart 1303) yılında vezir ve Vezir Sa‘deddîn-i Sâvecî, tarihçi Reşîdüddin Fazlullâh-ı’nın yardımıyla Gazân Han’a takdim etmiştir. Gazân Han, eseri inceledikten sonra Vassâf’a ihsanlarda bulunarak eserini tamamlamasını istemiştir. Yazar çeşitli kanaklara ihtiyaç duyduğu için evinden uzak kaldığını belirterek handan bir müddet izin almıştır. Fazlullah’ın yardımıyla 712 (1312) yılında eserinin 4. cildini hükümdara takdim etmiştir. Eserin son cildini ancak 728 (1328) tarihinde yani ölümünden 2 yıl önce tamamlamıştır. Büyük tarihçi Vassâf 730 (1329-1330) yılında hayatını kaybetmiştir.²⁹³

Vassâf’tan bizlere çok sayıda eser kalmıştır ki bunlar: Ahlâku’s-Saltana fî ahvâli’l-Ezmine ve’l-Edine, Risâle-i Münâza‘ati’s-seyf ve’l-kalem (Kalemiyye), Bedî‘u’r-rebî‘a, Risâle der Muhâkeme-yi Şatranç, Ebyât der Hakk-ı Şatranç ve Târîh-i Vassâf. En büyük kitabıda Vassâf eseri olup asıl adı Tecziyetü’l-emsâr ve tezciyetü’l-a‘şâr’dır. Bu eseri İlhanlı yöneticisi Atâ Melik el-Cüveynî’nin Târîh-i Cihângüşâ’sına zeyil olarak hazırlayıp yer yer bu eserinden nakiller edip 656 (1258) yılında yazmaya başlamıştır.²⁹⁴ Eser beş ciltten oluşurmaktadır.

Birinci cilt: Mengü Kağan’ın vefatını, Kubilay ve Timur Kağan’ın faaliyetleri, Hülâgû’nun Bağdat’ı işgali etmesi, Ahmed Teküder’in hükümdarlıkları hakkında bahsetmektedir. İkinci cilt: Salgurlu Atabeglerin hükümdarlığı, Yûsufşah ve Efrâsiyâb’ın atabeyliklerini anlatarak bilgi verilmektedir. Üçüncü cilt: Geyhatu ve Baydu’nun hükümet zamanından başlayarak Gazân Han’ın 700 yılı sonuna kadar hükümdarlığı içerir. Dördüncü cilt: Han’ın hükümdarlığının son seneleri, Sultan Olcaytu’nun tahta girişi, Timur Kağan, Hârizmşahlar ve İsmâilîler hakkında malumat verilir. Beşinci cildi ise Olcaytu’nun zamanın sonu, Bahadır Han, Alâeddin Halacî ve haleflerinin tarihini kapsamaktadır.²⁹⁵

Reşîdüddin Fazlullah’a göre bu eser tarafsız bir şekilde halkın durumuyla ilgili haberleri kaydeder, bazı reformlar hakkında da önemli bilgileri içerir. Farsça, Türkçe,

²⁹³ Osman Gazi Özgüdenli, “Vassâf” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2012, C. 42, S. 558-559.

²⁹⁴ Harbi Âmin Süleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri’l-Vüzerâ*, S. 105.

²⁹⁵ Osman Gazi Özgüdenli, “Vassâf” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 558-559.

Arapça ve Moğolca birçok terim metnin anlaşılmasıyla İran tarih yazıcılığında görülmemiş şekilde kıssa ve şiirlerle nesri süslü bir üslûpla kaleme alınan Vassâf kendisinden sonra birçok tarihçi tarafından taklit edilmiştir. Bu eserin üç kısmı Hândmîr tarafından XVI. yüzyılda hulâsa edilmiştir.²⁹⁶

6. Târîh-i Cihângüşâ

Adı Ebü'l-Muzaffer Alâuddîn Atâ Melik b. Bahâüddîn Muhammed el-Cüveynî'dir. İlhanlılar zamanında büyüyen, devlet adamı ve tarihçisi olan Cüveynî 623 (1226) tarihinde Cüveyn kasabasında dünyaya gelmiştir. Meşhur bir ailenin çocuğu olarak soyadı Abbâsî vezirlerinden Fazl b. Rebî'e kadar çıkmaktadır. Müellif kültürlü bir aileye sahip olarak çok geniş imkânlar içinde büyümüştür. Gençlik yıllarında mükemmel bir tahsil görmüştür. Cüveynî 17-18 yaşlarındayken çok kabiliyetli bir genç olduğu için Moğollar'ın İran, Azerbaycan ve Horasan'a düzenlediği resmî ziyaretlere ve seferlere katılıp özel kâtiplerin arasında yer alarak devlette özel bir yere sahip olmuştur.²⁹⁷

İlhanlılar döneminin mümtaz ve iyi bir münşî olan müellif şair ve şairleri himaye ederek Irak'ta idareci olduğu yıllar burada büyük başarı göstermiştir. Köylerde ağır vergileri kaldırıp sulamalar ve kanallar yapmıştır. Ayrıca çok sayıda vakıflar ve hayırlı müesseseler kurarak halkın sevgisini kazanmıştır. Şehrin merkezinde melik unvanıyla meşhur olmuştur ve halkın arasında zıllullah, hidiv-i a'zam, inanç, uluğ ve dârâ-yı âlem gibi unvanlar kazanmıştır.²⁹⁸

Târîh-i Cihângüşâ üç ciltlik bir eser olarak 650-658 (1252-1260) tarihinde kaleme alınmıştır. Kitabın birinci cildinde Cengiz Han'ın dünyaya gelmesinden önce Moğollar hakkında malumat vermekle birlikte Cengiz Han'ın ortaya gelmesi sonra ise Uygur devletini ele geçirmesi hakkındadır. Aynı zamanda eserin bu bölümünde Uygurlar'ın üzerinde durarak Cengiz Han'ın Orta Asya istilâsından, Ögedey ve Güyük Han döneminin olaylar içermektedir. İkinci cilt Harzemşahlar devleti, Moğollar ve yer yer Karahıtaylar'la

²⁹⁶ Harbi Âmin Süleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri 'l-Vüzerâ*, S. 105.

²⁹⁷ Harbi Âmin Süleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri 'l-Vüzerâ*, S. 101.

²⁹⁸ Orhan Bbilgin, "Cüveynî, Atâ' Melik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1993, C. 8, S. 140-141.

ilgili önemli bilgileri vererek Harzemşah Alâeddin ve Celâleddin Harzemşah dönemlerindeki olayların ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Üçüncü cildini Mengü Kağan İran'a gelişinden sonraki çalışmaları anlatarak İsmâîlîler'in hakkında malumat vermektedir. Bu bölümü daha değerli kılan başka husus tarihçi Târîh-i Cîl ü Deylem, İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil'i ile bugüne kadar ulaşmayan bazı kitaplardan ve Alamut'taki İsmâîlî belgelerinden faydalanıp yazmasıdır. Ayrıca bu eserde müellif eserinin bu cildinde yazdığı hadiseleri çoğunu şahit olup aktarmıştır.²⁹⁹

İran tarihinde seçkin bir yere sahip olan Târîh-i Cihângüşâ eserin Moğol tarihiyle ilgili kısmı günümüz için en zengin malzeme olması özelliği ile son derece önemlidir. Bunun dışında yazar İranlı âlimler arasında Orta Asya'ya yolculuk yapan tek tarihçi olduğunu zikretmektedir. Cüveynî'n Moğollar'ın hizmetinde olmasına rağmen Moğol istilâsıyla ilgili malumatları tarafsız olup naklederek kendine has üslûbunu bırakmıştır. Ayrıca Türkçe-Moğolca terimlerden yaygın şekilde faydalandığından Târîh-i Cihângüşâ İran tarih yazıcılığında Türkçe ve Moğolca³⁰⁰ âlimlerin kullanıldığı ilk eser niteliği taşıması yönüyle edebi bir şaheser sayılmaktadır.

Böylece, gördüğümüz gibi en önemli kaynaklardan istifade eden ve eserlerini yazan Handmir kaynaklarını seçmede ne kadar başarılı olduğu bize açıktır. Bir devlet adamı olmasına rağmen kendisi bir kaynak niteliği olarak yaşadığı dönemdeki olayları görerek en doğru şekilde bilgileri bizlere aktarmaya çalışmıştır. Handmir elde ettiği bilgileri titizlikle inceledikten sonra olay mahallinde yaptığı araştırmalarla da bunları tekrar bir değerlendirmeye tutmaktadır.

C. TARİHÇİLİĞİNİN ORJİNAL YÖNÜ:

Handmir zikrettiğimiz gibi Timurlular ve Safeviler'in döneminde diğer yazarlar arasında önemli bir yeri bu muhteşem eseriyle yerini almıştır. Kendinden sonraki nesillere büyük hizmet ederek eserlerini bizlere miras bırakmıştır. Tarihçi sadece bir devlet adamı olmamakla birlikte o dönemdeki olayları müşahede ederek orjinal bir şekilde olayları

²⁹⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Târîh-i Cihângüşâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2011, C. 40, S. 77-79.

³⁰⁰ Osman Gazi Özgüdenli, "Târîh-i Cihângüşâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, S. 77-79.

kendi kalemiyle birden fazla eserde toplamıştır. Eserleri dahada avantajlı kılan başka bir hususiyet de günümüze kadar ulaşmayan kaynaklardan, eserlerden yararlanmıştır.

Bildiğimiz kadarıyla Handmir 903 yılında eser yazmaya başlamıştır ve 942 yılına kadar her olayın seneleri nasıl olduğunu niçin ortaya çıktığını detaylı, doğru, sağlam bir şekilde merak ile tüm gördüğü hadiseleri gerçek bir şekilde, tarafsız olarak kaleme alıp Orta Asya tarihi için çok büyük bir hizmet etmiştir. Onun ele aldığı konular, aktarmış olduğu bilgilerin günümüzde ne kadar faydalı olduğunun hepimiz farkına varmaktayız bundan dolayı İran ve Orta Asya'nın en büyük müverrihlerinden biri sayılır.³⁰¹

Handmir'in eserlerini incelediğimizde pek tenkitçi bir yönünü bulmak mümkün değildir. Zira kendisi kaynakların ekseriyetine göre güvenilir bir tarihçi olarak belirtilmiştir. Yazarın tüm eserleri özellikle Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer kitabı önceki tarih kitaplarından ayıran niteliği, tarihin her döneminin sonunda bir bölüm ayırması avantajına sahip olduğudur. Bu eserde ünlü kişilerin koşulları, bakanlar, kıdemli devlet adamları, sadat, kabileler, şeyhler, akademisyenler, erdemler ve şairler olmak üzere hangi dönemde yaşamış ise o döneme ait bölümler açarak malumatlar vermiştir. Kitapta çok önemli alıntılardan biri ise de Safevi devletinin ünlü sultanların her bir otorite hakkında, özellikle İskandar Bek Türkman, Abbasi âlimi, akademisyenler, şairler, kalemler, erdemler, bakanlar ve seçkinler arasında, sultanlar, ünlüler hakkında ayrı bir bölüm açmasıdır.³⁰²

Handmir'in orijinal yönünü yazdığı eserlerde rahatça görebiliriz. Yazar bir devlet adamı aynı zamanda sarayın büyük bir tarihçisi olarak dört avantaja sahiptir:

1. Kaynak Seçmesi:

Handmir'i en iyi ve en doğru kaynakları seçebilmesi ve daha çok ana kaynakları kullanması ve kendisi güvenilir bir kaynak olabilmesi onun tanınmasını sağlamıştır. Verdiği belgeleri sağlam kaynaklardan almasını gerçekliğini her dönemde anlatmıştır. Örneğin, Emeviler ve Abbasiler dönemleri için Avfi'nin Cevâmi'ü'l-hikâyât ve levâmi'ü'r-rivâyât kitabı, Muğul devleti için Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin Câmi'ü't-Tevârih eseri ve Timur ve oğulları dönemi için daha çok Mirhând'ın Ravzatü's-Safâ eserini ve

³⁰¹ Abdul-Hossein Navaî, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, S. 22.

³⁰² Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstüri'l-Vüzerâ*, S. 114.

öne çıkan sözlerin yanı sıra gözlemleri ve kişisel deneyimleri temel oluşturmuştur. Böylece Handmir çeşitli devirlerdeki kaynakları karşılaştırarak kendi dönemi için en ideal olanı seçip eserleri yazıp başarılı bir tarihçi olmuştur.³⁰³

Handmir'in dikkat çeken diğer yönü bir siyâsî, sosyal ve kültür tarihçisi olmasıdır. Dünya tarihini yazan önemli müellifler arasında değerlendirilmesi ve kaynaklar içerisinde sayılması gereken Handmir, çağdaşları gibi meşhur olamamışsa bile güvenilir bir tarihçi olduğu için kendisinden sonra gelen tarihçiler onun eserlerini kaynak göstermişlerdir.

2. Bilgileri Özetlemesi:

Handmir topladığı kaynaklardan özet olarak önemli, güvenilir, gerçek olayları çıkararak eserlerini yazmıştır. Yazar birçok İslami Fars tarihçilere göre farklı bir yol, üslub kullanarak yani kaynaklarına erişmesi ve kaynaklarından anlaşılması ve çoğunluğunu görmek ve özümsemek için bir araya getirip özeti çıkararak eserlerini yazmıştır. Hulasa Handmir çoğu tarihçinin uğraştığı konuda, anlamını alıp eksikliğini bozmadan karşılaştırdığı sonucu aktarmıştır. Böylece kitapları kısa, kapsamlı ve temel olarak bir ansiklopedi niteliğinde olmuştur.³⁰⁴

3. Netliği ve Cesareti:

Handmir olayları araştırma yapıp inceledikten sonra hâdiseleri olduğu gibi kimse-den korkmadan, fazla veya eksik etmeden, doğrudan durum nasıl ise öyle bizlere aktarıp istediği zaman gerçeği ortaya çıkarıp kişiliği her zaman belirgin ifade ederdi. Bu hususiyeti ile tarihçilerin arasında cesur, olayları tam olduğu gibi aktaran, tarafsız olan bir tarihçi olarak kendi yerini almıştır va gelecek tarihçilere iz bırakmıştır.

از غرایب وقایع که مورخان در مصنفات خویش آورده اند اینست که شخصی از نویسندگان کوید که :
دفتر اخراجات هرون الرشید روزی بنظر من رسید ، در ورقی نوشته دیدم که : در فلان روز- بفرمان خلیفه
برسبیل انعام چندین زر و سیم کسوت و فرش و عطر چندین تسلیم أبو الفضل جعفر بن یحیی امام الله کراهته کرده
بوریا که شد وجون آنها را برهم گرفتم سی هزار هزار درم بود و در ورقی دیگر مشاهده نمودم که بهای نفت و
جعفر بن یحیی را بآن سوختند چهار در ونیم دانگ نوشته بود فاعتبروا یا اولی الابصار

³⁰³ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarih Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri 'l-Vüzerâ*, S. 115.

³⁰⁴ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarih Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri 'l-Vüzerâ*, S. 115.

Tarihçilerin kitaplarında bahsettiği en garip olaylardan biri ve yazarlardan biri tarafından söylenen bu olay: “Bir gün gözlerim Harun el-Rashid’in harcamalarının kaydına düştü. Belirli bir günde, Abu alfazl Cafar ibn Yahya’ya, Halife emriyle çok fazla altın, gümüş, kıyafet ve parfüm harcandı ve toplam harcanan para 30 milyon dirhemdi. Diğer bir sayfada ise Cafar bin Yahya'nın cesedini yıkamak için dört buçuk dirhem harcandığı yazılıyordu. Ey akıllı insanlar bundan ibret alın”.³⁰⁵ Diyerek çekinmeden yorum yapmıştır.

Timurların döneminde özellikle Hüseyin Baykara zamanında değişik ilim dallarının yanında İslâm Tarihçiliğinin de gelişmesi, bilhassa şiir, edebiyat ilimleriyle tanınan Handmir’i bu alanda geliştirdi ve İslâm tarihi konusunda biri, bir nevi bakanlar tarihi niteliğindeki eser olan *Düstûri'l-Vüzerâ* diğeri de; Hz. Âdem’den başlayarak Resûlülâh (s.a.v) olmak üzere Hüseyin Baykara dönemine kadar geçen bütün peygamberler, halifeler, sultanlar, vezirlere dair önemli bilgiler veren *Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer* kitabını te’lif etti. Tarihçiliği ile önemli bir yere sahip olan Handmir’i siyâsî olayların yanısıra sosyal, kültürel konularla ağırlık veren bir tarihçi olarak nitelendirebiliriz.

Vural Öntürk’ün “*Ravzatü’s-safâ ve Habibü’s-siyer’e göre Gurlular*”, yazdığı makalesinde *Hândmir*’in eserlerinde *Mirhand*’a göre olayları biraz daha detaylı bir şekilde aktarmasını ve *Hândmîr*’in kaleminden çıkan cümlelerin daha edebî olmanın yanında kuru bir siyâsî tarih anlatımından da uzak olduğunu zikretmiştir. Ayrıca tarihsel verilerde her iki müellifin aktarmış olduğu bilgiler diğer kaynaklarla da mukayese edildiğinde *Gurlu* tarihine ışık tutacak nitelikte³⁰⁶ olduğunu ifade etmiştir.

4. Tarafsızlığı

Handmir eserlerinde bilimsel bir üslupla, gerçeğin tarafsız bir şekilde ortaya çıkması için çaba gösteren bir tarihçidir. Hakikate ulaşmak isteyen *Handmir*, tarafsız olma özelliğiyle dikkat çekmektedir. Örneğin: *Handmir*’in katı bir tarafsızlığını ve dar bir görüşten uzaklığını ortaya çıkaran bir olay Şii olmasına rağmen, aynı mezhepten Bakan

³⁰⁵ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarih Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri'l-Vüzerâ*, S. 116.

³⁰⁶ Vural Öntürk, *Ravzatü’s-safâ ve Habibü’s-siyer’e göre Gurlular*, S. 129-161.

Muayyad Al-Din bin Al-Alkami hakkında yazdığına ona (Muayyad'a) yöneltilen suçlama, Al-Mustasim'e ve Babür taraftarlarına ihanet ettiğini belirtiyor ve bu bakanın durduğu utanç verici pozisyon hakkında tam bir samimiyetle yorum yapıyor:

بس سزاو ار روز کار ملازمان در کاه سلاطین کا مکار آنست که جبلت خود را از صفت مکر و حیلت باک کرد
انند و از سمت کفران نعمت اجتناب نموده از غدر و خیانت احتراز واجب و لازم دانند ، تا در دنیا معاتب و در
عقبی معاقب نکرند³⁰⁷ ، وَاذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ³⁰⁸، بیت:

هر آن شرکه آید ز نوع بشر ز کفران نعمت نباشد بتر
بکفر ان نعمت دلیری مکن که بینی مضرت ز جرخ کهن

Ayrıca hükümdarlar mahkemesinde çalışan herkes, dünyada ve ahirette ceza almamak için ve Allah'ın şu ayetine dayanarak; "eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir" kendilerini aldatma ve sinsilik özelliklerinden arındırmak ve nankörlük özelliklerinden kaçınmak zorundadır.

Tarihçilikte asl olanın tarafsızlık olduğunu, fakat tarihçinin de bir milletin, bir dinin evladı olduğunu ifade ederek bu amaca ulaşmanın mümkün olamayacağını gayet samimi bir biçimde belirtmiştir. İslam Tarihi hakkında çalışmak bile, İslam kelimesinin bizâtihi kendisinden kaynaklı olarak tarafsız olmamayı icâb etmektedir. Bir İslam tarihçisinin tarafsız olmasını istemek biraz zordur. Handmir'in İslam tarihçiliğine kazandırdığı en mühim yeniliklerden birisi de, maddi yönü ağırlıklı Dünya Tarihi yazma yolundaki gelişimi başlatmış olmasındandır.³⁰⁹ O, eserinde Dünya Tarihi aynı zamanda İslam Tarihini ele almaktan çekinmemek gerektiğini nihayetinde bu tarihin de bu şekilde yazılacağını belirterek, hem bu konudaki ferasetini ortaya koymuş hem de kendinden sonra gelenlere bir kapı açmıştır.

Handmir'in 'Habibü's-Siyer' eseri batılı ve diğer tarihçilerin de dikkatini çekmiştir. İçinde yaşadığımız zamanda ise bu eser kendi dönemi ile alakalı çok kıymetli tarihi ve siyasi mevzûları içerdiğinden tüm yazarların dikkatini çekmektedir. Ayrıca bu eserin Oryantalistler için büyük önem taşıdığı görülmektedir.

³⁰⁷ Harbi Âmin Suleyman, *Al-muarah Al-İrani Al-Kebiru Giyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Düstûri 'l-Vüzerâ*, S. 116.

³⁰⁸ <http://www.kuranmeali.com/GunlukAyet.php?sure=14&ayet=7>

³⁰⁹ Giyâsüddin Handmir, *Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, S. 85.

SONUÇ

Handmir'in hayatı mevzuumuzda, müellifin eserleri ve diğer eserlerde çok malûmat bulunmamasına rağmen ulaşılabilen kaynaklar vasıtasıyla mufassal olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Müellifin doğum tarihi kesin olmamakla birlikte vefat tarihi 942/1535 yılı olduğu tahmin edilmektedir. Âlimlerin yetiştiği bir aileye mensup olup büyük tarihçi Mîrhând'ın torunudur. Handmir dedesi vesilesiyle Ali Şîr Nevâî'nin himayesine mazhar olmuştur. Ayrıca genç yaşta Bihzâdi, Câmî gibi âlimlerin bulunduğu ilim halkalarında bulunmuştur. Bunun dışında Mîrhând'ın zengin kütüphanesinden faydalanarak eserlerini yazmıştır.

Handmir Orta Asya dünyasında, hem güvenilir bir devlet adamı hem de meşhur bir tarihçi ve şair olmuştur. Yazar Timurlu döneminde Hüseyin Baykara zamanından başlayarak Babür'ün ve ondan sonra gelen oğlu Hümayun'a kadar devletin üst vazifelerinde görevler almış ve aldığı görevleri başarıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Hüseyin Baykara zamanı siyasi olaylara baktığımızda devletin en çok uğraşmak zorunda olduğu hadiselerin hanedan mirzaları ve önde gelen bazı emirlerin isyanların olduğunu devirdir.

Bu çalışmada Handmir'in hayatı eserleri ve tarihçiliği ele alınmıştır. Tarihçi Habîbü's-Siyer eserinde Hz. Âdem'den kendi yaşadığı döneme kadar geçen bütün hadiseleri tek tek anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca tarihi hikâye ve destanları kaleme almıştır. Bazılarına kendisi tanıklık ettiği: Tarihi gelişmeler, fetihler ve savaşları okuyucuları için kaydetmiştir. Giyasüddin Handmîr bu eseri 927 (1521) tarihinde yazmaya başlamış 930 (1524) yılında tamamlamış ve genel dünya tarihi kitabı olarak ortaya çıkmıştır. Üç ciltten ibaret olan eserinde ilk yaratılıştan giriş yaparak Şah İsmail'in dünyadan ayrıldığı döneme kadar meydana gelen olayları aktarmaya çalışmıştır, hususan Baykara ve oğulları, İsmail, Babür ve oğlu Hümayun, Şeybani Han'ın hâkimiyeti zamanına kadar olup biten hadiseleri aktarmıştır. Anlattığı olayların bazılarında katılmış olması bazılarında ise şahit olması döneminin kaynakları açısından önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Eseri daha kıymetli kılan diğer bir hususu da her zamanın sonunda; o zamanın bakanları ve diğer devlet yöneticileri, şairler, fuzela, seyyidler, nakibler ve bilim insanları hakkında vasi bilgiler verdiğinden dolayı Farsça tarih yazıcılığı yönünden ayrı bir yere sahiptir.

Yazarın eserleri Türk-İslam tarihinin önemli bir dönemini: Timurlular, Safeviler, Babürler ve Özbek Şeybanileri gibi dört önemli Türk devletini kapsamaktadır. Bu yönüyle çalışma Türk-İslam tarihinin önemli bir safhasına ışık tutacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti ile çağdaş olan bu dönem Osmanlı Devleti'nin doğu bölgeleriyle ilişkilerine dair bilgiler sunacağı gibi, eş zamanlı olarak diğer bölgelerdeki durumunun bilinmesi ile Osmanlı tarihi araştırmalarına da katkı sağlayacaktır.

İlmi çalışmalardan eserlerinden çok istifade edilebilecek olmasına rağmen dünyada fazla tanınmayan Handmir'in hayatını, eserlerini ve özellikle tarihçi yönü üzerinde durulmuştur. 15. yüzyılın sonunda ve 16. yüzyılın başlangıcında, yani Timurluların son dönemi ve Safevilerin İran'ı işgal ettiği ilk hâkimiyet devrinde yaşayıp ömrünün yarısını İran'ın Mirat şehrinde ve kalanı Hindistan'ın Delhi şehrinde geçiren büyük İslam tarihçisi, tarihi olayları yazmayı seven yönü ile Orta Asya tarihine ciddi katkı sağlamıştır.

İlmi kişiliği yanında şahsiyeti ile de dikkat çeken Handmir, Orta Asya'da parlayan İslâm yıldızların arasında bir yıldızdır. Kendisini uzaktan veya yakından herhangi bir vesileyle tanıyan, eserlerini incelemiş olan herkes tarafından hep aynı ifadelerle anılmaktadır. Sadece bir devlet çalışanı olmakla kalmayıp aynı zamanda ilme ve İslâmiyet'e hizmete adanmış bir ömür geçirmiş ve ardında on civarında kitap bırakmıştır. Bir genç nesil ve aynı zamanda bir tarihçi olarak kendi geleceğini ve devletimin geleceğini düşünerek gerek şimdi ve sonraki çalışmalarımda gerekse hayat anlayışımda bu âlimi güzel bir örnek olarak görmekteyim. Alanında müstesna, değerli şahsiyetlerden olan Gıyasüddin Handmir, bize yeni ufuklar açabilir...

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu, Zeynep Yıldız, *15.yuzyıl Herat Musiki Ekolu ve Benai'din Risale-i Musiki'si*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Ahmad, Amiri Mandana, *XVI y ilk tarihi bir kaynak olarak Şah İsmail ve Şah Tahmasıb*, (“Zeyli Habibü's-Siyer”), (Yüksek Lisans tezi), Duşanbe: Tacik Ulusal Üniversitesi, Duşanbe-2016.
- Alan, Harunnisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360 – 1506)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş, 2007.
- Alparslan, Hamid Algar-Ali, “*Hüseyin Baykara*”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C.18, S. 530-532.
- Aka, İsmail, ‘Timurlular’ *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C.41, S. 177-180.
- Aka, İsmail, *Timurlular Devleti, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1988, C.9.
- Aka, İsmail, ‘Şâhruh’, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C.38, S. 293-295.
- Aka, İsmâil, ‘Hândmîr’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1997, s. 550-552.
- Aka, İsmail, ‘Şâhruh’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2010, C. 38, S. 293-295.
- Aka, İsmail “Mîrhând”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2005, C. 30, S. 156-157.
- Akbıyk, Hayrunnisa, *Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, sayı 30, 2004.

- Akdemirel, Sevgi Kübra, 'Selçuklu Vezirleri (Dustûru'l-Vüzerâ'ya Göre)', (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi Ana Bilim Dalı, 2017.
- Bademci, Ali, *Cengiz ve Yasısı, Timur ve Tüzükatı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş, 2012.
- Beksaç, Engin, 'Timurlu Sanatı', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2012, C. 41, S. 180-184.
- Bıyıktay, Halis, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1991.
- Biçer, Şehnaz *Eski Yıldız Kütüphanesi'ndeki Timur, Osmanlı ve İran (Safevi) Minyarürlü Yazmaların Tezhiblerinin Mukayesesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Bilgin, Orhan, "Cüveynî, Atâ' Melik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1993, C. 8, S. 140-141.
- Bilhan, Saffet, *Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarları Devletinde Eğitim – Bilim – Sanat*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 37; 1988.
- Buharalı, Eşref, *Fazlullah'ın Eseri Câmi'ü't-Tevârih ve diyer Kaynaklar Kapsamında İlhanlılar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim dalı, Türk Tarihinin İslam Kaynaklar II; 2016.
- Bobocon Gafurov, *Tocikon*, Tarihi Kadim ve Kurun ve Savti, Duşanbe, Naşri İrfon, C. 1, 1997.
- Burhânüddîn Hâvendşâh, Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabakâ-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurum Yayınları (TTK), Sayı-18; 2015.
- Caferi, Hüseyin Mir, *Tarih Tahavulat Siyasi, İctimai, İktisadi ve Ferhangi İran Dar Davreyi Timuriyan ve Türkmanan*, Tahran, Danişgah İsfihan, Viraseti 2; 1388 h.ş.
- Çağman, Filiz, 'Bihzâd' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1992, C. 6; S. 147-149.

- Çetin, Altan, *Safevi Dönemin İran Tarihi (Safevi Tarihinin Kaynakları)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), S. 29.
- Çetindağ, Yusuf, *Ali Şir Nevai, Biyografi Edebi Şahsiyetler*, İzmir, Yayın Kaynak, Ocak; 2011.
- Demir, Mustafa, *İslam Ortaçağ'nda İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı*, Erzurum; A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 34, 2007. S. 270.
- Develi, Muzaffer, *Tarihi Ravzatu's-safa'ya göre Hüseyin Baykara Dönemi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul -2018.
- Eshenkulova, Kishimjan *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulum El- Evail (Matematik, Astronomi ve Tıp)*, İstanbul, yy. 2001.
- Gülbeden, *Hümâyunnâme*, Çev: Abdürrab Yelgar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları Basımavi; 1944.
- Handmir, Gıyasüddin, *'Tarihi Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer'*, Naşri Çopi Hiyyam. Cild 1-4, Naşri Dıccetali: Markazi Tahkikati Rayanai Kaimi İsfahan, ts.
- Handmir, Muhammed, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer ez hamele-i Mogul ta Murgı Şah İsmail-i evvel*, Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1379.
- Handmir, Gıyasüddin, *Ze Makârim Al-Akhlaq A Treatise on Alishir Navâ'i*, çev. T. Gandjei, The Trustees of the "E. J. W. GIBB Memorial", 1979.
- Handmir, Gıyâsüddîn, *Düstûri'l-Vüzerâ, Şamili Ahvali Vüzerâi İslam to İnkirazi Timuriyan 914*, Tihran: şirkati nisbi İkbâl ve Şuraka Şohanşohi, çopi duvvum; 2535.
- Jahn, Karl, *Cihan Tarihçisi Olarak Reşidüddin*, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, C.3, 1966, S. 227-236.
- Kandemir, Yaşar, "Cevâmi'u'l-hikâyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1993, C. 7. S. 439-44.
- Konukçu, Enver, "*Bâbü'r*" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1991, S. 395-396.
- Konukçu, Enver, "*Hümâyun*" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1998, S. 481-483.

- Kök, Elif, *Timurlu Çağı Sanatı ve Osmanlı Mimarisi ile bir Karşılaştırma Denemesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Kut, Günay, 'Ali Şîr Nevâî' *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C. 2, S. 449-453.
- Levend, Agah Sırrı, *Ali Şîr Nevai Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1 cild, 1965.
- Mahnaz, Şayista Fer, *Taamüli Mumari ve Şiir Farsi Der Bandhayi Asri Timuri Ve Safevi*, Du Fasil Nameyi İlmi Pujuvuşihî Mutaliat Huner İslami, 11. Sayı, yıl 1388.
- Manz, Beatrice Fordes, *Timurlu İran 'ında İktidar, Siyaset ve Din*, Çeviren: Dilek Şendil, İstanbul: Kültür Yayınları; 2013.
- Manz, Beatrice Fordes, *Timurlu İran 'ında İktidar, Siyaset ve Din*, Çeviren: Dilek Şendil. S. 292
- Navaî, Abdul-Hossein, *Rical-i kitab-ı Habibü's-Siyer*, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, İkinci Baska- 1379, Tehran-2000.
- Okumuş, Ömer, 'Abdurrahmani Cami' *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, S. 94-99.
- Oruç, Cihan, *Hüseyin Baykara ve Zamanı*, (Yüksek Lisans Tezi) Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013.
- Öntürk, Vural, *Ravzatü's-safâ ve Habibü's-siyer'e göre Gurlular*, Van: Tarih Okulu Dergisi (TOD), Sayı XXXIV, Year 11, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü, 2018.
- Özaydın, Abdülkerim, "Hamdullah el-Müstevfi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1997, C. 15. S. 454-455.
- Özaydın, Abdülkerim, *Târîh-i Güzîde*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2011, C. 40, S. 82-83.

- Özcan, Şehnaz Biçer, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geneleksenel Türk el Sanatları Anasanat Dalı Tezhip-Süsleme Sanat Dalı, 2007.
- Özcan, Şehnaz Bicer, *Timur devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)*, S. 17. Wilhelm Barthold, *Herat ve Herîrüd Boyu*, Tarih Dergisi, İstanbul, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları; 1973.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Vassâf” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2012, C. 42, S. 558-559.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Târîh-i Cihângüşâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2011, C. 40, S. 77-79.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 2008, C. 35, S. 19-21.
- Roux, Jean Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çevren: Lale Arslan, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi; 2001.
- Saray, Mehmet, ‘Afganistan’ *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C.1, s. 401-408.
- Süleyman, Harbi Âmin *Al-muarîh Al-İrani Al-Kebîru Gıyaseddin Havandmir kema yebdau fi kitabi Desturul Vüzera*, Al-hayatil Misriyatil Amatil Kitab.
- Şahin Mustafa, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurların yıkılışına kadar)*, (Doktora Tezi), Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2013.
- Şeşen, Ramazan, Câmî‘ü’t-Tevârih, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1993, C. 7, S. 132-134.
- Unat, Yavuz, ‘Uluğ Bey’, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C.42, s. 127-129.
- Uslu, Recep, *Herat Tarihi*, İstanbul: yy. 1997.

Uslu, Recep, 'Herat', Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C.17, s. 215-218.

Yazıcı, Tahsin, "Avfi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSMA), 1991, C. 4. S. 115-116.

Yıldırım, Talip, *Hüseyin Baykara Divanı (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*, İstanbul; HAT Yayınevi, 2010.

Yuvalı, Abdülkadir, 'Ebû Said Mirza Han' *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C.10, S. 224-225.

Yüksel, Musa Şamil, *Timurlarda din devlet ilişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009.

Yüksel, Musa Şamil *El-Makrizi (Kitabul es-Sulük) ve İbn Hacer (İnba el-Gumr)'de Timur ile ilgili Kayıtlar ve Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri*, İzmir; 2001.

http://wikifeqh.ir/الدين_بن_همام_خواندمير

[http://wikifeqh.ir/دستور_الوزراء_\(كتاب\)](http://wikifeqh.ir/دستور_الوزراء_(كتاب))

<http://www.kuranmeali.com/GunlukAyet.php?sure=14&ayet=7>

<http://www.stankobiznes.ru/mongol/shahruh.htm>

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis-suresi/515/22-ayet-tefsiri>

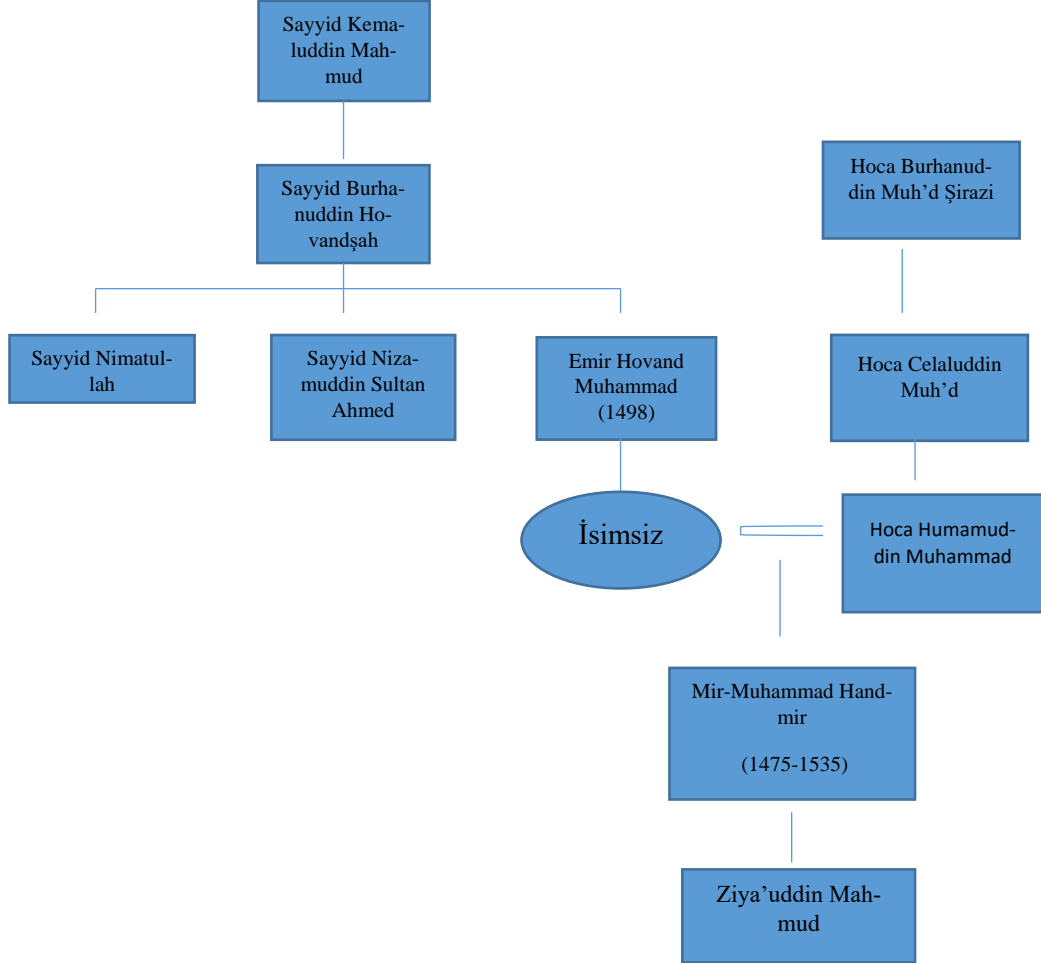
<https://ru.wikipedia.org/wiki/Джами>.

[https://ru.wikipedia.org/wiki/Самі_\(Джами\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Самі_(Джами)).

http://wikifeqh.ir/سلسله_تيموريان. حافظ ابرو، عبدالله بن لطف الله، زبدة التواريخ، ج 4، ص 913-917.

EKLER

Handmir'in şeceresi:

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Farishtamo	KHOMUSHOVA
Doğum Yeri ve Yılı	Duşanbe-TACİKİSTAN	29.02.1992
Bildiği Yabancı Diller		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise		
Lisans		
Yüksek Lisans		
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayımlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):		
	Tarih İmza Adı Soyadı	.2020